

Ἀνάλυσις τῶν Παλαιοχριστιανικῶν Βασιλικῶν (Ναῶν) τοῦ Δ' αἰῶνος ἐν Ἑλλάδι — Τὸ Φράγμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τὸ Φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα), κλπ.

Παν. Δ. Παπαδημητρίου, α' ἔκδοσις, 5/2/2024, [pdf](#)

Ἀπόδειξη τοῦ ψηλοῦ φράγματος, στὶς παλαιοχριστιανικὲς ἐκκλησίαις, εἶναι ἡ «συμφυῆς βάσις κιονίσκου» ἐπὶ τοῦ πεσσίσκου, ἢ ὑψηλὸς κίονας ἢ πεσσός ἢ ἐπιστύλιον. Ἐπίσης εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ στήριξη τῶν κιονίσκων ἐπάνω στὰ θωράκια ἄνευ πεσσίσκων (μέσω ἐνὸς μικροῦ στυλοβάτου ποὺ ἐδράζεται στὰ θωράκια). Ἄρα ἡ εὐρεσις μόνο θωρακίων δὲν εἶναι ἱκανὴ καὶ ἀναγκαῖα συνθήκη χαμηλοῦ φράγματος.

Οἱ ἀρχαιολόγοι ἐπὶ τὸ πλεῖστον (μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις) στὶς ἀνασκαφὲς π.χ. τῶν παλαιοχριστιανικῶν Ναῶν, δὲν φέρνουν (ὅπως εἶναι φυσικόν) στὸ φῶς τὸν Ναόν ὅπως ὅταν πρωτοκτίσθηκε μὲ τὶς λεπτομέρειές του, ἀλλὰ τὸν φέρνουν συνήθως μὲ τὶς διαφορὰς ἀλλαγὰς τοῦ Ναοῦ στὸ διάβα τοῦ χρόνου, στοὺς αἰῶνες ποὺ ἀκολούθησαν, στὴν μορφή δηλαδὴ ποὺ ἐξελίχθηκε, μέχρι φυσικὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ἢ τὴν ἐρήμωσή του.

Συνεπῶς πολλάκις τὸ φράγμα τοῦ (δυτικοῦ τμήματος τοῦ) Πρεσβυτερίου (σημερινοῦ Σολέα), συγχέεται μὲ τὸ φράγμα τοῦ Βήματος¹, τὸ ὁποῖον ἐπὶ τὸ πλεῖστον στοὺς πρώτους Ναοὺς ἦταν μόνον Καταπέτασμα, ὅπως τὸ βλέπουμε ἀκόμη στοὺς Ἀρμένικους Ναοὺς.

¹ Στοὺς παλαιοχριστιανικοὺς Ναοὺς, ὁ ὅρισμός τοῦ Βήματος εἶναι τὸ ἀνατολικώτερο ὑπερυψωμένο δάπεδο στὸ κεντρικὸν κλίτος ἐπὶ τοῦ ὁποίου βρίσκεται ἡ Ἁγία Τράπεζα (Θυσιαστήριον), καὶ γιὰ αὐτὸ καλεῖται Ἱερὸ Βῆμα. Ἄρα ὅτι εἶναι χαμηλότερον τοῦ Βήματος, δὲν εἶναι Βῆμα (ἐξ ὁρισμοῦ). Τί εἶναι τότε; Παλαιὰ καλοῦνταν Πρεσβυτέριον. Σήμερα καλεῖται Σολέας. Τὸ Πρεσβυτέριον ὅμως δὲν ἦταν μόνον ὁ χώρος τοῦ σημερινοῦ Σολέα. Τὸ Πρεσβυτέριον περιελάμβανε τὸ Ἱερὸν Βῆμα, καὶ τὸν χαμηλότερον αὐτοῦ χώρον (Σολέα), ποὺ ἦταν γιὰ τὸν Κλήρο, μέχρι τὸν Ἀμβωνα (ἐὰν αὐτὸς ἦταν ἐντὸς τοῦ Πρεσβυτερίου/Σολέα). Ἄρα, ὁ χώρος τοῦ σημερινοῦ Σολέα, ἀλλὰ καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα, εἶναι ὑποσύνολα τοῦ Πρεσβυτερίου, δηλ. τὸ Πρεσβυτέριον ἐμπεριέχει τὸ Ἱερὸν Βῆμα πρὸς ἀνατολὰς, καὶ τὸν σημερινὸ Σολέα πρὸς δυσμὰς. Βλ. Εἰκ. 1-1. Αὐτὸ θὰ τὸ δοῦμε ἀργότερα καὶ ἀναλυτικώτερα στὴν κύρια ἐργασία μας ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθε τὸ παρὸν ἄρθρο: «Τὸ ἀθέατον τῆς Ἁγίας Τράπεζας, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση, τὴν ὥρα τῆς Ἀναφορᾶς — Τὰς θύρας, τὰς θύρας. Ποιὲς θύρες; Τὸ Ἱερὸν Κιβώριον, τὰ Καταπετάσματα-Παραπετάσματα-Βῆλα, τὸ Φράγμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τὸ Φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα), τὸ Σύνθρονον» (5/2/2024).

Γιὰ νὰ ποῦμε ὅτι κάποιο φράγμα ἔχον πεσίσκους μὲ ἀπόληξη εἶναι φράγμα τοῦ Βήματος, θὰ πρέπει νὰ ἀποδείξουμε ὅτι ἐκεῖ ποὺ εἶναι τὸ φράγμα αὐτὸ ἦταν ὄντως τὸ ὄριο τοῦ Βήματος, καὶ δὲν ἦταν τελικὰ τὸ δυτικὸ ὄριο τοῦ Πρεσβυτερίου (σημερινοῦ Σολέα).

Σύμφωνα μὲ τὴν Στουφῆ-Πουλημένου, οἱ ἀρχαιότεροι Παλαιοχριστιανικοὶ ναοὶ τῆς Ἑλλάδος (τέλη Δ' - ἀρχὲς Ε' αἰ.), εἶχαν χαμηλὸ φράγμα². Ὅμως ὑπάρχει ἀντίρρηση σὲ αὐτὴν τὴν θέσιν, διότι:

α. ὑπῆρχαν Ναοὶ τοῦ Δ' αἰ. μὲ ὑψηλὸ φράγμα,

β. πολλάκις τὸ φράγμα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) συγχέεται ὡς φράγμα τοῦ Βήματος.¹

Παρακάτω δίνονται φωτογραφίες συγχρόνων Ναῶν στὴν Ἑλλάδα, τῶν ὁποίων οἱ ἀρχιτέκτονες σαφῶς ἐγνώριζαν καὶ ὑλοποίησαν τὴν σαφὴ διάκριση μεταξύ τοῦ φράγματος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (παλαιά, Καταπέτασμα), καὶ τοῦ φράγματος τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα), ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιότητα.

Εἰκ. 1-1. Ὑψηλὸ φράγμα τοῦ Βήματος, χαμηλὸ φράγμα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). *Εὐλόστεγος Βασιλική, Ἱ.Ν. Ἀγ. Βαρβάρας (Ἀχαρναῖ). Μετόχιον Ἀγ. Αἰκατερίνης Σινᾶ. Ὁ Σολέας ὑπερυψωμένος μίᾳ βαθμίδᾳ, καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα τρεῖς βαθμίδες ἀπὸ τὸν κυρίως Ναόν. Τὸ φράγμα τοῦ Σολέα ἔχει διάτρητα θωράκια, καὶ τοῦ Βήματος συμπαγῆ θωράκια. Οἱ Χοροὶ καὶ ὁ θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου εἶναι στὸ κεντρικὸν κλίτος ἐντὸς τοῦ Σολέα (φωτογραφία ΠΔΠ, 2017).*

² Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 69.

Εἰκ. 1-2. Ἱερός Μητρ. Ναὸς Ἀπ. Παύλου Κορίνθου (φωτ. ΠΔΠ, 2023). Μὲ Ἀμφίθυρα, μὲ τὸ Φράγμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, μὲ τὸ Φράγμα τοῦ Σολέα, καὶ τοὺς Χοροὺς ἐντὸς τοῦ Σολέα (καὶ τοῦ «κεντρικοῦ κλίτους»), καὶ μὲ τὸν Ἀμβωνα καὶ τὸν Ἐπισκοπικὸ θρόνο ἐντὸς τοῦ Σολέα.

Εἰκ. 1-3. Χαμηλὸ φράγμα δυτικοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα), καὶ ὑψηλὸ φράγμα Βήματος κατὰ τὴν Παράδοσιν. Ἅγιος Θωμᾶς Ἀμπελοκήπων. Σύγχρονη ἐποχή. (Φωτ. ΠΔΠ, 2021).

Σύμφωνα μὲ τὴν Στουφῆ-Πουλημένου³, δὲν ἀναφέρεται Βασιλικὴ τοῦ Γ' αἰ. στὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ἀναφέρονται ἑπτὰ (7) Ναοὶ τοῦ Δ' αἰ., τοὺς ὁποίους ἀναφέρουμε ἐν συντομίᾳ κατωτέρω καὶ ἀναλύουμε στὴν συνέχεια.

³ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., Τυπολογικοὶ Πίνακες [Βασιλικῶν Ἑλλάδος], σσ. 227-233.

Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου

- Ψηλὸ φράγμα (συμφυῆς βάσις κιονίσκου). Ἐγκάρσιον κλίτος. Παρέχονται στοιχεῖα φράγματος. Τὸ φράγμα ὅμως εἶναι τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου (σημερινοῦ Σολέα), ὄχι τοῦ Βήματος. Τὸ Βῆμα (τοῦλάχιστον ἀρχικά) ἦταν στὴν Κόγχη/Ἀψίδα, καὶ προφανῶς εἶχε Καταπέτασμα στὴν χορδὴ τῆς Κόγχης.

Βασιλικὴ Κεγχρεῶν (α' φάσις)

- Δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα τοῦ φράγματος. Οἱ διαστάσεις τῆς Κόγχης, τοῦ φράγματος, εἶναι παραπλήσιες τῆς Ἐπιδαύρου. Προφανῶς τὸ φράγμα ποὺ εὐρέθη ἦταν τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου (σημερινοῦ Σολέα).

Κοιμητηριακὴ Βασιλικὴ Παλαιᾶς Κορίνθου (μάρτυρος Κοδράτου)

- Ψηλὸ φράγμα (συμφυῆς βάσις κιονίσκου), καὶ ἐπιστήλιον Τέμπλον. Παρέχονται στοιχεῖα φράγματος. Τὸ φράγμα ὅμως εἶναι τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου (σημερινοῦ Σολέα), ὄχι τοῦ Βήματος. Τὸ Βῆμα ἦταν (τοῦλάχιστον ἀρχικά) στὴν ὑπερμεγέθη Κόγχη/Ἀψίδα.

Βασιλικὴ Δαφνουσίων Λοκρίδος

- Χαμηλὸ φράγμα, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου καὶ ὄχι τοῦ Βήματος, ἀφοῦ ὑπερυψωμένο δάπεδο εἶναι μόνον τὸ ἐντὸς τῆς Κόγχης, ἄρα ἐκεῖ καὶ τὸ Βῆμα (ἐξ ὀρισμοῦ). Ὑπάρχει ἐγκάρσιον κλίτος, μὲ μεγάλους ὀριζόντιους πεσσούς, ποὺ δημιουργεῖ στὴν οὐσία «Τέμπλον» πρὸ τοῦ Τέμπλου.

Βασιλικὴ Β' Δημητριάδος – Προφῆτη Ἡλία (Δ' + αἰ.)

- Χαμηλὸ «ἐφαπτόμενο» φράγμα. Ὑπερυψωμένο δάπεδο ὅμως ἦταν μόνο στὴν Κόγχη/Ἀψίδα. Ἄρα ἐκεῖ ἦταν τὸ Βῆμα, καὶ ἄρα ἐκεῖ καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα. Τὸ φράγμα προφανῶς ἦταν τὸ φράγμα τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα).

Βασιλικὴ Ὀκτάγωνο Φιλίππων

- Ὁ Ναὸς αὐτὸς πέρασε ἀπὸ πολλὰς φάσεις. Περισσότερα στὴν ἀνάλυση στό κεφ. 6, σ. 40.

Βασιλικὴ Ἀσκληπιείου Δήλου

- Ὑπερυψωμένη Κόγχη, ἄρα ἐκεῖ ἦταν τὸ Βῆμα καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα.

Κεφάλαια

1	Βασιλική Ἐπιδαύρου.....	9
2	Βασιλική Κεγχρεῶν (α' φάσις)	15
3	Κοιμητηριακή Βασιλική Παλαιᾶς Κορίνθου (Μάρτυρος Κοδράτου)	16
4	Βασιλική Δαφνουσίων Λοκρίδος.....	21
5	Βασιλική Β' Δημητριάδος – Προφήτου Ἡλιοῦ (Δ' + αἰ.)	31
6	Βασιλική Ὀκτάγωνο Φιλίππων	40
6.1	Βασιλική τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀρχῶν 4 ^{ου} αἰ.....	40
6.2	Ὀκτάγωνος Ναός (Ὀκτάγωνον Α), τέλος 4 ^{ου} αἰ.	45
6.3	Ὀκτάγωνος Ναός (Ὀκτάγωνον Β), μέσον 5 ^{ου} αἰ.....	49
6.4	Ἀρχαιολογικά θέματα τοῦ Ὀκταγώνου.....	54
6.5	Πιθανή ἐξέλιξη τοῦ Ὀκταγώνου.....	69
7	Βασιλική στήν περιοχή τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Δήλου.....	74
8	Ἀναφορές.....	77
9	Σχετικά μας ἄρθρα.....	79

Εὐρετήριον Εἰκόνων

Εἰκ. 1-1. Ὑψηλὸ φράγμα τοῦ Βήματος, χαμηλὸ φράγμα τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). Εὐλόστεγος Βασιλική, Ι.Ν. Ἀγ. Βαρβάρας (Ἀχαρναί). Μετόχιον Ἀγ. Αἰκατερίνης Σινᾶ. Ὁ Σολέας ὑπερυψωμένος μία βαθμίδα, καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα τρεῖς βαθμίδες ἀπὸ τὸν κυρίως Ναόν. Τὸ φράγμα τοῦ Σολέα ἔχει διάτρητα θωράκια, καὶ τοῦ Βήματος συμπαγῆ θωράκια. Οἱ Χοροὶ καὶ ὁ θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου εἶναι στὸ κεντρικὸν κλίτος ἐντὸς τοῦ Σολέα (φωτογραφία ΠΔΠ, 2017).....	2
Εἰκ. 1-2. Ἱερὸς Μητρ. Ναὸς Ἀπ. Παύλου Κορίνθου (φωτ. ΠΔΠ, 2023). Μὲ Ἀμφίθυρα, μὲ τὸ Φράγμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, μὲ τὸ Φράγμα τοῦ Σολέα, καὶ τοὺς Χοροὺς ἐντὸς τοῦ Σολέα (καὶ τοῦ «κεντρικοῦ κλίτους»), καὶ μὲ τὸν Ἀμβωνα καὶ τὸν Ἐπισκοπικὸν θρόνον ἐντὸς τοῦ Σολέα.....	3
Εἰκ. 1-3. Χαμηλὸ φράγμα δυτικοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα), καὶ ὑψηλὸ φράγμα Βήματος κατὰ τὴν Παράδοσιν. Ἅγιος Θωμᾶς Ἀμπελοκήπων. Σύγχρονη ἐποχή. (Φωτ. ΠΔΠ, 2021).....	3
Εἰκ. 1-1. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου ἀπὸ δυσμᾶς. Στὸ βάθος φαίνεται καὶ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Π. Καββαδίας (1918). Τὰ μωσαϊκὰ (ποὺ φαίνονται στὴν κάτοψη παρακάτω) καλύφθηκαν πάλιν μὲ χῶμα γιὰ τὴν συντήρησή τους.	9
Εἰκ. 1-2. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου. Κάτοψις. Π. Καββαδίας (1918).	10
Εἰκ. 1-3. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου. Κάτοψις τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). Π. Καββαδίας (1918). Τὸ ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο, μαζὶ μὲ τὴν κόγχη/Ἀψίδα τῆς Βασιλικῆς, εἶναι τὸ βυζαντινὸ (κατέρειπωμένο) ἐκκλησάκι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.	11
Εἰκ. 1-4. Λεπτομέρεια: Κάτοψις τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). Π. Καββαδίας (1918).	13
Εἰκ. 2-1. Δ. Ἱ. Πάλλας, Ἡ βασιλικὴ τῶν Κεγχρεῶν, Κάτοψις, 1987.....	15
Εἰκ. 3-1. Ἐπιστύλιον Τέμπλου, Εὐστ. Στίκας 1962.	18
Εἰκ. 3-2. Ἐπιστύλιον Τέμπλου, Εὐστ. Στίκας 1962.	18
Εἰκ. 3-3. Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἁγίου Κωδράτου (Ἀρχαίας Κορίνθου) – parakato.gr	18
Εἰκ. 3-4. Βασιλικὴ Ἀρχαίας Κορίνθου, Κάτοψις. Εὐστ. Στίκας, 1961.	19
Εἰκ. 3-5. Βασιλικὴ Ἀρχαίας Κορίνθου, Κάτοψις. Εὐστ. Στίκας, 1962.	20
Εἰκ. 4-1. Τὸ Πρεσβυτήριον (Σολέας) καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα στὴν Κόγχη τῆς Βασιλικῆς Δαφνουσίων Λοκρίδος.....	24
Εἰκ. 4-2. Ἀναπαράστασις Βασιλικῆς τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (Ὁρλάνδος, σ. 526). Λεῖπει ἡ Ἁγία Τράπεζα ποὺ προφανῶς ἦταν στὴν Κόγχη ⁴⁰ . Οἱ Κίονες καὶ οἱ μεγάλοι ὀρθογώνιοι Πεσσοὶ φράζουν μεγάλως τὴν πρόσοψη τοῦ φράγματος τοῦ Σολέα (ἐδῶ ἔχουν σχεδιαστεῖ ἄκρως ἡμιτελεῖς, μέχρι 10-30 ἐκ. ἀπὸ τὸ δάπεδο).....	24
Εἰκ. 4-3. Ἀναπαράστασις τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) καὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος στὴν Κόγχη τῆς Βασιλικῆς τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (Ὁρλάνδος, σ. 499).	25
Εἰκ. 4-4. Saint Gayane Ἐκκλησία (630), Ἀρμενία. Φαίνεται καὶ τὸ καταπέτασμα, ἐπὶ τῆς χορδῆς τῆς Κόγχης τοῦ Βήματος.	26
Εἰκ. 4-5. Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (ἀναπαράστασις). Ἀποψις πρὸς ἀνατολὰς.....	27
Εἰκ. 4-6. Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος. Φαίνονται οἱ θέσεις τῶν Ἀψίδων/Τόξων. Τὸ φράγμα τοῦ Σολέα εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερον τοῦ ἀρχικοῦ Ναοῦ, ἀχρηστεύοντος ἀρκετοῦ ὠφέλιμου χώρου, καὶ τῆς πρώτης λειτουργικότητος τοῦ Ναοῦ μὲ τίς Ἀψίδες.....	28
Εἰκ. 4-7. Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος, μὲ Ἐγκάρσιον κλίτος. Κάτοψις.	29
Εἰκ. 5-1. Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος. Τὸ διακεκομμένο (ἄσκαφο) κομμάτι στὸ βόρειον κλίτος εἶναι ὁ ἀγροτικὸς δρόμος. Δ. Ρ. Θεοχάρης (1963).....	31
Εἰκ. 5-2. Ἐτέρα Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος. Τὸ διακεκομμένο (ἄσκαφο) κομμάτι στὸ βόρειον κλίτος εἶναι ὁ ἀγροτικὸς δρόμος. V. Milojcic (1973)	32
Εἰκ. 5-3. Ἐτέρα Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος, μὲ λεπτομερέστερη ἀπεικόνιση τοῦ δαπέδου τοῦ Σολέα, καὶ τῶν ἀσκάφων μερῶν (βλ. παρακάτω). Τὸ διακεκομμένο (ἄσκαφο) κομμάτι στὸ βόρειον κλίτος εἶναι ὁ ἀγροτικὸς δρόμος. 33	

Εἰκ. 5-4. (Ἐπάνω) Πεσσίσκοι καὶ μαρμάρινον θωράκιον Βασιλικῆς Προφ. Ἡλία (Δημητριάδος) ὡς εὑρέθησαν. (Κάτω) Ἀποψὶς τοῦ νοτίου κλίτους τῆς Βασιλικῆς Προφ. Ἡλία μετὰ τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης. Δ. Ρ. Θεοχάρης.	35
Εἰκ. 5-5. Βασιλική Β' Δημητριάδος. (α) Θωράκιον Σολέα, (β) Ὁ Σολέας (Πρεσβυτέριον) ἀπὸ νότου, (γ) Κάτοψις τοῦ Μωσαϊκοῦ τοῦ Σολέα (Πρεσβυτερίου) ἀπὸ δύσεως. V. Milojcic.....	36
Εἰκ. 5-6. Ἐπιτύμβια Στήλη τῆς Εὐσταθίας. V. Milojcic, [Α.Δ. 28 (1973): Χρονικά, Πίναξ 309α].	38
Εἰκ. 5-7. Ἄλλη φωτογραφία τοῦ Βήματος καὶ τοῦ Σολέα (ἀπὸ ἀνατολᾶς).	39
Εἰκ. 5-8. Ἀρμένικος Ναὸς μὲ σκαλιὰ κατὰ μῆκος τῆς χορδῆς. Akhtala (10 ^{ος} αἰ.), Ἀρμενία.....	39
Εἰκ. 6-1. Μονόχωρη Βασιλικὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου.	40
Εἰκ. 6-2. Διαχωρισμὸς Βήματος-Σολέα στὴν Βασιλικὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου.	41
Εἰκ. 6-3. Ψηφιδωτὸ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (τοῦ ἀρχαιοτέρου Ναοῦ τοῦ Ὀκταγώνου).	43
Εἰκ. 6-4. Ψηφιδωτὸ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Ὀκταγώνου).	44
Εἰκ. 6-5. Ἡ Ἀψὶς τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου. ⁷⁹ Δεξιὰ, τμήμα δικῆς μας ὑπέρθεσης τῶν κατόψεων (πλήρης εἰκόνα ἀργότερα) γιὰ τὴν καλὺτερη κατανόηση τῆς θέσεως τῆς ἀψίδος.	44
Εἰκ. 6-6. Ὀκταγωνικὴ Ἐκκλησία, Ὀκτάγωνον Α.....	45
Εἰκ. 6-7. Διαχωρισμὸς Βήματος-Σολέα στὴν Ὀκταγωνικὴ Ἐκκλησία (Ὀκτάγωνον Α).....	46
Εἰκ. 6-8. Ὑπέρθεις τῆς Κατόψεως τῆς Βασιλικῆς ἐπὶ τῆς Κατόψεως τοῦ Ὀκταγώνου Α.	48
Εἰκ. 6-9. Ψηφιδωτὸ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Ὀκταγώνου). Ἡ μεγάλη ὁπὴ ποὺ φαίνεται εἶναι ἡ εἴσοδος σὲ ὑστεροελληνιστικὸ ἡρώον-τάφον.....	49
Εἰκ. 6-10. Ὀκταγωνικὴ Ἐκκλησία, Ὀκτάγωνον Β.....	50
Εἰκ. 6-11. Ὀκτάγωνον Β1. Διακρίνεται καὶ τὸ Ὀκτάγωνον Α, καὶ οἱ διεξαχθεῖσες τομέες ποὺ τὸ ἐντόπισαν.	52
Εἰκ. 6-12. Ὑπέρθεις τῆς Κατόψεως τῆς Βασιλικῆς καὶ τοῦ Ὀκταγώνου Α, ἐπὶ τῆς Κατόψεως τοῦ Ὀκταγώνου Β (μπλέ χρώμα).....	52
Εἰκ. 6-13. Διαχωρισμὸς Βήματος-Σολέα στὴν Ὀκταγωνικὴ Ἐκκλησία (Ὀκτάγωνον Α).....	55
Εἰκ. 6-14. Ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς στυλοβάτης.....	56
Εἰκ. 6-15. ΠΑΕ(1978), παρένθετος πίναξ Β'.	56
Εἰκ. 6-16. Ἀξονομετρικὴ ἀπόδοσις τοῦ μαρτυρίου (Νοτιο-ἀνατολικά), δεικνύουσα καὶ τὸν ἐξωτερικὸν στυλοβάτην τοῦ Σολέα.	57
Εἰκ. 6-17. Πεσσίσκος τοῦ χαμηλοῦ (φράγματος τοῦ Σολέα (ἐσωτερικὸς στυλοβάτης).	58
Εἰκ. 6-18. Ἡ Ἀψίδα μετὰ τοῦ Συνθρόνου (1959).....	61
Εἰκ. 6-19. Ἀποκατάστασις τοῦ Συνθρόνου καὶ τῆς «νομιζομένης» κρηπίδος τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς.....	61
Εἰκ. 6-20. Ὁ Ἄμβων τοῦ Σολέα, καὶ ὁ Κεντρικὸς Ἄμβων.	62
Εἰκ. 6-21. Ὁ Ἄμβων τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). [ΠΑΕ(1960), Πίναξ 67β].	63
Εἰκ. 6-22. Τμήμα τοῦ ἐξώστου τοῦ Ἀμβωνος τοῦ Σολέα, καὶ θωράκια αὐτοῦ. [ΠΑΕ(1960), Πίναξ 69β].	63
Εἰκ. 6-23. Ἀποκατάστασις τοῦ Ἀμβωνος τοῦ Σολέα. [ΠΑΕ(1960), σ. 85].	64
Εἰκ. 6-24. Ὁ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ὀκταγώνου Ἄμβων.....	64
Εἰκ. 6-25. Μοναδικὴ φωτογραφία τοῦ κατεδαφισθέντος Ναυδρίου στὰ ΠΑΕ. Ὁ κατὰ χώραν κιονίσκος τῆς Ἁγίας Τράπεζας τοῦ ναυδρίου. Δυστυχῶς δὲν κατεγράφη στό ΠΑΕ πλήρης φωτογραφία τοῦ Ναυδρίου.....	65
Εἰκ. 6-26. Κάτοψις καὶ θέσις τοῦ Ναυδρίου ἐπὶ τοῦ Ὀκταγωνικοῦ Ναοῦ (1960).....	66
Εἰκ. 6-27. Ἡ Κρηπίς. ΠΑΕ(1960), Πίναξ 68β.....	67
Εἰκ. 6-28. [ΠΑΕ(1978), Μέρος ἐκ τοῦ Παρενθέτου Πίνακος Β'].	70
Εἰκ. 6-29. Ὁ ὀκταγωνικὸς Ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἔσδρα (Izra) τῆς Νοτίου Συρίας (515 μ.Χ.) ποὺ ἀναφέρει ὁ Πελεκανίδης. ¹¹⁸	71
Εἰκ. 6-30. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, 515 μ.Χ. (Izra, Ἔσδρα Συρίας) σήμερα.	72
Εἰκ. 6-31. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Izra, Ἔσδρα Συρίας) σήμερα, μὲ τὰ Καταπετάσματα τοῦ Ἱεροῦ καὶ στίς 3 θύρες.	72
Εἰκ. 6-32. Ὁ ὀκταγωνικὸς καθεδρικὸς Ναὸς στὰ Βόστρα (Bosra) τῆς Συρίας (512 μ.Χ.).....	73

Εἰκ. 7-1. Βασιλική στὴν περιοχὴ Ἀσκληπιείου Δήλου. Τὸ Ἱερὸν Βῆμα. Ὁρλάνδος, 1936.....	74
Εἰκ. 7-2. Βασιλική στὴν περιοχὴ Ἀσκληπιείου Δήλου, Κάτοψις. Ὁρλάνδος, 1936.....	76

Εὗρετῆριον Πινάκων

Πίναξ 1-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Ἐπιδαύρου, μὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.	14
Πίναξ 3-1. Σύγκρισις διαστάσεων Κοιμητηριακῆς Βασιλικῆς Ἀρχαίας Κορίνθου, μὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.	17
Πίναξ 4-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Δαφνουσίῳ Λοκρίδος, μὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.	30
Πίναξ 5-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος.....	34
Πίναξ 6-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Ἀπ. Παύλου (Ὁκταγώνου Φιλίππων).....	42
Πίναξ 6-2. Σύγκρισις διαστάσεων Ὁκταγωνικῆς Ἐκκλησίας (Ὁκτάγωνον Α).	47
Πίναξ 6-3. Σύγκρισις διαστάσεων Ὁκταγωνικῆς Ἐκκλησίας (Ὁκτάγωνον Β).....	53

1 Βασιλική Ἐπιδαύρου

Ὁ πρῶτος ποιήσας τὴν ἀνασκαφὴν Π. Καββαδίας, ἐξέλαβε τὴν Βασιλικὴν αὐτὴν ὡς «Ἀψιδωτὸν οἰκοδόμημα δυνάμενον νὰ ἐκκληφθῇ ὡς Ἀγορὰ μετὰ Βασιλικῆς».⁴

Στὸν χώρον τῆς Κόγχης μέχρι τὸν Σολέα, «περιεσώθη τὸ κατηρειπιωμένον ἐκκλησιδίων τοῦ ἁγίου Ἰωάννου».

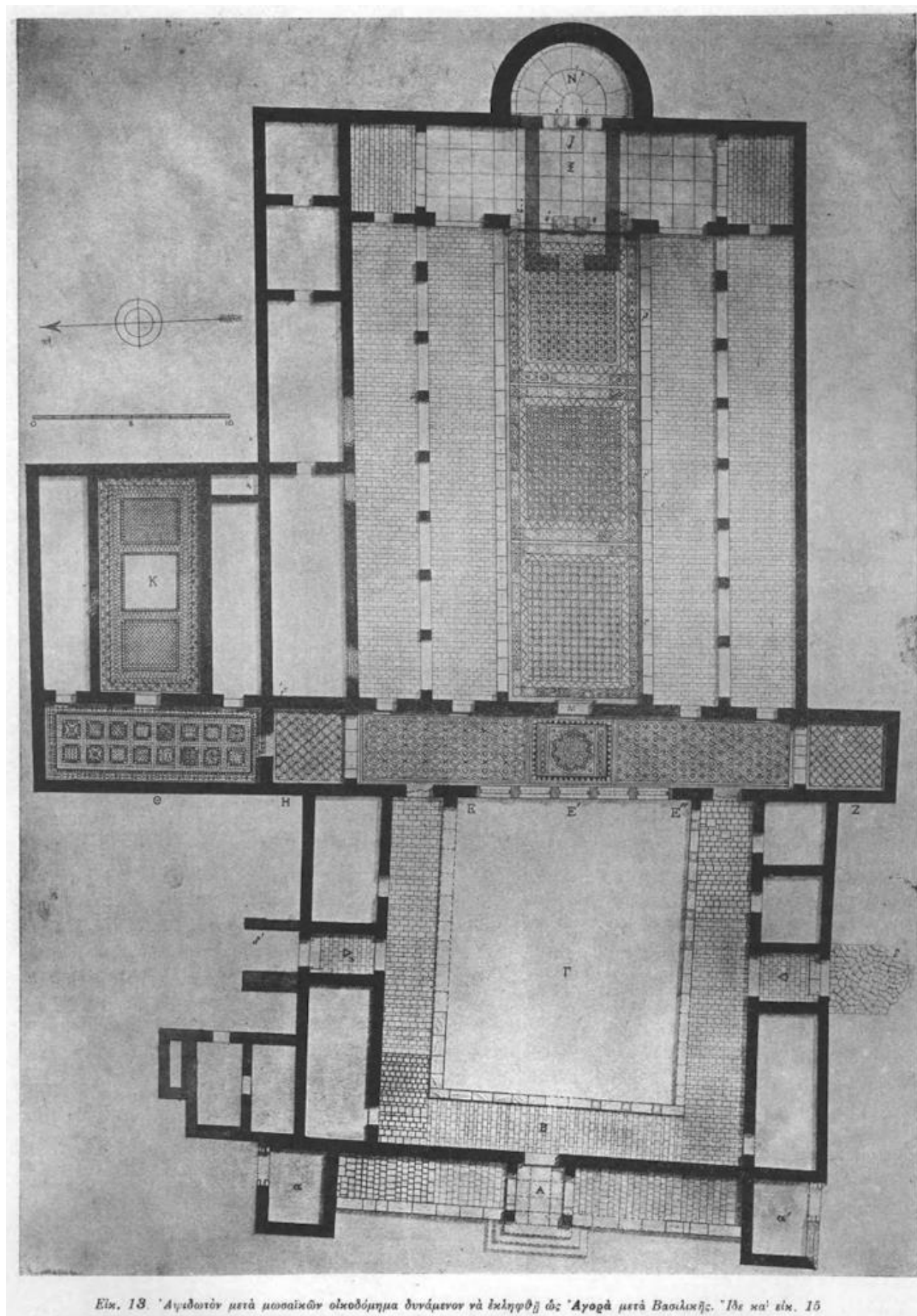

Εἰκ. 1Θ. Ἐρείπια τοῦ ἐν σχήματι βασιλικῆς τμήματος τοῦ ἐν κ.κ. 13 οἰκοδομήματος, δεξιόμηνι ἀπὸ δυσμῶν.
Εἰς τὸ βάθος βλέπει τις τὰ εἰσώτια τοῦ ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

⁴ Αφ. 1 καὶ 2, τοιχοδομία. — 3, κατάλοιπον τοῦ μέσου διαμερίσματος ἡ σταδ. — 4, μέσον διαμερίσμα. Περθ. σ. 177 σφ. 1 — 5 εἰσώτια ἐκκλησιδίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. — 8 καὶ 9 λίθοι κατὰ γωνίαν ἀποτελοῦντες στυλοβάτην κοινωσιτοῦ περιβαλλούσης ἐνθεν καὶ ἐνθεν τὸ μέσον διαμερίσμα. (Περθ. σ. 17 καὶ 18). Σημειωτέον ὅτι τὰ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν ἐκτεθέντα χάρματα, 8 βλέπει τις ἐν τῇ εἰκόνι, καλύπτονται τὰ μουσειακὰ ἔδρανα δ' αὐτὰ πρὸς ἐξασφάλισιν ἀπὸ πάσης καταστροφῆς.

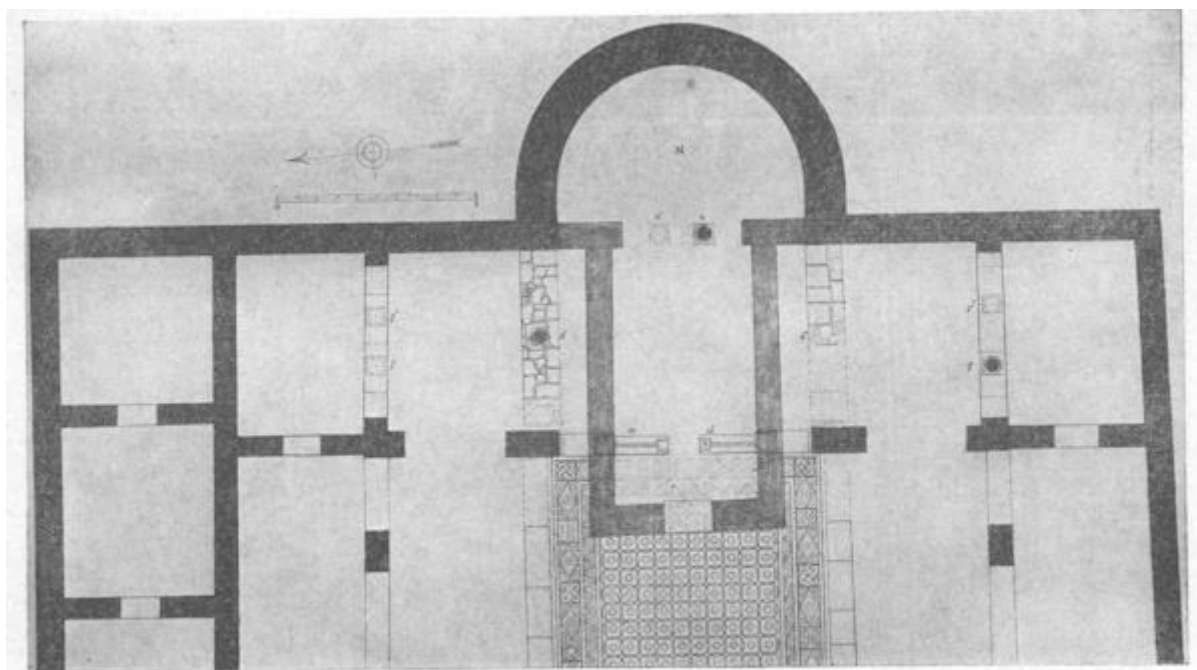
Εἰκ. 1-1. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου ἀπὸ δυσμῶν. Στὸ βάθος φαίνεται καὶ τὸ ἐκκλησάκι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου. Π. Καββαδίας (1918). Τὰ μωσαϊκὰ (ποὺ φαίνονται στὴν κάτωψη παρακάτω) καλύφθηκαν πάλιν μὲ χῶμα γιὰ τὴν συντήρησίν τους.

⁴ Π. Καββαδίας, *Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ* (1918 καὶ 1919), Ἀρχαιολογικὴ Ἑφημερίς (ΑΕ) 1918, σσ. 172-195.

Εἰκ. 13. Ἀψιδωτὸν μετὰ μωσαϊκῶν οἰκοδόμημα δυνάμενον νὰ ἐκληφθῇ ὡς Ἀγορὰ μετὰ Βασιλικῆς. Ἰδε καὶ εἰκ. 15

Εἰκ. 1-2. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου. Κάτοψις. Π. Καββαδίας (1918).

Εἰκ. 15. Τμήμα ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ χώρου τῆς καλουμένης Βασιλικῆς (εἰκ. 13), ἐν ᾗ ἡ μικρὰ ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου (πρὸς εἰκ. 17-18).
N, ἡ εἰς ἄγρον Βῆμα μεταβληθεῖσα ὁψίς. — ε καὶ ε', βάσεις κίωνων. — α καὶ α', μαρμάρινον κιγκλίδωμα ἀποχωρίζον τὸν Νάβηνα ἀπὸ τοῦ Καθ' οὐνοῦ. —
β, β', γ, γ', δ, δ', βάσεις κίωνων.

Εἰκ. 1-3. Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου. Κάτοψις τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). Π. Καββαδίας (1918). Τὸ ὀρθογώνιο παραλληλόγραμμο, μαζί με τὴν κόγχη/ἁψίδα τῆς Βασιλικῆς, εἶναι τὸ βυζαντινὸ (κατέρειπωμένο) ἐκκλησάκι τοῦ ἁγίου Ἰωάννου.

Σύμφωνα με τὸν Καββαδία, οἱ δύο μικροὶ κύκλοι στὴν χορδὴ τῆς Κόγχης (β, β') εἶναι «βάσεις κίωνων», τοῦ ἐνὸς τούτων σώζεται ἡ βᾶσις κατὰ χώραν.⁵ Τὰ χωρίσματα α, α' [φράγμα τοῦ Σολέα] εἶναι «μαρμάρινον κιγκλίδωμα».⁶

Σύμφωνα με τὴν Στουφῆ-Πουλημένου, διασώθηκαν τὰ σημεῖα τῆς τοποθετήσεως τοῦ μαρμαρίνου φράγματος, ἀλλὰ «δὲν γνωρίζουμε ἐὰν ἦταν χαμηλὸ ἢ ψηλὸ [τό φράγμα]».⁷ Συνεχίζει ὅτι «πιθανὸν νὰ ὑπῆρξαν δύο φάσεις, ἀρχικὰ δηλαδὴ νὰ ἦταν χαμηλὸ καὶ νὰ ὑψώθηκε σὲ μεταγενέστερη ἐποχῇ». Ὅμως ἀναφέρει ὅτι βρέθηκαν κατὰ χώραν δύο πεσσίσκοι, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ μεσσαῖος φέρει «συμφυῆ βᾶση κιονίσκου».⁷ Ἡ συμφυῆς βᾶσις κιονίσκου ὁμως δεικνύει ψηλὸ φράγμα.

Ὁ Σωτηρίου ἀντίστοιχα, ἀναφέρει «ἔχει δὲ καὶ αὕτη [ἡ Βασιλικὴ] τὴν ἁψίδα [Κόγχη] πρὸς ἀνατολὰς μετὰ τὸ Ἱερὸν Βῆμα, ἀνυψούμενον κατὰ μίαν βαθμίδα, ὅπου ὑπάρχουσι [διασώθησαν]

⁵ Καὶ ὁ Καββαδίας καὶ ὁ Σωτηρίου ὑποθέτουν ὅτι αὐτοὶ οἱ κίονες εἶναι τοῦ ναυδρίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, καὶ ὁ Σωτηρίου τοὺς λείει ἴσως τοῦ τέμπλου τοῦ ναυδρίου, [Γ. Α. Σωτηρίου, *Βασιλικὴ ἐπιδαύρου*, ΑΕ 1929, σ. 201].

⁶ Π. Καββαδίας, *Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ...*, ΑΕ 1918, δ.π., σσ. 175, 179, εἰκ. 15.

⁷ Στουφῆ-Πουλημένου, δ.π., σσ. 163-164.

καὶ τὰ σημεῖα τῆς τοποθετήσεως τοῦ μαρμαρίνου Τέμπλου· διακρίνονται μάλιστα καλῶς κατὰ χώραν καὶ δύο τμήματα τῶν χαρακτηριστικῶν κιονίσκων του»⁸.

Στὴν Βασιλικὴ αὕτὴ δὲν εὐρέθη ἵχνος Ἀμβωνος.

Ὁ κυρίως Ναός ἦταν πεντάκλιτος, πλάτους 22.30 μ. καὶ μήκους 29.00 μ.. Εἶχε ἐγκάρσιον κλίτος (Γ), μὴ ἐξέχοντος πέραν τῶν πλαγίων τοίχων τοῦ ὀρθογωνίου⁹. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν στέγασιν, λέει ὁ Ὁρλάνδος, τὸ ἐγκάρσιον κλίτος δὲν φαίνεται νὰ τὴν ἐπηρέασε· αἱ στέγαι δηλ. ὅλων τῶν κλιτῶν θὰ ἔβαινον συνεχῶς ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολὰς ἀπὸ τοῦ τοίχου τοῦ νάρθηκος μέχρι τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Ἱεροῦ.¹⁰

Συνεπῶς, τὸ ἐγκάρσιον κλίτος εἶχεν σκοπὸν, διὰ τῶν μεγάλων ὀρθογωνίων πεσσῶν («οἵτινες εἰς τὰ ἔξω κλίτη ἐκτείνονται ὡς ἐγκάρσιοι τοῖχοι ἀφίνοντες μικρὰς διόδους»), νὰ ὀριοθετήσῃ τὸν διαχωρισμὸ τοῦ Πρεσβυτερίου ἀπὸ τὸν κυρίως Ναόν. Σχημάτιζαν οἱ ὀρθογώνιοι πεσσοὶ ἓνα εἶδος Τέμπλου, τοῦ ὁποῦ τὰ ἀνοίγματα (πύλεις) κλείνονταν εὐκόλα διὰ καταπετασμάτων ἢ παραπετασμάτων. Αὐτὸ ὑπερτονίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι εἶχε θριαμβευτικὸν τόξον (ἀψίδα)¹¹ στὸ κεντρικὸν κλίτος, στὸ ὕψος τοῦ φράγματος τοῦ Σολέα.

Ἀπὸ τὴν κάτοψιν τοῦ Καββαδία, τὸ βυζαντινὸ ἐκκλησάκι, χτίστηκε ἀκριβῶς, ὥστε ἡ κόγχη του, νὰ συμπίπτει μὲ τὴν κόγχην τῆς Βασιλικῆς. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι τὰ ἐρείπια τῆς Βασιλικῆς ἦσαν σὲ ἐξαιρετικὰ ἀναγνωρίσιμη κατάστασι.

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ βυζαντινὸ ἐκκλησάκι εἶχε τὸ Βῆμα τοῦ ἀκριβῶς στὴν ἀψίδα τῆς Βασιλικῆς, καὶ τὸ Τέμπλο τοῦ ναυδρίου ἦταν στὴν χορδὴ (Σωτηρίου, ΑΕ 1929), ὅπου καὶ οἱ δύο κίονες μὲ τὴν βάσιν τοῦ ἐνὸς σωζομένη κατὰ χώραν (ἂν θεωρήσουμε ὅτι οἱ κίονες ἦσαν τοῦ ναυδρίου [ἢ μήπως ἦσαν τῆς Βασιλικῆς;]), καὶ τὸ γεγονός ὅτι δὲν βρέθηκε ἵχνος τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς ἄλλοῦ στὸν κάτω τῆς ἀψίδος χώρον, συνηγορεῖ ὅτι τὸ Βῆμα τῆς Βασιλικῆς (καὶ φυσικὰ ἡ Ἁγία Τράπεζα) ἦταν στὴν Ἀψίδα/Κόγχην, μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῆς. Καὶ φυσικὰ τὸ δυτικὸ

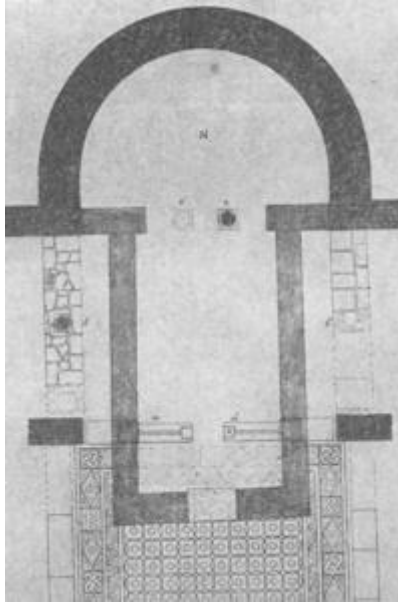
⁸ Γ. Α. Σωτηρίου, *Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου*, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΑ), 7/3/1929, σ. 92.

⁹ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική ...*», δ.π., σ. 51.

¹⁰ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική ...*», δ.π., σ. 50.

¹¹ Γ. Α. Σωτηρίου, *Βασιλικὴ ἐπιδαύρου*, ΑΕ 1929, σσ. 198-201.

φράγμα ἦταν τοῦ Πρεσβυτερίου / Σολέα, ὄχι τοῦ Βήματος. Τὸ φράγμα τοῦ Βήματος, ἀφοῦ τὸ Βῆμα ἦταν στὴν Κόγχη, ἦταν συνήθως Καταπέτασμα στὴν Χορδὴ τῆς Ἀψίδος.

Εἰκ. 1-4. Λεπτομέρεια: Κάτοψις τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). Π. Καββαδίας (1918).

Οἱ χτίσαντες τὸ βυζαντινὸ ἐκκλησάκι **μὲ τόση ἀκρίβεια** στὴν κόγχη τῆς Βασιλικῆς, σίγουρα εἶχαν γνώση ὅτι ἐκεῖ ἦταν ἡ Ἁγία Τράπεζα τῆς Βασιλικῆς. Καὶ φυσικά, ὄντες ἐγγύτερα τῆς παλαιοχριστιανικῆς ἐποχῆς ἀπὸ ἐμᾶς (καὶ τὰ ἐρείπια δὲν ἦσαν τόσο συλλημένα ὅσο στίς ἡμέρες μας), θὰ ἐγνώριζον καλύτερα ἀπὸ ἐμᾶς ποῦ ἦταν ἡ Ἁγία Τράπεζα στοὺς παλαιότερους Ναοὺς.

Οἱ **διαστάσεις τοῦ Ναοῦ** δίνονται παρακάτω (προσεγγιστικά, ἀπὸ τὴν κάτοψη τοῦ Καββαδία), ἐν ἀντιπαράθεσιν μὲ τὸν σύγχρονο **ὑπερμεγέθη Καθεδρικὸ Ναὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου**, ποῦ εἰρήσθω ὅτι ἡ Ἁγία Τράπεζά του εἶναι ἐπίσης ὑπερμεγέθης, καὶ ἐπίσης ἔχει (σύγχρονον) Σύνθρονον στὴν Ἀψίδα του.

Βάσει τοῦ παρακάτω πίνακος, ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σολέας τῆς Βασιλικῆς Ἐπιδαύρου ἦταν τὸ Βῆμα, βλέπουμε ὅτι ὁ «χώρος»¹² τῶν Ἱερέων **ἐντὸς τοῦ Βήματος** ὡς πρὸς τὸ μῆκος, **9.5 μ.**, θὰ

¹² Στὸν Ἀπόστολο Παῦλο Κορίνθου, τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς ὑπερμεγέθους Ἀγίας Τραπέζης εἶναι περίπου στὴν Χορδὴ τῆς Κόγχης (λίγα ἐκ. πιδ ἔξω). Ὁ Ἱερεὺς γὰρ νὰ βγεῖ στὸ δυτικὸ ἄκρον τοῦ Βήματος, στὴν Ὠραία Πύλη, καὶ π.χ. νὰ εὐλογήσῃ τὸν λαό, ἔχει νὰ διανύσῃ μιὰ ἀπόσταση περίπου 3 μ. μέχρι τὸ πλατύσκαλο, καὶ εἶναι μεγάλη

ἦταν μεγαλύτερος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου ποὺ εἶναι **6.2 μ.** (δηλ. θὰ ἦταν ἴσος μὲ τὸ **153.2%** τοῦ Ἀποστ. Παύλου).

Πίναξ 1-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Ἐπιδαύρου, μὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.

	Βασιλική Ἐπιδαύρου	Ι. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μῆκος Ναοῦ (Ἀψίς - Νάρθηξ)	37.7	36.9
Πλάτος Ναοῦ	22.3	19.8
Μῆκος κυρίως Ναοῦ ¹³	23.8	18.7
Μῆκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	5.0	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	22.3	28.5
Μῆκος Σολέα	5.0	8.0
Πλάτος Σολέα	14.7	11.0 ¹⁴
Ἀκτίνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολάς)	4.5	4.0
Χορδή (Διάμετρος) Ἀψίδος	6.2	7.0
Χορδή – Φράγμα Βήματος	0.0 ¹⁵	2.2
Χορδή – Φράγμα Σολέα	5.0	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματος	4.5	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	9.5	14.2
Ύψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0
Ύψος Κόγχης – Σολέα	; ¹⁶	0.5 ¹⁷

ἀπόσταση γιὰ τὰ δεδομένα τῆς Λειτουργίας, ὅπου ὁ νοῦς τοῦ Ἱερέως εἶναι συγκεντρωμένος στὴν προσευχή. Ὡς φανταστοῦμε νὰ εἶχε νὰ διανύσει κάθε φορά μιὰ ἀπόσταση 6 μ.!

¹³ Χῶρος Πιστῶν. Ἀπὸ τὸν Σολέα μέχρι τὸν Νάρθηκα, μὴ περιλαμβανομένων αὐτῶν.

¹⁴ Μὲ τὰ δύο Ἀναλόγια (δεξιὸ καὶ ἀριστερό) ἐντὸς τοῦ Σολέα.

¹⁵ Ἡ Χορδή ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

¹⁶ «ἀνυψούμενον κατὰ μίαν βαθμίδα», βλ. ὑποσ. 8, ἀλλὰ ἴσως αὐτὸ τὸ δάπεδο ἦταν τοῦ ναυδρίου.

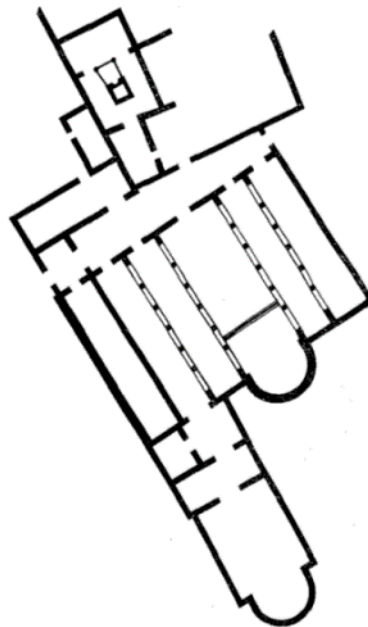
¹⁷ Καὶ ὁ Σολέας εἶναι περίπου 0.3 μ. ὑπερυψωμένος τοῦ κυρίως Ναοῦ.

2 Βασιλική Κεγχρεῶν (α' φάσις)

Στὴν Βασιλική τών Κεγχρεῶν, δὲν ἀναφέρεται καθόλου ἀπὸ τὴν Στουφῇ-Πουλημένου ἐὰν τὸ φράγμα ἦταν ὑψηλὸ ἢ χαμηλὸ. Ἀναφέρεται ὅμως ὅτι «ἦταν συνεχές, εὐθύγραμμο, καὶ ἐκτεινόταν σὲ ὅλο τὸ πλάτος τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, ἀνάμεσα στον α' καὶ β' ἀπὸ ἀνατολικά κίονα τών κεντρικῶν κιονοστοιχειῶν τοῦ ναοῦ».¹⁸

Ὁ Δημήτριος Ἰ. Πάλλας, παρέχει τὴν ἀποκατάσταση τῆς κατόψεως ὡς φαίνεται παρακάτω, καὶ ἀναφέρει: «ἐντὸς τοῦ μεσαίου κλίτους διασώζονται κατὰ χώραν, ἂν καὶ διαταραγμένοι, οἱ βατήρες τοῦ φράγματος τοῦ Πρεσβυτερίου [Σολέα] εἰς ἀπόστασιν 4.50 μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς ἀψίδος»¹⁹.

Βάσει τοῦ παρακάτω διαγράμματος, ἡ Κόγχη/Ἀψίδα θὰ εἶχε καὶ αὐτὴ ἀκτῖνα π. 4.5μ, ἡ δὲ χορδὴ θὰ εἶχε μήκος π. 6.6 μ., καὶ ἄνετα χωροῦσε τὴν Ἁγία Τράπεζα καὶ σύνθρονον (ποὺ ἦσαν τότε συνήθως μικρὰ καὶ ξύλινα). Ἡ ἀπόσταση ἄκρου Ἀψίδος-φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου/Σολέα ἦταν π. 9 μ.. Οἱ διαστάσεις αὐτὲς εἶναι παραπλήσιες μὲ τῆς Βασιλικῆς τῆς Ἐπιδαύρου. Προφανῶς τὸ Βῆμα ἦταν καὶ ἐδὼ στὴν Κόγχη, καὶ τὸ «φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου» ποὺ λέει ὁ Πάλλας καὶ φαίνεται στὴν κάτοψη, ἦταν ὄντως τοῦ δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου, ἥτοι τοῦ σημερινοῦ Σολέα.¹² Τὸ φράγμα τοῦ Βήματος ἦταν συνήθως Καταπέτασμα.

5. Κεγχρεαί. Ἡ παλαιοχριστιανικὴ βασιλική (ἀποκατάστασις τῆς Κατόψεως).
Πρώτη φάσις.

Εἰκ. 2-1. Δ. Ἰ. Πάλλας, Ἡ βασιλικὴ τών Κεγχρεῶν, Κάτοψις, 1987.

¹⁸ Στουφῇ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 164.

¹⁹ Δ. Ἰ. Πάλλας, Ἡ βασιλικὴ τών Κεγχρεῶν, ΕΕΒΣ ΜΖ', 1987, σσ. 295-309, 302.

3 Κοιμητηριακή Βασιλική Παλαιᾶς Κορίνθου²⁰ (Μάρτυρος Κοδράτου)

Σύμφωνα μὲ τὴν Στουφῆ-Πουλημένου: «Τὸ φράγμα ἀποκαθίσταται συνεχές, εὐθύγραμμο στὸ κεντρικὸ κλίτος τοῦ ναοῦ καὶ πιθανὸν ψηλὸ. (Οἱ πεσσίσκοι ποὺ βρέθηκαν φέρουν συμφυεῖς βάσεις κιόνων)».²¹

Ἡ συμφυῆς βάσις κιονίσκου δεικνύει ψηλὸ φράγμα.

Ἐπίσης βρέθηκε καὶ ἐπιστήλιον Τέμπλου (Στίκας, 1962), «ἀνάγλυφον ἐπιστήλιον ἀνῆκον πιθανώτατα εἰς τὸ Τέμπλον, τὸ ὁποῖον φέρει γλυπτὰ κοσμήματα εἰς τε τὸ ἔμπροσθεν καὶ εἰς τὸ κάτω μέρος αὐτοῦ, λαξευμένα κατὰ λίαν ἐπιμελῆ τρόπον»²² (βλ. παρακάτω).

Ἡ Βασιλική εἶναι μεγάλων διαστάσεων, ἔχει μῆκος 37.94 μ. [χωρὶς τὸν Νάρθηκα] καὶ πλάτος 19.52 μ.. Τὸ πλάτος τοῦ βορείου κλίτους εἶναι 4.48 μ. καὶ τοῦ νοτίου 4.82 μ.. Ἡ διάμετρος τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ εἶναι 7.40 μ.. Σὲ ἀπόσταση 6.70 μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς κόγχης εὐρίσκετο ὁ μαρμάρινος στηλοβάτης τοῦ Τέμπλου. Παρ' αὐτοῦ ἀνευρέθησαν δύο μαρμαρίνοι πεσσίσκοι οἵτινες ἐτοποθετήθησαν εἰς τὰς θέσεις των ἐπὶ τοῦ στηλοβάτου.²³

Σύμφωνα μὲ τὸν Παπαφωτίου,²⁴ εὐρέθη μαρμαρίνη ὑποδοχὴ μικροῦ κίονα τῆς Ἁγίας Τραπεζῆς.

Ἡ Ἁγία Τράπεζα θὰ εὐρίσκετο στὴν ὑπερμεγέθη Κόγχη/Ἀψίδα, ὅπου τὸ φράγμα τοῦ Βήματος θὰ ἦταν ὡς συνήθως τὸ Καταπέτασμα στὴν Χορδῇ, ἢ θὰ καλύπτετο ἡ Ἁγία Τράπεζα ἀπὸ τὰ Καταπετάσματα τοῦ Κιβωρίου, καὶ τὸ ψηλὸ φράγμα θὰ ἦταν τὸ φράγμα τοῦ δυτικοῦ Πρεσβυτερίου (σημερινοῦ Σολέα).

²⁰ Ἡ Κόρινθος (ποὺ εὐρίσκετο στοὺς πρόποδες τοῦ Ἀκροκορίνθου) στὶς 9/2/1858 ἱσοπεδώθηκε ἀπὸ σεισμό. Αὐτὸ ὁδήγησε στὸ κτίσιμο τῆς νέας πόλης, μὲ τὸ ὄνομα «Νέα Κόρινθος» (μὲ Βασιλικὸ Διάταγμα, 20.3.1858), καὶ τὴν μεταφορὰ τῆς πόλης στὴν παραλία τοῦ Κορινθιακοῦ Κόλπου, χωρὶς ὅμως νὰ πάψει νὰ ὑφίσταται ἡ ὑπαρξὴ καὶ τῆς παλαιᾶς πόλεως. Ἀργότερα ἡ Κόρινθος μετονομάσθη σὲ Παλαιὰ Κόρινθο (ἐσχάτως σὲ Ἀρχαία Κόρινθο), καὶ ἡ Νέα Κόρινθος μετονομάσθη σὲ Κόρινθος. Ἡ Ἀρχαία Κόρινθος σήμερα εἶναι χωριὸ 1,939 κατοίκων (ἀπογραφή 2011).

²¹ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 164.

²² Εὐστάθιος Στίκας, [ΠΑΕ(1962), σσ. 51-56], σ. 55.

²³ Εὐστάθιος Στίκας, [ΠΑΕ(1961), σσ. 129-136].

²⁴ Ἀπόστολος Ε. Παπαφωτίου, *Μνημειακὴ Τοπογραφία τῆς Πρωτοβυζαντινῆς Κορίνθου (Παλαιοχριστιανικοὶ Ναοί)*, ἐκδόσεις Καταγράμμα, Κόρινθος 2021, σ. 264.

Οἱ διαστάσεις τοῦ Ναοῦ δίνονται παρακάτω (προσεγγιστικά), ἐν ἀντιπαράθεσιν μὲ τὸν σύγχρονο ὑπερμεγέθη Καθεδρικὸ Ναὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.

Βάσει τοῦ παρακάτω πίνακος, ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σολέας τῆς Βασιλικῆς τῆς Ἀρχαίας Κορίνθου ἦταν τὸ Βῆμα, βλέπουμε ὅτι ὁ «χώρος»¹² τῶν Ἱερέων ἐντὸς τοῦ Βήματος ὡς πρὸς τὸ μῆκος, **11.5 μ.**, θὰ ἦταν μεγαλύτερος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου ποὺ εἶναι **6.2 μ.** (δηλ. θὰ ἦταν ἴσος μὲ τὸ **185.5%** τοῦ Ἀποστ. Παύλου).

Πίναξ 3-1. Σύγκρισις διαστάσεων Κοιμητηριακῆς Βασιλικῆς Ἀρχαίας Κορίνθου, μὲ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.

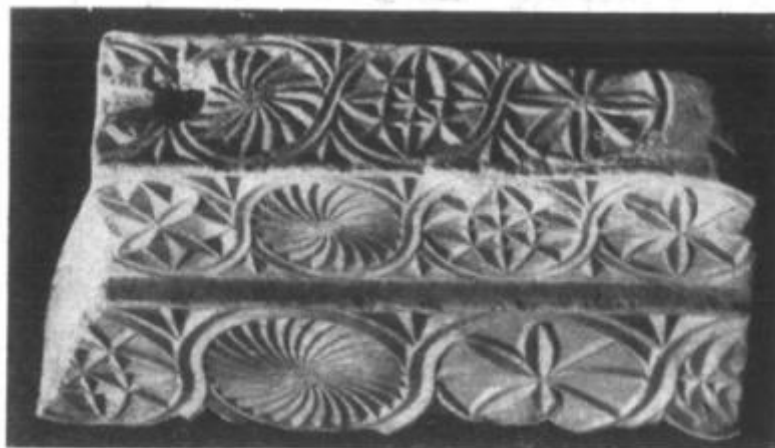
	Κοιμ. Βασιλική Ἀρχαίας Κορίνθου	Ι. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μήκος Ναοῦ (Ἀψίς - Νάρθηξ)	42.7	36.9
Πλάτος Ναοῦ	19.5	19.8
Μήκος κυρίως Ναοῦ ²⁵	25.8	18.7
Μήκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	28.5
Μήκος Σολέα	6.7	8.0
Πλάτος Σολέα	8.8	11.0 ²⁶
Ἀκτίνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολάς)	4.8	4.0
Χορδὴ (Διάμετρος) Ἀψίδος	7.4	7.0
Χορδὴ – Φράγμα Βήματος	0.0 ²⁷	2.2
Χορδὴ – Φράγμα Σολέα	6.7	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματος	4.8	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	11.5	14.2
Ύψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0
Ύψος Κόγχης – Σολέα	;	0.5 ²⁸

²⁵ Χῶρος Πιστῶν. Ἀπὸ τὸν Σολέα μέχρι τὸν Νάρθηκα, μὴ περιλαμβανομένων αὐτῶν.

²⁶ Μὲ τὰ δύο Ἀναλόγια (δεξιὸ καὶ ἀριστερό) ἐντὸς τοῦ Σολέα.

²⁷ Ἡ Χορδὴ ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

²⁸ Καὶ ὁ Σολέας εἶναι περίπου 0.3 μ. ὑπερυψωμένος τοῦ κυρίως Ναοῦ.

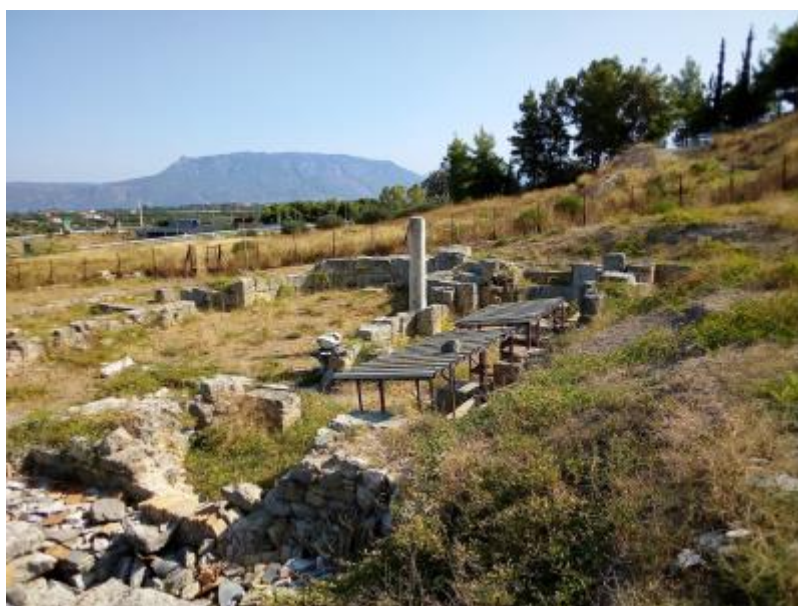
α. Ἐπιστύλιον τέμπλου μετ' ἀναγλύφων κοσμημάτων.

Εἰκ. 3-1. Ἐπιστύλιον Τέμπλου, Εὐστ. Στίκας 1962.

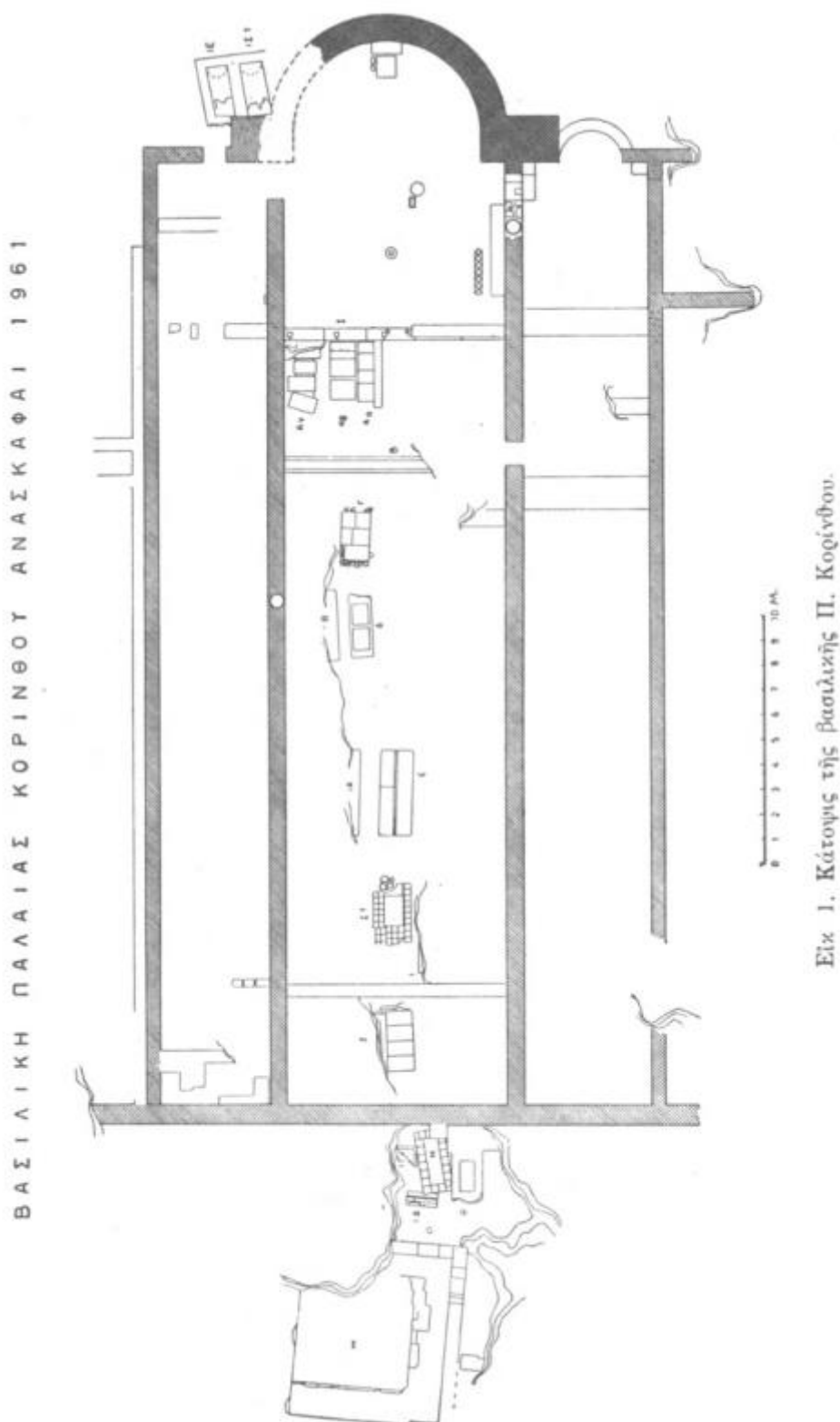

β. Ἐπιστύλιον τέμπλου μετ' ἀναγλύφων κοσμημάτων.

Εἰκ. 3-2. Ἐπιστύλιον Τέμπλου, Εὐστ. Στίκας 1962.

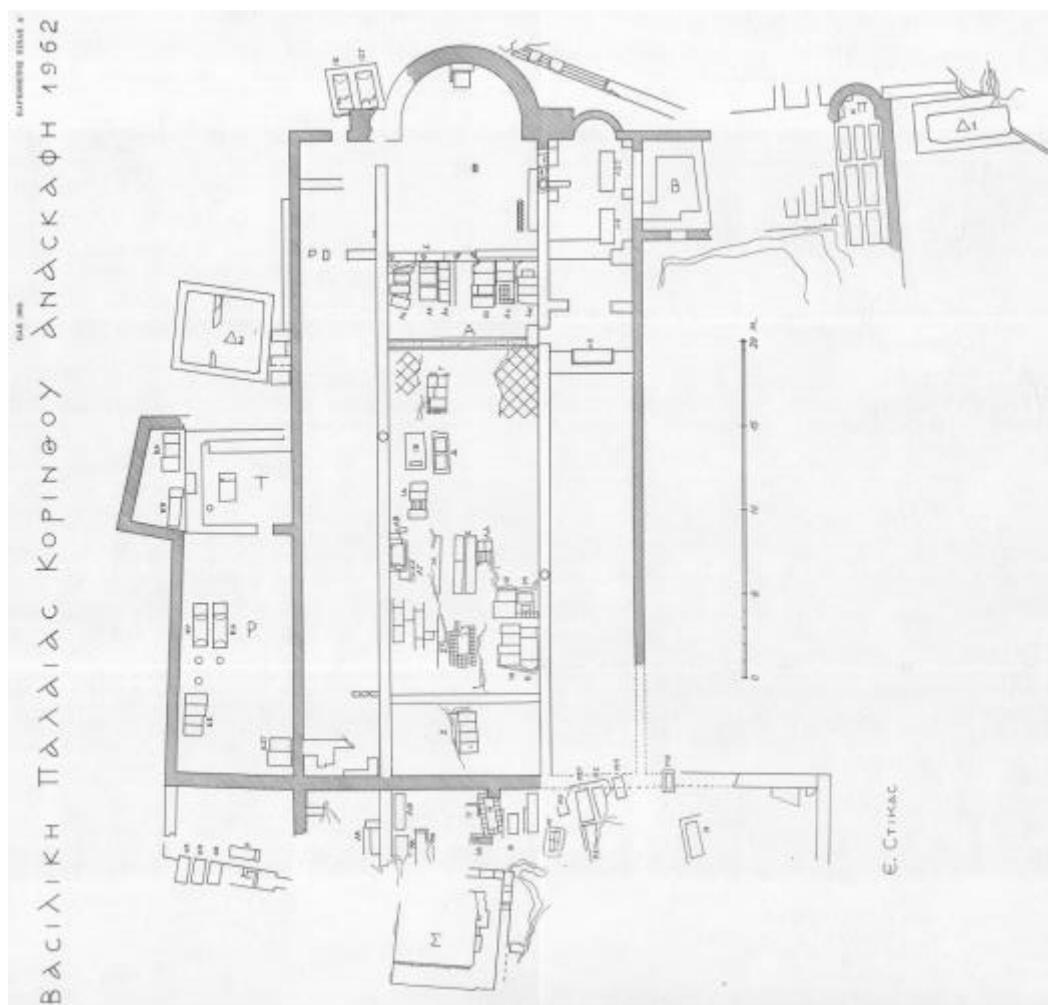

Εἰκ. 3-3. Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ Ἀγίου Κοδράτου (Ἀρχαίας Κορίνθου) – parakato.gr

Εἰκ. 1. Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Π. Κορίνθου.

Εἰκ. 3-4. Βασιλική Ἀρχαίας Κορίνθου, Κάτοψις. Εὔστ. Στίκας, 1961.

Εἰκ. 3-5. Βασιλική Ἀρχαίας Κορίνθου, Κάτοψις. Εὐστ. Στίκας, 1962.

Τό Α παραπάνω δὲν εἶναι «φράγμα», ἀλλὰ ἐγκάρσιος ἀγωγὸς ὕδατος, ὅστις εὐρέθῃ ἄθικτος ὑπὸ τὸ δάπεδον τῆς Βασιλικῆς καὶ διέσχισεν ἐγκαρσίως τὸ κεντρικὸν κλίτος.²⁹

²⁹ Εὐστάθιος Στίκας, [ΠΑΕ(1962), σσ. 51-56], σ. 52.

4 Βασιλική Δαφνουσίων Λοκρίδος

Σύμφωνα μὲ τὴν Στουφῆ-Πουλημένου, «τὸ φράγμα ἦταν χαμηλὸ καὶ τὸ ἀποτελοῦσαν θωράκια καὶ πεσίσκοι, προσαρμοσμένοι σὲ λίθινη αὐλακα στερεωμένη στὸ δάπεδο»³⁰.

Ὅμως ποιὸ φράγμα ἦταν χαμηλὸ; Τοῦ Βήματος ἢ τοῦ Σολέα;³¹ Ἀπάντησις: Τοῦ Σολέα, ὅπως λέει καὶ ὁ Ὁρλάνδος: «Ἡ δὲ Σολέα ἐφράσσετο περίξ ὑπὸ διατρήτων θωρακείων» (βλ. παρακάτω). Ἐπίσης μᾶς φαίνεται (βλ. παρακάτω), ὅτι τὰ θωράκια δὲν ἦσαν στὴν ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ Ναοῦ.

Ἀναλυτικά, ὁ Ὁρλάνδος ἀναφέρει³²:

«ὁ ναὸς εἶναι μεγάλος τρίκλιτος Βασιλικὴ φέρουσα ... κατὰ δὲ τὴν ἀνατολικὴν [πλευρὰν] καὶ εὐθὺς πρὸ τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ ἐγκάρσιον κλίτος πλάτους 5.10 μ., προβάλλον ἐκατέρωθεν οὕτως, ὥστε νὰ σχηματίζεται σχῆμα ταῦ, ὡς δηλαδὴ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς παλαιοτάτας χριστιανικὰς Βασιλικὰς τῆς Ῥώμης καὶ εἰς τὴν τῆς ἐν Ἡπείρῳ Νικοπόλεως».³³

«Τὸ ἐγκάρσιον τοῦτο κλίτος χωρίζεται ἀπὸ τοῦ κυρίως Ναοῦ διὰ τοίχου ἐκτισμένου διὰ μεγάλων καὶ καλῶς ἐψημένων ὀπτοπλίνθων, ὅστις πρὸς μὲν τὰ ἄκρα κλίτη συγκοινωνεῖ δι' ἀνοιγμάτων θυροειδῶν, κατὰ δὲ τὸ μέσον φέρει μεγάλην θριαμβευτικὴν ἀψίδα [θριαμβευτικὸν τόξον]³⁴, ἧς σώζονται κατὰ χώραν οἱ στυλοβάται τῶν κίωνων. Διὰ δύο δὲ ἄλλων καθέτως πρὸς τὸ μῆκος τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους διευθυνομένων τόξων διηρεῖτο τὸ ἐγκάρσιον κλίτος εἰς τρία τμήματα, ἀπαρτίζοντα τὸ Πρεσβυτέριον».³⁵

«Ἄλλ' ἐκεῖνο ὅπερ καθιστᾷ λίαν ἐνδιαφέρουσαν τὴν βασιλικὴν τῶν Δαφνουσίων, εἶναι ἡ ἀρτίως διατηρηθεῖσα διάταξις τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ τετραγώνου Σολέας»³⁵.

³⁰ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 170.

³¹ Ἡ Στουφῆ-Πουλημένου λέει ὅτι «ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου 'σολέα' [ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς-ἀρχαιολόγους] δείχνει σύγχυσις στὴ διάκρισι τῶν μερῶν τοῦ ἐσωτερικοῦ ἐνὸς παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ, γιὰτὶ ἡ σολέα, ποὺ ἀποτελεῖ ἐξαίρεσις γιὰ τοὺς παλαιοχριστιανικοὺς Ναοὺς τῆς Ἑλλάδος, ἀποτελεῖ περιφραγμένον χώρον μπροστὰ ἀπὸ τὸ Ἱερὸ Βῆμα», [Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 28]. Δὲν ἔχει ὁμως δίκαιον, διότι ἐκείνη τὴν Παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ ἡ «σύγχυσις» ἦταν σὲ αὐτὴν τούτην τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τοῦ Ναοῦ (μὲ τίς τότε παραλλαγές), ποὺ τότε οὐσιαστικὰ θεμελιωνόταν στὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ θέμα δὲν εἶναι ἡ ὀνομασία τοῦ χώρου, ὅσο ὁ χώρος καθεαυτός.

³² Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΑ), 23/5/1929, σσ. 226-231.

³³ Ἀ. Ὁρλάνδου, *Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος*, ὁ.π. σ. 227.

³⁴ Ἡ θριαμβευτικὴ ἀψίδα (τὸ θριαμβευτικὸν τόξον) εἶναι πρόγονος τῆς Ὁραίας Πύλης.

³⁵ Ἐὰν δὲν εἶναι δόκιμος ὁ ὅρος Σολέας γιὰ τὴν ἐποχὴ, τότε ὀρίζουμε ἐμεῖς τὸν χώρον ἔμπροσθεν τῆς ὑπερυψωμένης Κόγχης τοῦ Ἱεροῦ συγκεκριμένα στὴν Βασιλικὴ αὐτὴ, ὡς τὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Πρεσβυτερίου ἢ ὡς τὸν Σολέα.

Πράγματι ἀντὶ τοῦ συνήθως ἐν τῇ κόγχῃ τῶν Παλαιοχριστιανικῶν Ναῶν ἀπαντῶντος συνθρόνου ὅλον τὸ δάπεδον τῆς κόγχης εἶναι, ὡς καὶ ἐν Νικοπόλει, ὑψωμένον κατὰ 0.60 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τοῦ λοιποῦ Ναοῦ φέρον κατὰ τὴν χορδὴν τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν ἐναλλάξ αὐλακωτῶν καὶ λείων ἐν εἴδει τριγλύφων καὶ μετοπῶν. Ἡ πρὸς τὸ ὑψωμένον δάπεδον τῆς κόγχης ἄνοδος ἐτελεῖτο διὰ ζεύγους κλιμάκων ἐκ δύο ἀναβαθμῶν [ἄρα τὸ κάθε σκαλοπάτι ἦταν ὕψους 30 ἐκ.], ἐκάστης κατὰ τὰ ἄκρα τῆς διαμέτρου τοποθετημένων. Οἱ ἀναβαθμοὶ δ' οὗτοι εἶναι τόσο πλάτεις, ὥστε εὐλόγως δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν ὅτι εἰς τὸ ἄνω αὐτῶν μέρος ἐτοποθετοῦντο ἐκατέρωθεν καὶ θρόνοι ξύλινοι, ὡς ἂν ἐπὶ τῇ κόγχῃ τιθέμενοι».³⁶

«Ἡ δὲ Σολέα ἐφράσσετο περίξ ὑπὸ διατρήτων θωρακείων μαρμάρου ἀπομιμουμένων χιαστὰς δρυφάκτους καὶ ἐνσφηνουμένων ἐντὸς λιθίνης αὐλακος ἐμπεπηγμένης εἰς τὸ δάπεδον. Τῶν θωρακείων τούτων εὐρέθησαν ἱκανὰ τεμάχια, δύο δὲ μάλιστα καὶ διατηροῦνται εἰσέτι κατὰ χώραν. Τὸ περίφραγμα κατέλειπε μίαν μόνον θύραν – τὴν ὡραίαν πύλην – σχηματιζομένην διὰ πεσσίσκων, ὁμοίων πρὸς τοὺς τῆς Βασιλικῆς τῆς Ὀλυμπίας»³⁷.

«Τὸ μέσον κλίτος φέρει περίξ πλατεῖαν ταινίαν ἐκ μεγάλων φύλλων κισσοῦ περιβάλλουσαν τρία ὀρθογώνια πεδία φέροντα γεωμετρικὰ θέματα (ὀκτάγωνα, κύκλους, μαιάνδρους, κ.λ.π.). Ὅμοιαν δὲ διακόσμησιν φέρει καὶ τὸ ἐγκάρσιον κλίτος καὶ ἡ Σολέα».³⁷

«Πρὸς δὲ τὴν χρονολόγησιν τοῦ Ναοῦ βοηθοῦσιν ἡμᾶς τὰ κάτωθι στοιχεῖα: 1^{ον} τὸ ἐν κατόψει σχῆμα αὐτοῦ καὶ ἡ θριαμβευτικὴ ἀψὶς³⁴, ἃτινα ἀπαντῶσιν εἰς ῥωμαϊκὰς βασιλικὰς (Ἀγ. Πέτρου, Ἀγ. Παύλου ἐκτὸς τῶν τειχῶν Λατερανῶ κλπ.) τοῦ 4^{ου} μ.Χ. αἰῶνος. [...]. 4^{ον} Τὰ διάτρητα θωράκια τῆς Σολέας. [...]».³⁷

Εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὴν ἀναφερθεῖσα περιγραφὴ τοῦ Ὁρλάνδου, ὅτι τὸ Ἱερὸν Βῆμα περιοριζόταν στὴν Κόγχῃ τοῦ Ναοῦ³⁸, καὶ ὁμοιάζει ἡ περιγραφὴ περὶ «ζεύγους κλιμάκων...

³⁶ Ἀ. Ὁρλάνδου, *Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Λαφνουσίων τῆς Λοκρίδος*, δ.π. σ. 229.

³⁷ Ἀ. Ὁρλάνδου, *Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Λαφνουσίων τῆς Λοκρίδος*, δ.π. σ. 230.

³⁸ «ἀντὶ τοῦ συνήθως ἐν τῇ κόγχῃ τῶν Παλαιοχριστιανικῶν Ναῶν ἀπαντῶντος συνθρόνου ὅλον τὸ δάπεδον τῆς κόγχης εἶναι, ὡς καὶ ἐν Νικοπόλει, ὑψωμένον κατὰ 0.60 μ. ὑπεράνω τοῦ δαπέδου τοῦ λοιποῦ Ναοῦ», «φέρων κατὰ τὴν χορδὴν τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν ἐναλλάξ αὐλακωτῶν καὶ λείων ἐν εἴδει τριγλύφων καὶ μετοπῶν», «Ἡ πρὸς τὸ ὑψωμένον δάπεδον τῆς κόγχης ἄνοδος ἐτελεῖτο διὰ ζεύγους κλιμάκων ἐκ δύο ἀναβαθμῶν, ἐκάστης κατὰ τὰ ἄκρα τῆς διαμέτρου τοποθετημένων», «Ἡ δὲ Σολέα ἐφράσσετο περίξ ὑπὸ διατρήτων θωρακείων μαρμάρου».

κατὰ τὰ ἄκρα τῆς διαμέτρου τοποθετημένων», «ἐπένδυσιν ἐκ μαρμαρίνων πλακῶν [κατὰ τὴν χορδὴν], «ὕψωμένον δάπεδον [τῆς κόγχης]», μὲ τὸ Βῆμα παλαιῶν Ἀρμένικων Ναῶν, κ.ἄ.³⁹

Ἡ Ἁγία Τράπεζα ἐπίσης ἦταν στὸ κέντρον τῆς κόγχης.^{40, 41, 42}

Ὅπου ὑψωμένο δάπεδο, ἐκεῖ τὸ Βῆμα ἐξ ὀρισμοῦ.

Ὅπου τὸ Ἅγιον Βῆμα, ἐκεῖ ἡ Ἁγία Τράπεζα.

Ὁ Ὀρλάνδος τὸν Σολέα καὶ τὸ φράγμα του («τὸ Φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου»), τὸ ἔχει φωτογραφία (ἀπὸ νότου) στὰ Πρακτικά³⁶, ὅπου φαίνεται ἡ ὑπερύψωσις τῆς Κόγχης/Ἀψίδος, καὶ ὁ κάτω τοῦ Βήματος χώρος (Πρεσβυτέριον) στὴν ἴδια στάθμη μὲ τὸν κυρίως Ναόν.

³⁹ Πρβλ. Στουφῆ-Πουλημένου: «δίκλιτη Βασιλικὴ Πανοράματος Θεσ/νίκης», «ἀνατολικὴ ἀψίδα πίσω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ Μουσολεῖο τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἀγίου Ἰωάννη στὴν Ἑφεσο», «Ἡ θέσις τοῦ φράγματος στὴ Χορδὴ τῆς Ἀψίδας ἦταν συνήθης σὲ Ναοὺς τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως τῆς Συρίας, τῆς Καππαδοκίας, τῆς Ἀρμενίας κ.ἄ., καὶ στοὺς ὁποίους τὸ Ἱερὸ Βῆμα περιοριζόταν στὴν Κόγχη», ὁ.π., σ. 45, ὑποσ. 55. [Δὲν ὑπῆρχαν ὅμως τότε ἐθνικὰ ὅρια στὴν Παλαιοχριστιανικὴ ἐποχὴ.]

⁴⁰ Ὁ Ὀρλάνδος δὲν παρέδωσε ἀρχαιολογικὰ στοιχεῖα (ἐξ ὧν εἶδαμε) γιὰ τὴν ὑπαρξὴ Ἀγίας Τραπεζῆς (οὔτε τὸν Σολέα).

⁴¹ Προφανῶς μετὰ ἀπὸ ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τῆς Βασιλικῆς (ἀπὸ πῦρ συνήθως), οἱ Ἐκκλησιαστικοὶ διέλυαν καὶ ἔπαιρναν τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν γιὰ νὰ μὴν βεβηλωθεῖ.

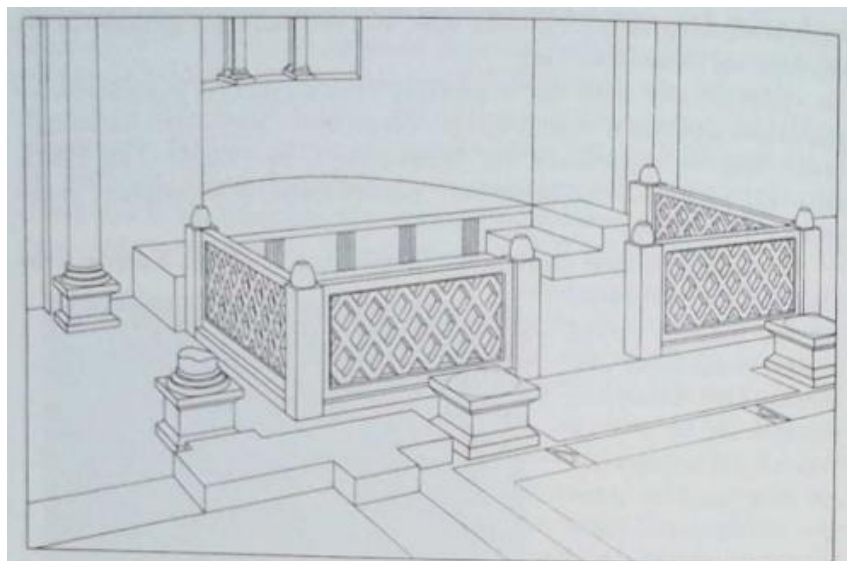
⁴² Εἶναι ἄτοπον νὰ βρίσκεται ἡ Ἁγία Τράπεζα στὸν Σολέα, καὶ συνεπῶς ὑψομετρικὰ ἡ βάσις τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς νὰ εἶναι στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸν κυρίως Ναό, καὶ ταυτόχρονα ἡ Κόγχη νὰ ἔχει ὑψηλότερο δάπεδο. Ἡ Κόγχη ἦταν σὲ ὑψηλότερο δάπεδο ἀπὸ τὸν Σολέα, γιὰτὶ ἐκεῖ ἀρχικὰ ἦταν τὸ Βῆμα, ἐκεῖ ἡ Ἁγία Τράπεζα.

Εἰκ. 3. — Ὅψεις τῆς σολεύας ἀπὸ νότου.

Εἰκ. 4-1. Τὸ Πρεσβυτέριον (Σολέας) καὶ τὸ Ἱερὸν Βῆμα στὴν Κόγχῃ τῆς Βασιλικῆς Δαφνουσίων Λοκρίδος.

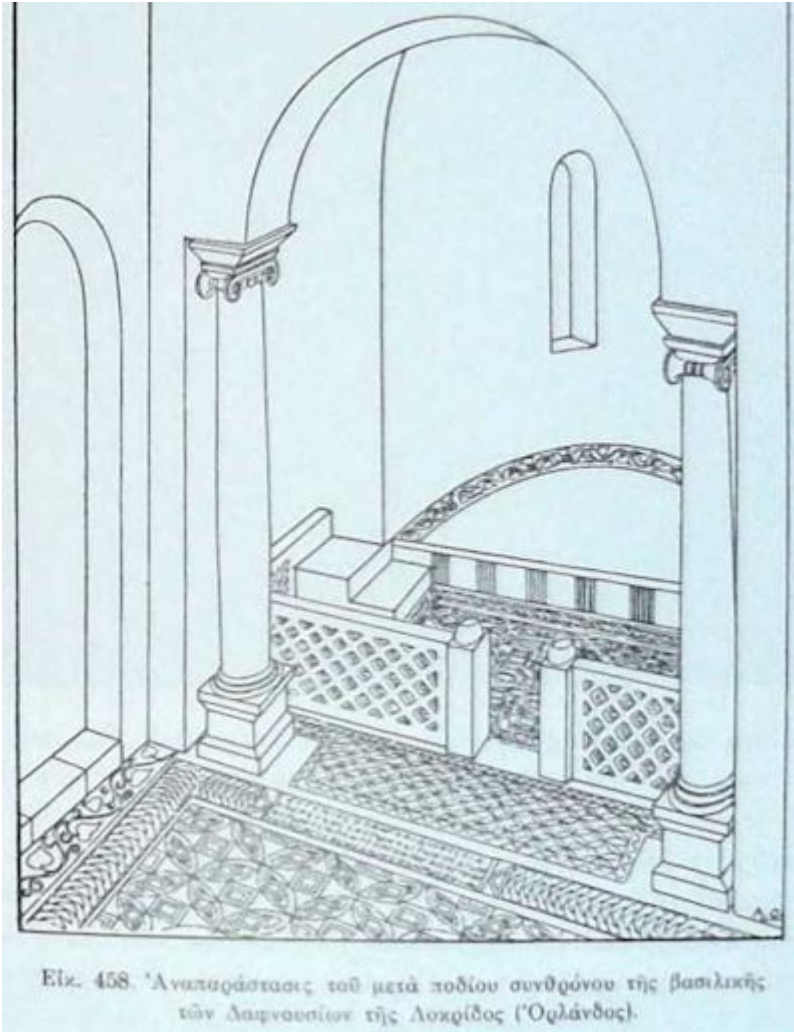
Ἀναπαριστᾷ τὸ φράγμα ὡς ἐξῆς⁴³, μὲ ἡμιτελεῖς τοῦ Κίονες καὶ τοὺς μεγάλους Πεσσούς:

Εἰκ. 490. Χαμηλὸν φράγμα πρεσβυτερίου τῆς μετ' ἐγκαταστάσεως κλίτους βασιλικῆς τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος (Δ' αἰ.) μετὰ διατηρήτων θαλακίων (ἀναπαράστασις Ὁρλάνδου).

Εἰκ. 4-2. Ἀναπαράστασις Βασιλικῆς τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (Ὁρλάνδος, σ. 526). Λεῖπει ἡ Ἁγία Τράπεζα πὺν προφανῶς ἦταν στὴν Κόγχῃ⁴⁰. Οἱ Κίονες καὶ οἱ μεγάλοι ὀρθογώνιοι Πεσσοὶ φράζουν μεγάλως τὴν πρόσοψη τοῦ φράγματος τοῦ Σολέα (ἐδῶ ἔχουν σχεδιαστεῖ ἄκρως ἡμιτελεῖς, μέχρι 10-30 ἐκ. ἀπὸ τὸ δάπεδο).

⁴³ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική ...*, ὁ.π., σ. 526.

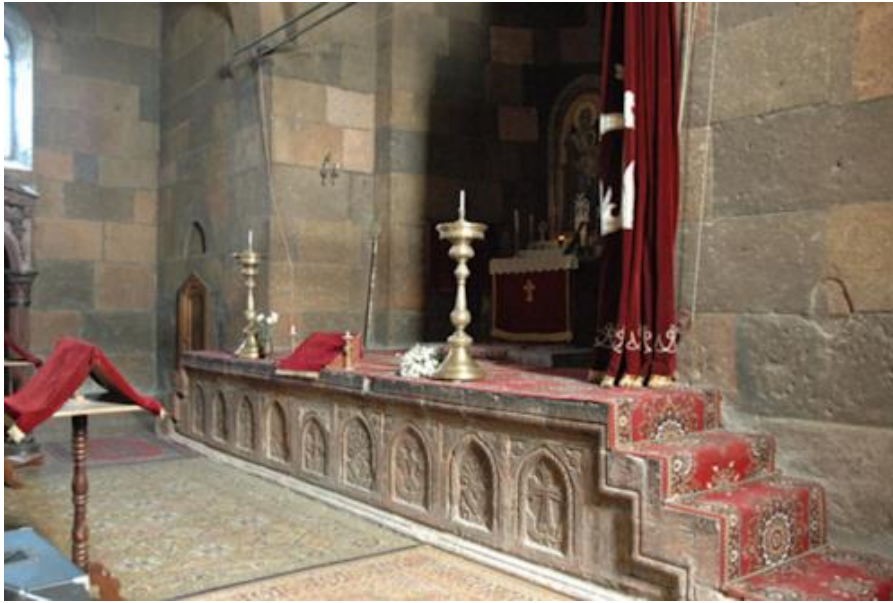

Εἰκ. 458. Ἀναπαράστασις τοῦ μετὰ ποδίου συνθρόνου τῆς βασιλικῆς τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (Ὁρλάνδος).

Εἰκ. 4-3. Ἀναπαράστασις τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) καὶ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος στὴν Κόγχη τῆς Βασιλικῆς τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος (Ὁρλάνδος, σ. 499).

Σημειωθήτω ὅτι παλαιὰ ἡ Ἁγία Τράπεζα δὲν ἦταν μεγάλη (ὑπερμεγέθους) ὅπως σήμερα, καὶ τὸ Σύνθρονον ἦταν στὴν οὐσία ἔδρανο ἐπὶ τοῦ τοίχου (συμφέλλια καὶ θρόνος), ὁπότε στὶς Βασιλικὰς δὲν ἦταν «στενάχωρο» τὸ Βῆμα ὅταν περιοριζόταν στὴν Κόγχη.

Ὅταν τὸ Ἱερὸν Βῆμα περιοριζόταν στὴν Κόγχη τοῦ Ναοῦ, τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος ἦταν τὸ Καταπέτασμα κατὰ μῆκος τῆς Χορδῆς τῆς Κόγχης, ὅπως τὸ βλέπουμε σήμερα νὰ ἔχει ἐπιβιώσει στοὺς Ἀρμενικοὺς Ναοὺς.

Εἰκ. 4-4. Saint Gayane Ἐκκλησία (630), Ἀρμενία.⁴⁴ Φαίνεται καὶ τὸ καταπέτασμα, ἐπὶ τῆς χορδῆς τῆς Κόγχης τοῦ Βήματος.

Ἡ Βασιλικὴ αὐτὴ ἐπίσης ἔχει ἐγκάρσιο κλίτος. Καὶ ὁ Ὀρλάνδος παρατηρεῖ ὅτι εἰς τὶς μετ' ἐγκαρσίου κλίτους Βασιλικὲς τοῦ Δ' αἰ., τὸ κατὰ τὴν συνάντησιν τοῦ μέσου κλίτους πρὸς τὸ ἐγκάρσιον κατασκευασθὲν ὑποστηρικτικὸν τόξον, ἔλαβε μνημειωδεστέραν μορφήν, στηριχθὲν ἐπὶ δύο ἰωνικοῦ ρυθμοῦ κιόνων, ὑψηλοτέρων κατὰ κανόνα, τῶν συνήθων κιόνων τῶν γειτονικῶν κιονοστοιχειῶν.⁴⁵

Ἦταν ἡ κατασκευὴ αὐτὴ τὸ **«Τέμπλο» (τοῦ Δ' αἰ.), πρὸ τοῦ Τέμπλου**, καλύπτων τὴν θέαν καὶ τοῦ ἐπάνω μέρους τῆς Κόγχης (βλ. εἰκόνα παρακάτω).

Βλέπουμε ὅτι ἡ πρόσοψις τοῦ Σολέα εἶναι μικρὰ λόγῳ τῶν κιόνων καὶ τῶν μεγάλων ὀρθογωνίων πεσσῶν τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, καὶ **εἶναι πιθανότατὴ ἡ ὑπαρξὶς καταπετάσματος ἀνηρτωμένου μεταξὺ τῶν κιόνων τοῦ ὑποστηρικτικοῦ (θριαμβευτικοῦ) τόξου³⁴**, καὶ ἐπίσης τὸ χαμηλὸ φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) λειτουργοῦσε ἀπλῶς ὡς ἓνα φυσικὸ ἐμπόδιο προσέγγισης τῶν λαϊκῶν.

⁴⁴ Wikipedia, [Saint Gayane Church](#), 21/9/2023.

⁴⁵ Ἀναστ. Κ. Ὀρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ ...*, ὁ.π., σσ. 172, 393-394.

Εἰκ. 2. — Ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτέρου τοῦ βασιλικῆς τῶν Λαφνουσίων.

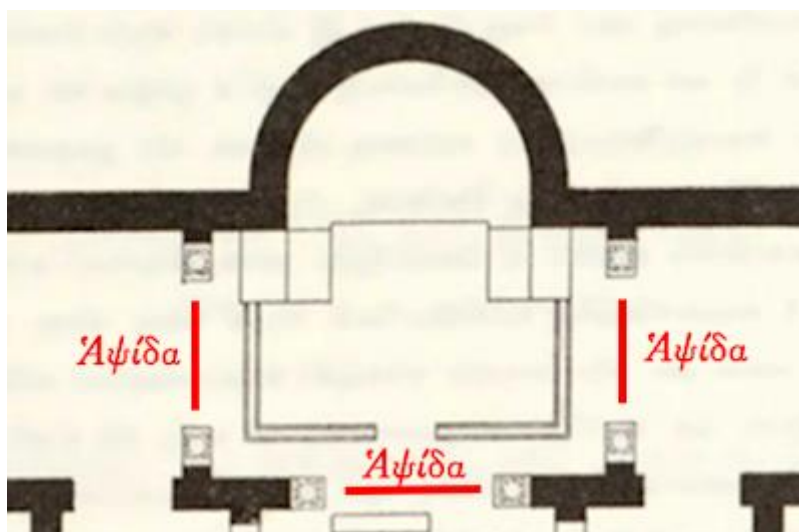
Εἰκ. 4-5. Βασιλικὴ τῶν Λαφνουσίων Λοκρίδος (ἀναπαράστασις)⁴⁶. Ἀποψις πρὸς ἀνατολὰς.

Βλέποντας, πάντως, τὴν παρακάτω κάτοψιν τοῦ Ναοῦ, πιστεύουμε ὅτι ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ Ναοῦ δὲν εἶχε καθόλου θωράκια στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα).

Ὑπῆρχαν βέβαια (στὴν ἀρχικὴ διάταξιν τοῦ Ναοῦ) ἀπλὰ Καταπετάσματα, καὶ κυρίως στὸ θριαμβευτικὸν τόξον (ἀψίδα) τοῦ κεντρικοῦ κλίτους, καὶ στὰ (βόρεια, καὶ νότια) τόξα (ἀψίδες) τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, μαζὶ φυσικὰ μὲ τὸ Καταπέτασμα τοῦ Βήματος (ἐπὶ τῆς χορδῆς).

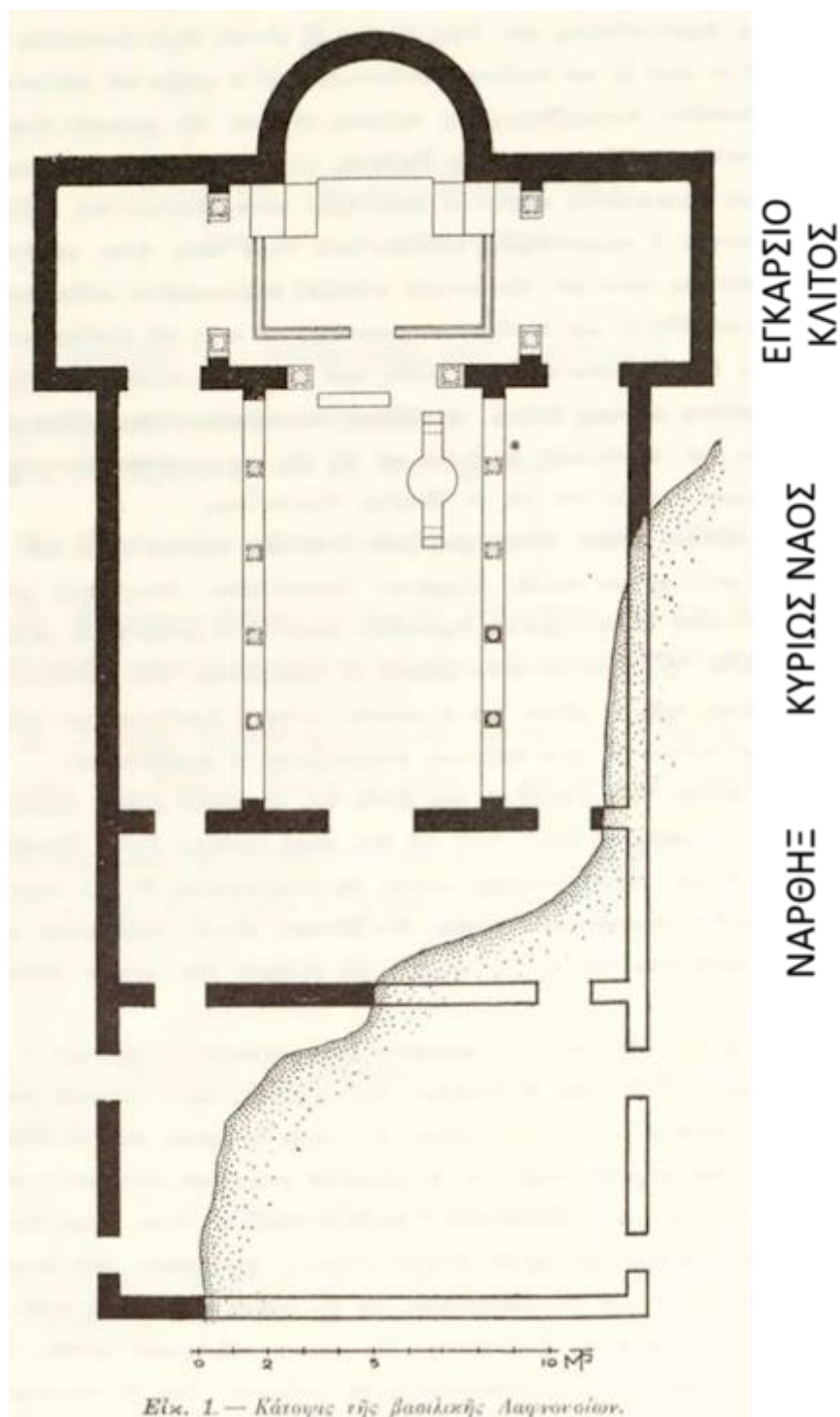
Τὰ θωράκια φαίνονται μεταγενέστερη κατασκευή, ἀφοῦ μειώνουν, αἰσθητὰ, ὠφέλιμο χωρὸ τοῦ Πρεσβυτερίου, καὶ ἀχρηστεύουν ἐν πολλοῖς τὸν χωρὸ μεταξὺ τῶν μεγάλων πεσσῶν καὶ τῶν θωρακίων.

⁴⁶ Ἀ. Ὁρλάνδου, Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Λαφνουσίων τῆς Λοκρίδος, ὁ.π. σ. 229.

Εἰκ. 4-6. Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων Λοκρίδος.⁴⁷ Φαίνονται οἱ θέσεις τῶν Ἀψίδων/Τόξων. Τὸ φράγμα τοῦ Σολέα εἶναι μᾶλλον μεταγενέστερον τοῦ ἀρχικοῦ Ναοῦ, ἀχρηστεύοντος ἀρκετοῦ ἀφελίμου χώρου, καὶ τῆς πρώτης λειτουργικότητος τοῦ Ναοῦ μὲ τις Ἀψίδες.

⁴⁷ Α. Ὁρλάνδου, *Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος*, ὁ.π. σ. 228.

Εἰκ. 1. — Κάτοψις τῆς βασιλικῆς Ἀφρονοσίων.
Εἰκ. 4-7. Βασιλικὴ τῶν Λαφνουσίων Λοκρίδος, μὲ Ἐγκάρσιον κλίτος. Κάτοψις.⁴⁸

Οἱ διαστάσεις τοῦ Ναοῦ δίνονται παρακάτω (προσεγγιστικά), ἐν ἀντιπαραθέσει μὲ τὸν σύγχρονο ὑπερμεγέθη Καθεδρικὸ Ναὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.

⁴⁸ Ἀ. Ὁρλάνδου, Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Λαφνουσίων τῆς Λοκρίδος, ὁ.π. σ. 228.

Πίναξ 4-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Δαφνουσίων Λοκρίδος, μέ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου.

	Βασ. Δαφνουσίων Λοκρίδος	Ι. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μήκος Ναοῦ (Ἀψίς - Νάρθηξ)	27.9 ⁴⁹	36.9
Πλάτος Ναοῦ	14.6	19.8
Μήκος κυρίως Ναοῦ ⁵⁰	12.0	18.7
Μήκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	5.1	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	18.0	28.5
Μήκος Σολέα	4.5	8.0
Πλάτος Σολέα	6.5	11.0 ⁵¹
Ἀκτίνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολάς)	3.4	4.0
Χορδή (Διάμετρος) Ἀψίδος	5.0	7.0
Χορδή – Φράγμα Βήματος	0.0 ⁵²	2.2
Χορδή – Φράγμα Σολέα	4.5	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματος	3.4	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	7.9	14.2
Ύψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0
Ύψος Κόγχης - Σολέα	0.6	0.5 ⁵³

Ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σολέας τῶν Δαφνουσίων ἦταν τὸ Βῆμα, βλέπουμε ὅτι ὁ «χώρος» τῶν Ἱερέων (ὡς πρὸς τὸ μήκος, **7.9 μ.**) θὰ ἦταν μεγαλύτερος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου ποὺ εἶναι **6.2 μ.** (δηλ. θὰ ἦταν ἴσος μέ τὸ **127.4%** τοῦ Ἀποστ. Παύλου)!

⁴⁹ Μὲ τὸ Αἶθριο τῶν π. 9μ. εἶναι 36.9 μ.

⁵⁰ Χῶρος Πιστῶν. Ἀπὸ τὸν Σολέα μέχρι τὸν Νάρθηκα, μὴ περιλαμβανομένων αὐτῶν.

⁵¹ Μὲ τὰ δύο Ἀναλόγια (δεξιὸ καὶ ἀριστερό) ἐντὸς τοῦ Σολέα.

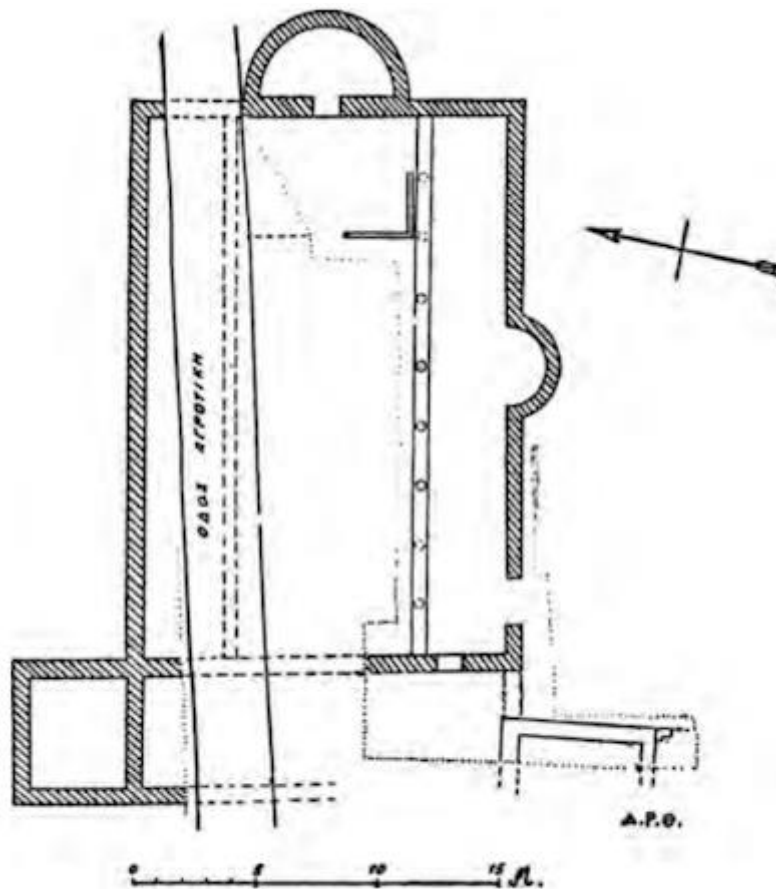
⁵² Ἡ Χορδή ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

⁵³ Καὶ ὁ Σολέας εἶναι περίπου 0.3 μ. ὑπερυψωμένος τοῦ κυρίως Ναοῦ.

5 Βασιλική Β' Δημητριάδος – Προφήτου Ἡλιοῦ (Δ' + αἰ.)

Ἐδῶ βλέπουμε τὸ λυπηρὸ ὅτι ὁ δρόμος περνάει μέσα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία. Λίγο ἔλειψε καὶ θὰ παίρναγε ὁ δρόμος πάνω ἀπὸ τὴν Ἀγία Τράπεζα.

Σύμφωνα μὲ τὴν Στουφῆ-Πουλημένου, «Τὸ φράγμα ἦταν χαμηλό, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ χαμηλοὶ πεσσίσκοι ποὺ βρέθηκαν»⁵⁴. **Ὅμως ποῖο φράγμα ἦταν χαμηλό; Τοῦ Βήματος ἢ τοῦ Σολέα;** Ἀπάντησις: **Τοῦ Σολέα**, ἥτοι τοῦ (τότε) δυτικοῦ μέρους τοῦ Πρεσβυτερίου.

Σχεδ. 2. Κάτοψις παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς Προφ. Ἡλία (Δημητριάδος)

Εἰκ. 5-1. Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος. Τὸ διακεκομμένο (ἄσκαφο) κομμάτι στὸ βόρειον κλίτος εἶναι ὁ ἀγροτικὸς δρόμος. Δ. Ρ. Θεοχάρης (1963)⁵⁵.

⁵⁴ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 174.

⁵⁵ Δ. Ρ. Θεοχάρης, *Δημητριάς (Νέα Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική)*, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 18 (1963): Χρονικά, σ. 139.

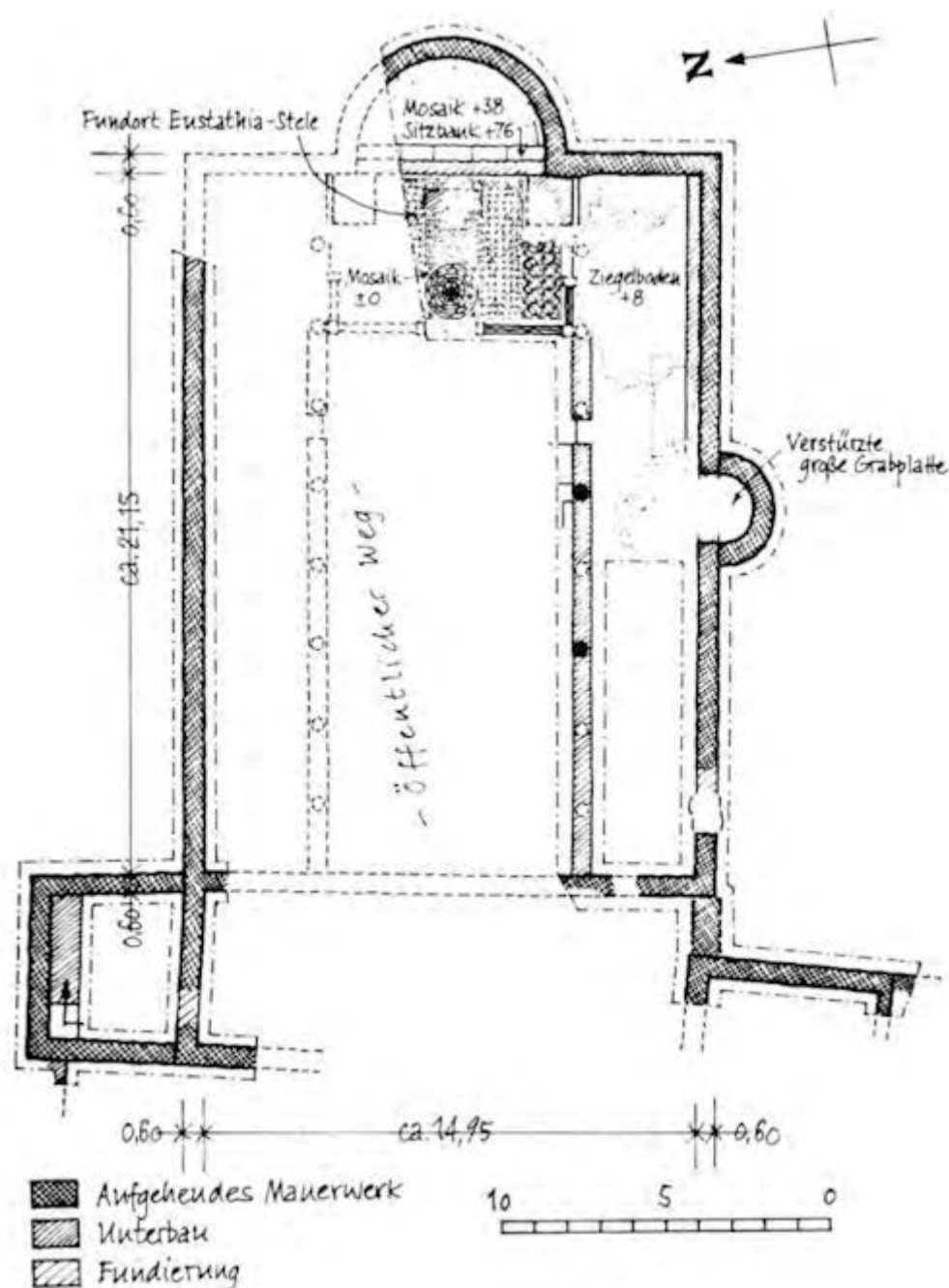
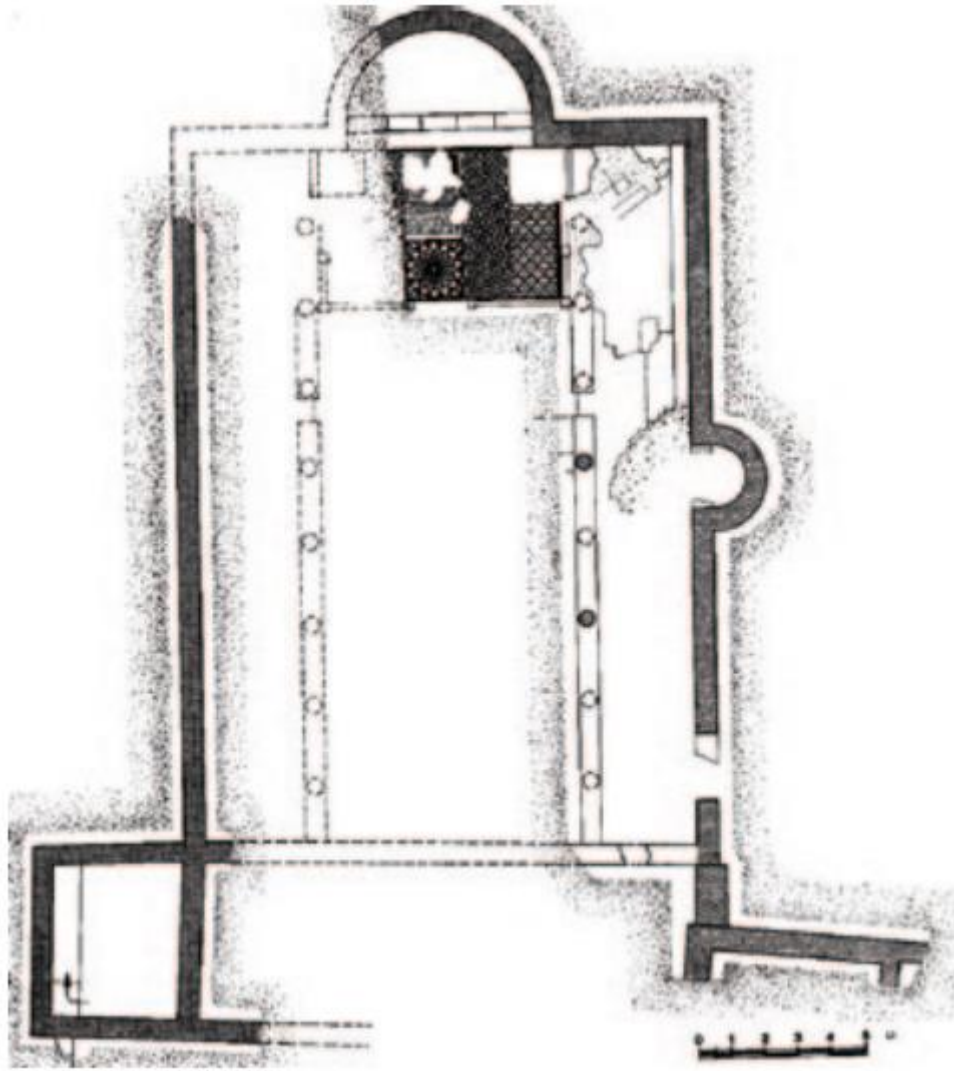

Abb. 3. Demetrias. Friedhofsbasilika im Süden der Stadt

Εἰκ. 5-2. Ἑτέρα Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος. Τὸ διακεκομμένο (ἄσκαφο) κομμάτι στὸ βόρειον κλίτος εἶναι ὁ ἀγροτικὸς δρόμος. V. Milojcic (1973)⁵⁶

⁵⁶ V. Milojcic, *Bericht Über Die Deutschen Archäologischen Ausgrabungen In Thessalien* [Ἐκθεση γιὰ τὶς γερμανικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές στὴ Θεσσαλία], *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* (Α.Δ.) 28 (1973): Χρονικά, σ. 344.

Εἰκ. 5-3. Ἑτέρα Κάτοψις τῆς Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος, μὲ λεπτομερέστερη ἀπεικόνιση τοῦ δαπέδου τοῦ Σολέα, καὶ τῶν ἀσκάφων μερῶν (βλ. παρακάτω). Τὸ διακεκομμένο (ἄσκαφο) κομμάτι στὸ βόρειον κλίτος εἶναι ὁ ἀγροτικὸς δρόμος.⁵⁷

Ὁ Ναὸς εἶχε μῆκος **31.20 μ.** (μετὰ τῆς Ἀψίδος, καὶ τοῦ Νάρθηκος), καὶ πλάτος **16.10 μ.**⁵⁸ Ἀπὸ τὴν παραπάνω κάτοψη ἐξάγουμε τὶς διαστάσεις ποὺ δίνονται στὸν Πίνακα παρακάτω.

⁵⁷Νικόλαος Γκιολές, Μάγδα Ἀλβανοῦ, Ἀνδρέας Βλαχόπουλος, Γεώργιος Πάλλης, *Ἄτλας τῶν Χριστιανικῶν Μνημείων τοῦ Αἰγαίου*, Γενικὴ Γραμματεία Αἰγαίου καὶ Νησιώτικης Πολιτικῆς, Ἀθήνα 2014, σ. 150.

⁵⁸ Δ. Ρ. Θεοχάρης, *Δημητριάς (Νέα Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική)*, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 18 (1963): Χρονικά, σ. 139.

Σημειωθήτω ὅτι ὁ κυρίως Ναός, δηλ. ἀπὸ τὸν Σολέα, μέχρι πρὸ τοῦ Νάρθηκος εἶχε μήκος π. **15.7 μ.**, δηλ. περίπου τὸ μισὸ μήκος τοῦ Ναοῦ ἦταν ὁ κυρίως Ναός.

Ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σολέας τῆς Δημητριάδος ἦταν τὸ Βῆμα, βλέπουμε ὅτι ὁ «χώρος» τῶν Ἱερῶν ἐντὸς τοῦ Βήματος ὡς πρὸς τὸ μήκος **8.0 μ.**, θὰ ἦταν μεγαλύτερος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου ποὺ εἶναι **6.2 μ.** (δηλ. θὰ ἦταν ἴσος μὲ τὸ **129%** τοῦ Ἀποστ. Παύλου).

Πίναξ 5-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Β' Δημητριάδος.

	Βασιλική Β' Δημητριάδος	Βασιλική Δαφνουσίων Λοκρίδος	Ι. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μήκος Ναοῦ (Ἀψίς - Νάρθηξ)	31.20	27.9 ⁴⁹	36.9
Πλάτος Ναοῦ	16.10	14.6	19.8
Μήκος κυρίως Ναοῦ ⁵⁰	15.7	12.0	18.7
Μήκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	5.1	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	18.0	28.5
Μήκος Σολέα	4.6	4.5	8.0
Πλάτος Σολέα	7.5	6.5	11.0 ⁵¹
Ἀκτίνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολὰς)	3.4	3.4	4.0
Χορδὴ (Διάμετρος) Ἀψίδος	5.6	5.0	7.0
Χορδὴ – Φράγμα Βήματος	0.0 ⁵⁹	0.0 ⁵²	2.2
Χορδὴ – Φράγμα Σολέα	4.6	4.5	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματ.	3.4	3.4	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	8.0	7.9	14.2
Ὑψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0	0.0
Ὑψος Κόγχης - Σολέα	0.6 ⁶⁰	0.6	0.5 ⁵³

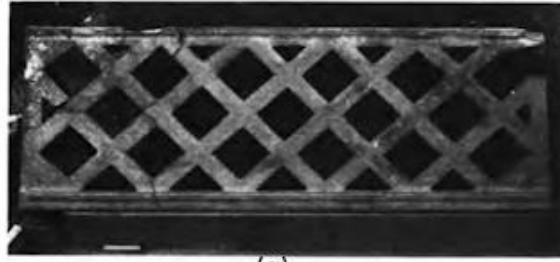
⁵⁹ Ἡ Χορδὴ ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

⁶⁰ Δὲν ὑπάρχει τὸ ὕψος στὶς Ἀναφορές. Συγκρίνοντας ἀπὸ τὶς κατόψεις καὶ τὶς φωτογραφίες ἐξάγουμε περίπου 0.4 μ. τὸ ὕψος τοῦ πρώτου δαπέδου, καὶ 0.6 μ. συνολικά.

Εἰκ. 5-4. (Ἐπάνω) Πεσσίσκοι καὶ μαρμάρινον θωράκιον Βασιλικῆς Προφ. Ἡλία (Δημητριάδος) ὡς εὗρέθησαν. (Κάτω) Ἀποψις τοῦ νοτίου κλίτους τῆς Βασιλικῆς Προφ. Ἡλία μετὰ τῆς ἡμικυκλικῆς κόγχης. Δ. Ρ. Θεοχάρης⁶¹.

⁶¹ Δ. Ρ. Θεοχάρης, *Δημητριάς (Νέα Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική)*, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 18 (1963): Χρονικά, Πίναξ 172 (α), (δ).

(α)

(β)

(γ)

Demetrias. Friedhofs-Basilika: a. Schranke des Presbyteriums, b. Das Presbyterium, c. Mosaik des Presbyteriums mit Störungen durch Grabgruben

Εἰκ. 5-5. Βασιλική Β' Δημητριάδος. (α) Θωράκιο Σολέα, (β) Ὁ Σολέας (Πρεσβυτέριον) ἀπὸ νότου⁶², (γ) Κάτοψις τοῦ Μωσαϊκοῦ τοῦ Σολέα (Πρεσβυτερίου) ἀπὸ δύσεως. V. Milojcic⁶³

⁶² Στὰ δεξιά φαίνεται ἡ Κόγχη ὅπου ἦταν κατὰ τὴν γνώμη μας τὸ Βῆμα. Εἶναι ἄτοπον ὑψομετρικὰ ἡ Ἁγία Τράπεζα νὰ εἶναι (στὸν Σολέα) στὸ ἴδιο ὕψος μὲ τὸν κυρίως Ναό, καὶ ταυτόχρονα ἡ Κόγχη μόνον νὰ βρίσκεται σὲ ὑψηλότερο δάπεδο, βλ. ὑποσ. 42. Ἡ Κόγχη ἦταν σὲ ὑψηλότερο δάπεδο ἀπὸ τὸν Σολέα, γιατί ἐκεῖ ἀρχικὰ ἦταν τὸ Βῆμα, ἡ Ἁγία Τράπεζα.

⁶³ V. Milojcic, Bericht Über Die Deutschen Archäologischen Ausgrabungen In Thessalien [Ἐκθεση γιὰ τίς γερμανικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφές στὴ Θεσσαλία], Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 28 (1973): Χρονικά, Πίναξ 308.

Τόσο τὸ δάπεδον τῆς Κόγχης, ὅσο καὶ τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) εἶναι ἐστρωμμένα διὰ ψηφιδωτοῦ, ἀλλὰ τῆς Κόγχης διατηρήθησαν ἐλάχιστα τμήματα.⁶⁴

Τὸ κυκλικὸ μωσαϊκὸ στὸν Σολέα (Πρεσβυτέριον), κοντὰ στὸ φράγμα τοῦ Σολέα, ἴσως νὰ δεικνύει τὴν θέση τοῦ Ἀναγνώστου ἢ καὶ τοῦ Διακόνου/Ἱερέως σὲ ὀρισμένες στιγμὲς τῆς Ἀκολουθίας.

Ὁ χώρος μπροστὰ ἀπὸ τὸ ψηφιδωτὸ (ἐπιγραφὴ) τῶν ὀκτῶ γραμμῶν στὸν Σολέα, ποὺ ἐφάπτεται (ἀπὸ πάνω) στὸν τοῖχο (ἐπένδυση) τῆς χορδῆς τῆς Κόγχης, εἶναι ὅπου βρέθηκε «Ἐπιτύμβια Στήλη τῆς Εὐσταθίας»⁶⁵. Ὁ Milojcic μᾶλλον ὑπονοεῖ ὅτι ἐκεῖ ἦταν καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα⁶⁶. Ἄν ἦταν ἔτσι, θὰ εἴχαμε ὅτι ἡ Ἁγία Τράπεζα ἐφάπτεται (ἀδικοιολόγητα) τοῦ τοίχου (ἐπενδύσεως) τῆς χορδῆς τῆς (ὕψηλότερα εὐρισκομένης) Κόγχης. Βλ. ἐπίσης καὶ ὑποσ. 62. Δὲν ὑπάρχουν ἐπαρκῆ στοιχεῖα γιὰ τὴν τοποθεσίαν τῆς Τραπέζης, καὶ ἡ διάταξις τοῦ Μωσαϊκοῦ (γράμματα πρὸς τῆς Τραπέζης) καὶ ἡ ἐλλείπουσα ἐν γένει φθορὰ τοῦ Μωσαϊκοῦ τοῦ Σολέα (ἐν ἀντιθέσει μὲ τῆς Κόγχης), δὲν δηλώνει ὑπαρξίν Τραπέζης στὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα).

⁶⁴ Συνήθως, διατηροῦνται καλύτερα, τὰ λιγότερο χρησιμοποιούμενα τμήματα.

⁶⁵ «Demetrias: a. Friedhofs-Basilika. Grabstele der Eustathia» [Δημητριάς: α. Κοιμητηριακὴ Βασιλική. Ἐπιτύμβια στήλη τῆς Εὐσταθίας]. V. Milojcic, *Bericht Über Die Deutschen Archäologischen Ausgrabungen In Thessalien* [Ἐκθεση γιὰ τὶς γερμανικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς στὴ Θεσσαλία], Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 28 (1973): Χρονικά, Πίναξ 309, καὶ σχέδιο στὴν σ. 344.

⁶⁶ «Vor dem Altar im Presbyterium war im Mosaikboden eine achtzeilige» [Μπροστὰ ἀπὸ τὴν Ἁγία Τράπεζα στὸ Πρεσβυτέριο ὑπῆρχε ψηφιδωτὸ δάπεδο ὀκτῶ γραμμῶν], V. Milojcic, *Bericht Über...*, ὁ.π., σ. 342.

Θέσις τῆς Ἐπιτύμβιας Στήλης τῆς Εὐσταθίας. V. Milojcic.

Demetrias: a. Friedhofs-Basilika. Grabstele der Eustathia,

Εἰκ. 5-6. Ἐπιτύμβια Στήλη τῆς Εὐσταθίας. V. Milojcic, [Α.Δ. 28 (1973): Χρονικά, Πίναξ 309α].

Μόνον ἡ Κόγχη ἦταν ὑψωμένη (περ. 0.6 μ.), ἄρα ἐκεῖ ἐξ ὁρισμοῦ ἦταν τὸ Βῆμα. Ἄρα καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα ἦταν στὴν Κόγχη⁴².

Εἰκ. 5-7. Ἄλλη φωτογραφία τοῦ Βήματος καὶ τοῦ Σολέα (ἀπὸ ἀνατολᾶς).⁶⁷

Παρακάτω, ἔχουμε γιὰ ἀντιπαράθεση φωτογραφία Ἀρμένικου Ναοῦ μὲ σκαλιὰ κατὰ μῆκος τῆς Χορδῆς τῆς Ἀψίδος (μὲ ἐμφανὲς τὸ Καταπέτασμα).

Εἰκ. 5-8. Ἀρμένικος Ναός μὲ σκαλιὰ κατὰ μῆκος τῆς χορδῆς. Akhtala (10^{ος} αἰ.), Ἀρμενία.⁶⁸

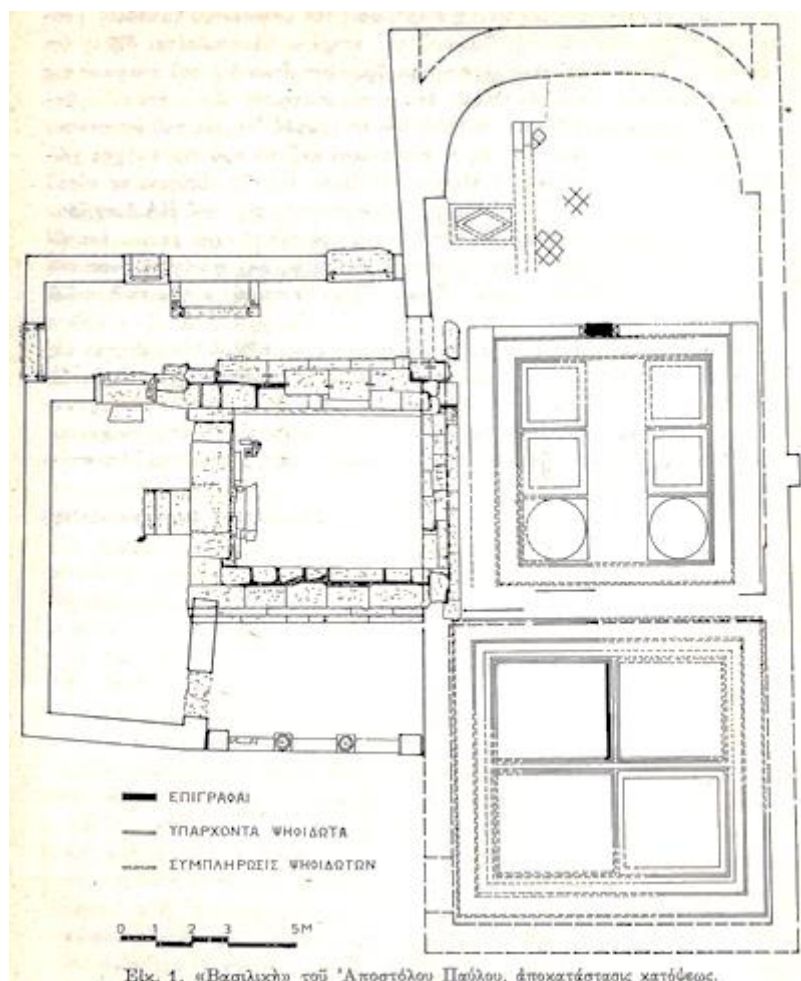
⁶⁷ Νικόλαος Γκιολές, Μάγδα Ἀλβανοῦ, Ἀνδρέας Βλαχόπουλος, Γεώργιος Πάλλης, Ἀτλας τῶν Χριστιανικῶν Μνημείων τοῦ Αἰγαίου, ..., ὁ.π., σ. 150.

⁶⁸ [Advantour](https://www.advantour.gr/). 21/9/2023.

6 Βασιλική Ὑοκτάγωνο Φιλίππων⁶⁹

6.1 Βασιλική τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἀρχῶν 4^{ου} αἱ.

Οἱ ἀνασκαφές τοῦ Πελεκανίδου ἀπὸ τό 1958 μέχρι καὶ τό 1980 ποῦ ἐκοιμήθη, δείχνουν ὅτι ἀρχικῶς στὸν χῶρο τοῦ Ναοῦ, ὑπῆρχεν ἡ **μονόχωρος Βασιλική τοῦ Ἀποστόλου Παύλου**, ἀρχῶν Δ' αἱ., σχήματος ὀρθογωνίου παραλληλογράμμου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων **25.30 μ. × 9.90 μ.**, κτισθεῖσα δίπλα σὲ (δεξιὰ ἀπὸ) ὑστεροελληνιστικὸ ἡρώον-τάφον.⁷⁰

Εἰκ. 6-1. Μονόχωρη Βασιλική τοῦ Ἀπ. Παύλου.⁷¹

⁶⁹ Ὑοκταγωνική ἐκκλησία τῶν Φιλίππων (Ὑοκτάγωνον Β).

⁷⁰ Στυλ. Πελεκανίδης, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1975 (Α), ΠΑΕ(1975Α), σ. 101.

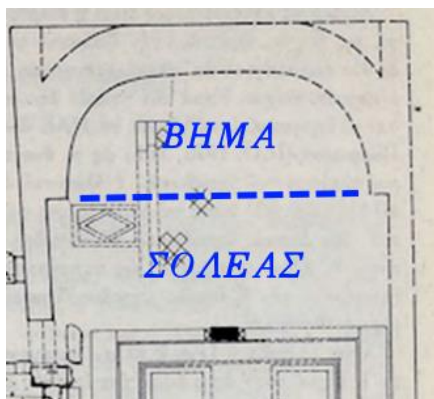
⁷¹ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1978), σ. 71].

«Ἁγία Τράπεζα ἢ ἵχνη ἢ ἄλλαι λειτουργικαὶ κατασκευαὶ δὲν εὑρέθησαν εἰς τὸ Ἰ. Βῆμα...» τῆς Βασιλικῆς, [ΠΑΕ(1978), σ. 72].

Συνεχίζει ὁ Πελεκανίδης, «...τουθ' ὅπερ δηλοῖ ὅτι ἅπαντα, φράγμα τοῦ πρεσβυτερίου, Τράπεζα καὶ θρόνος τοῦ Ἐπισκόπου, ἦσαν ξύλινα, σύνηθες φαινόμενον εἰς τοὺς εὐκτηρίους οἴκους ἢ τὰς μικρὰς βασιλικὰς τοῦ πρωίμου 4^{ου} αἰῶνος». Σύνηθες φαινόμενον ὅμως δὲν ἦσαν τόσο τὰ ξύλινα, ὅσο ἦσαν τὰ Καταπετάσματα, ὅπως λέει «Ἡ Διαθήκη τοῦ Κυρίου» (Testamentum Domini), «Ἡ Ἁγία Τράπεζα πρέπει νὰ ἔχῃ καταπέτασμα (βῆλον) ἐκ καθαρᾶς βήσσου ἐπειδὴ εἶναι ἄσπιλος».⁷² Τὴν «Διαθήκη τοῦ Κυρίου» καὶ τὶς «Ἀποστολικὲς Διαταγές» τὶς ἐπικαλεῖται καὶ ὁ Πελεκανίδης (ὅπως καὶ ὁ Ὁρλάνδος⁷³) ὡς ἀναφορὲς στὴν ἀρχαίαν λειτουργικὴν τάξιν.⁷⁴

Φυσικὰ ὑπῆρχεν καὶ Καταπέτασμα ἐπὶ τῆς χορδῆς τῆς Κόγχης, ἐπὶ τῆς ὁποίας Κόγχης/Ἀψίδος ἐδραζόταν τὸ Βῆμα, τὸ ὁποῖον Καταπέτασμα φυσικὰ δὲν διεσώζετο, λόγω τοῦ ὑλικοῦ, οὔτε τὰ (ὑψηλὰ) στηρίγματα αὐτοῦ λόγω τῆς καταστροφῆς τῶν κτιρίων.

Τότε ὑπῆρχαν συνήθως δύο φράγματα. Τὸ ἓνα μετὰ τοῦ Βήματος καὶ τοῦ Σολέα (τότε Πρεσβυτερίου) σὲ μορφή Καταπετάσματος, καὶ τὸ ἄλλο μετὰ τοῦ Σολέα καὶ τοῦ κυρίως Ναοῦ, σὲ μορφή εἴτε Καταπετάσματος εἴτε χαμηλοῦ (διάτρητου) φράγματος (ξύλινου ἢ μαρμάρινου).

Εἰκ. 6-2. Διαχωρισμὸς Βήματος-Σολέα στὴν Βασιλικὴ τοῦ Ἀπ. Παύλου.

⁷² Κατάλοιπον τῶν τότε μεγάλων Καταπετασμάτων εἶναι τὸ Καταπέτασμα (Βῆλον) τῆς Ὁραίας Πύλης καὶ τῶν ἄλλων εἰσόδων τοῦ Βήματος.

⁷³ Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική...*, ὁ.π., σ. 29.

⁷⁴ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1960), σ. 93.

Οἱ διαστάσεις τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, θεωρώντας ὅτι δὲν ὑπῆρχε Νάρθηκας, καὶ ἔχοντας τὸν παρακάτω διαχωρισμὸ Βήματος – Σολέα (ὅπου ὑπῆρχεν καὶ τὸ Καταπέτασμα), ἔχουν ὡς ἑξῆς (προσεγγιστικά).

Πίναξ 6-1. Σύγκρισις διαστάσεων Βασιλικῆς Ἀπ. Παύλου (Ὁκταγώνου Φιλίππων).

	Βασιλικὴ Ἀποστόλου Παύλου	Βασιλικὴ Δαφνουσίων Λοκρίδος	Ἰ. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μῆκος Ναοῦ (Ἀψίς - Νάρθηξ)	25.3 ⁷⁵	27.9 ⁴⁹	36.9
Πλάτος Ναοῦ	9.9	14.6	19.8
Μῆκος κυρίως Ναοῦ ⁵⁰	16.8 ⁷⁵	12.0	18.7
Μῆκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	5.1	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	18.0	28.5
Μῆκος Σολέα	3.8	4.5	8.0
Πλάτος Σολέα	10.4	6.5	11.0 ⁵¹
Ἀκτὶνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολὰς)	3.5	3.4	4.0
Χορδὴ (Διάμετρος) Ἀψίδος	8.3	5.0	7.0
Χορδὴ – Φράγμα Βήματος	0.0 ⁷⁶	0.0 ⁵²	2.2
Χορδὴ – Φράγμα Σολέα	3.8	4.5	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματ.	3.5	3.4	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	7.0	7.9	14.2
Ύψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0	0.0
Ύψος Κόγχης – Σολέα	> 0;	0.6	0.5 ⁵³

Ἀπὸ τὸν Πίνακα παραπάνω, ἐὰν ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Σολέας τῆς ἀρχαίας Βασιλικῆς ἦταν τὸ Βῆμα, βλέπουμε ὅτι ὁ «χώρος» τῶν Ἱερέων (ὡς πρὸς τὸ μῆκος, **7.0 μ.**) θὰ ἦταν μεγαλύτερος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Κορίνθου ποὺ εἶναι **6.2 μ.** (δηλ. θὰ ἦταν ἴσος μὲ τὸ **112.9%** τοῦ Ἀποστ. Παύλου)!

⁷⁵ Θεωροῦμε ὅτι δὲν ὑπῆρχε Νάρθηκας, ἀρχικά.

⁷⁶ Ἡ Χορδὴ ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

Αὐτὸς ὁ ἀρχαῖκός Ναός (εὐκτήριος οἶκος), ἦταν ἓνας περικαλλὴς παλαιοχριστιανικὸς Ναός, μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα ὑψηλῆς τέχνης, τὰ ὁποῖα εὐρέθησαν ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγωνικοῦ (μεταγενέστερου) ναοῦ.

α. Τμήμα ψηφιδωτοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.

β. Τμήμα ψηφιδωτοῦ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ὀκταγώνου.

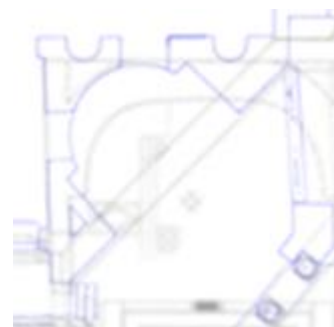
Εἰκ. 6-3. Ψηφιδωτό τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (τοῦ ἀρχαιοτέρου Ναοῦ τοῦ Ὀκταγώνου).⁷⁷

⁷⁷ Στυλ. Πελεκανίδης, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1962, ΠΑΕ(1962), Πίναξ 173.

Εἰκ. 6-4. Ψηφιδωτό τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Ὀκταγώνου).⁷⁸

Ἡ ἐγγεγραμμένη Ἀψὶς τῆς Βασιλικῆς καὶ τὸ εἰς αὐτὴν ἄδρὸν ψηφιδωτόν, ἀνεκαλύφθη στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1978.⁷⁹

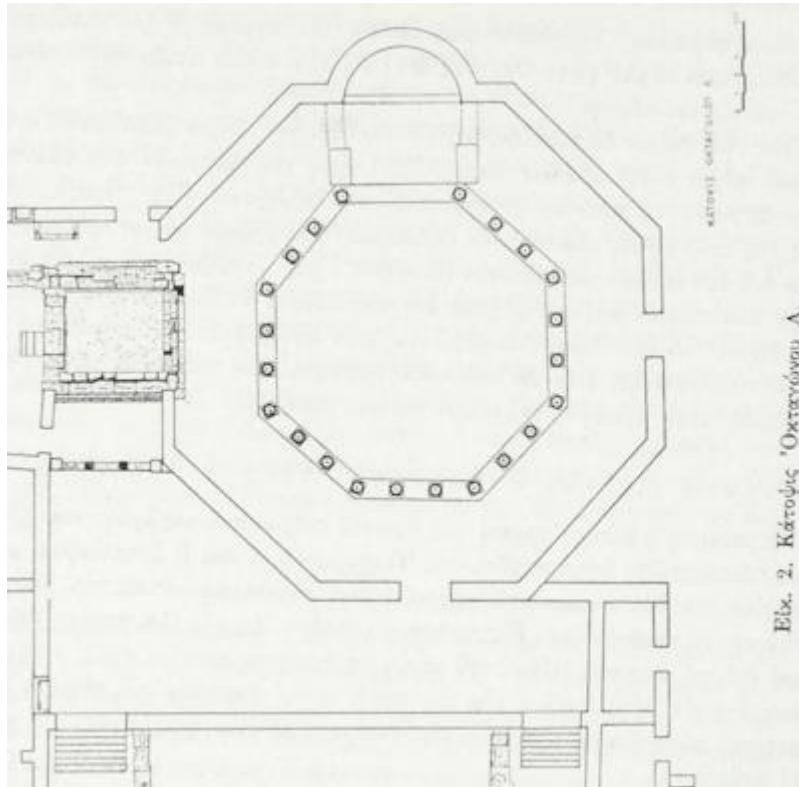
Εἰκ. 6-5. Ἡ Ἀψὶς τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου.⁷⁹ Δεξιὰ, τμῆμα δικῆς μας ὑπέρθεσης τῶν κατόψεων (πλήρης εἰκόνα ἀργότερα) γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τῆς θέσεως τῆς ἀψίδος.

⁷⁸ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1963), Πίναξ 62].

⁷⁹ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1978), πίναξ 61α].

6.2 Ὑποκείμενος Ναός (Ὑποκείμενον Α), τέλος 4^{ου} αἰ.

Ἀργότερα, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4^{ου} αἰ., μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀπ. Παύλου, κτίστηκε ὁκτάγωνος ναός (Ὑποκείμενον Α), ἐπὶ τῆς Βασιλικῆς, καὶ ἐπεκτεινόμενος πρὸς τὴν νοτιὰν πλευρὰν αὐτῆς.

Εἰκ. 6-6. Ὑποκείμενη Ἐκκλησία, Ὑποκείμενον Α.⁸⁰

Τὸ Ὑποκείμενον Α δὲν ἦτο ἐγγεγραμμένον ἐν τετραγώνῳ (ὡς τὸ Β ἀργότερα), ἀλλὰ ἐλεύθερον.⁸¹

Στὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ Ὑποκείμενου [Α] ἐπὶ τῶν δύο ἰσχυρῶν πεσσῶν, «ἡδράζετο θριαμβευτικὸν τόξον».^{82, 34}.

Ἐπίσης, «βορείως καὶ νοτίως τοῦ Ἱεροῦ Βήματος [Σολέα] ἐνδεχομένως ὑπῆρχον παραστάδες διαμορφώνουσαι δύο καταντικρὺ εἰσόδους ἐπιτρεπούσας τὴν ἐπικοινωνίαν τοῦ περιπάτου μετὰ τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος»⁸³.

⁸⁰ Στυλ. Πελεκανίδης, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τοῦ ἔτους 1979, ΠΑΕ(1979), σ. 96.

⁸¹ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1979), σσ. 94-95].

⁸² Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1966), σ. 57].

⁸³ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1979), σ. 93].

«Ὑπὸ τὸ Ὀκτάγωνον [B] κεῖται ἀρχαιότερα ἐκκλησία ἀγνώστου εἰσέτι σχήματος [Ὀκτάγωνον A]». «Ἡ τοῦ ἀρχαιότερου Ναοῦ [Ὀκτάγωνον A] κόγχη τῆς ὁποίας ἡ κορυφή ἀπέχει ἐκ τοῦ ἀντιστοίχου σημείου τῆς κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου [B] 3.5μ., ἔχει χορδὴν 6.45μ., ἀκτίνα δὲ 3.00μ.. Ἐπίσης κατὰ τὴν χορδὴν ἀνεφάνη τοιχάριον πλάτους 0.40μ. (στό [ΠΑΕ(1979), σ. 93] μετρήθηκε 0.45 μ.), ἐξ ὀπτοπλίνθων λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας, συνδέον τὰ δύο σημεία τοῦ ἡμικυκλίου τῆς κόγχης, τὰ ὁποῖα προεκτεινόμενα ἐν ἐλαφρᾷ καμπύλῃ σχηματίζουν πεταλόμορφον σύνολον (εἰκ. 1, καὶ πίν. 38β, καὶ 39). Καὶ τούτου τὰς ἀπολήξεις συνδέει τοίχος ἐξ ἀργολιθοδομῆς πλάτους 0.90μ.», (σ. 57): «Συγχρόνως ἐγένετο τομὴ πρὸς τὴν δυτικὴν ἀκμὴν τῆς κρηπίδος τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς [;] [τοῦ Ὀκταγώνου B] μήκους 2.70 μ., ἐνθα ὑπάρχει ἔξαγμα τοῦ δαπέδου, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον εὑρίσκεται ἐν καθιζήσει. Εἰς βάθος 0.50 μ. εὑρέθη τοίχος ἐκ λογάδων λίθων καὶ κεραμοκοινιάματος, ὁ ὁποῖος συνδέει τὰς ὑποθεμελιώσεις τῶν κατὰ τὴν ΒΔ. καὶ τὴν ΝΔ. γωνίαν βάσεων τῶν ἰσχυρῶν πεσσῶν, ἐφ' ὧν ἡδράζετο τὸ θριαμβευτικὸν τόξον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ Ὀκταγώνου [A]. Ἐὰν ὁ τοίχος οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς πέλμα ἢ ἀντιστήριξις τῶν δύο μεγάλων πεσσῶν ἢ ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναὸν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ πρὶν ἢ διαπιστωθῇ ἡ γενικὴ μορφή αὐτοῦ.».⁸⁴

Σίγουρα δέ, καὶ στὸ Ὀκτάγωνον Α (ὅπως καὶ στὴν Βασιλική), θὰ ὑπῆρχε τὸ Καταπέτασμα στὴν Χορδὴ τῆς Ἀψίδος, διαχωρίζον τὸ Βῆμα ἀπὸ τὸν Σολέα, καὶ τὸ ἕτερον Καταπέτασμα στὸ θριαμβευτικὸ τόξο, διαχωρίζον τὸν Σολέα ἀπὸ τὸν κυρίως Ναόν.

Εἰκ. 6-7. Διαχωρισμὸς Βήματος-Σολέα στὴν Ὀκταγωνικὴ Ἐκκλησία (Ὀκτάγωνον Α).

⁸⁴ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1966), σσ. 56-57].

Τὸν Διαχωρισμὸν αὐτὸν ὑποννοεῖ καὶ ὁ Πελεκανίδης ὅταν λέει: «Τὴν χορδὴν αὐτῆς [τῆς κόγχης τοῦ Ὀκταγώνου Α] ὀρίζει τοιχίον πλάτους 0.45 μ. ἔχον θέσιν ἀναλήμματος πρὸς συγκρότησιν τοῦ κατὰ 0.20 μ. ὑψηλότερου δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος⁸⁵». Ὑψηλότερο ἀπὸ τί; Ἀπὸ τὸ δυτικὸ μέρος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) φυσικά, ποὺ ἦταν στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μὲ τὸν Ναόν.

Οἱ διαστάσεις τοῦ Ὀκταγώνου Α, ἔχοντας τὸν παραπάνω διαχωρισμὸ Βήματος – Σολέα, ἔχουν ὡς ἑξῆς (προσεγγιστικά).

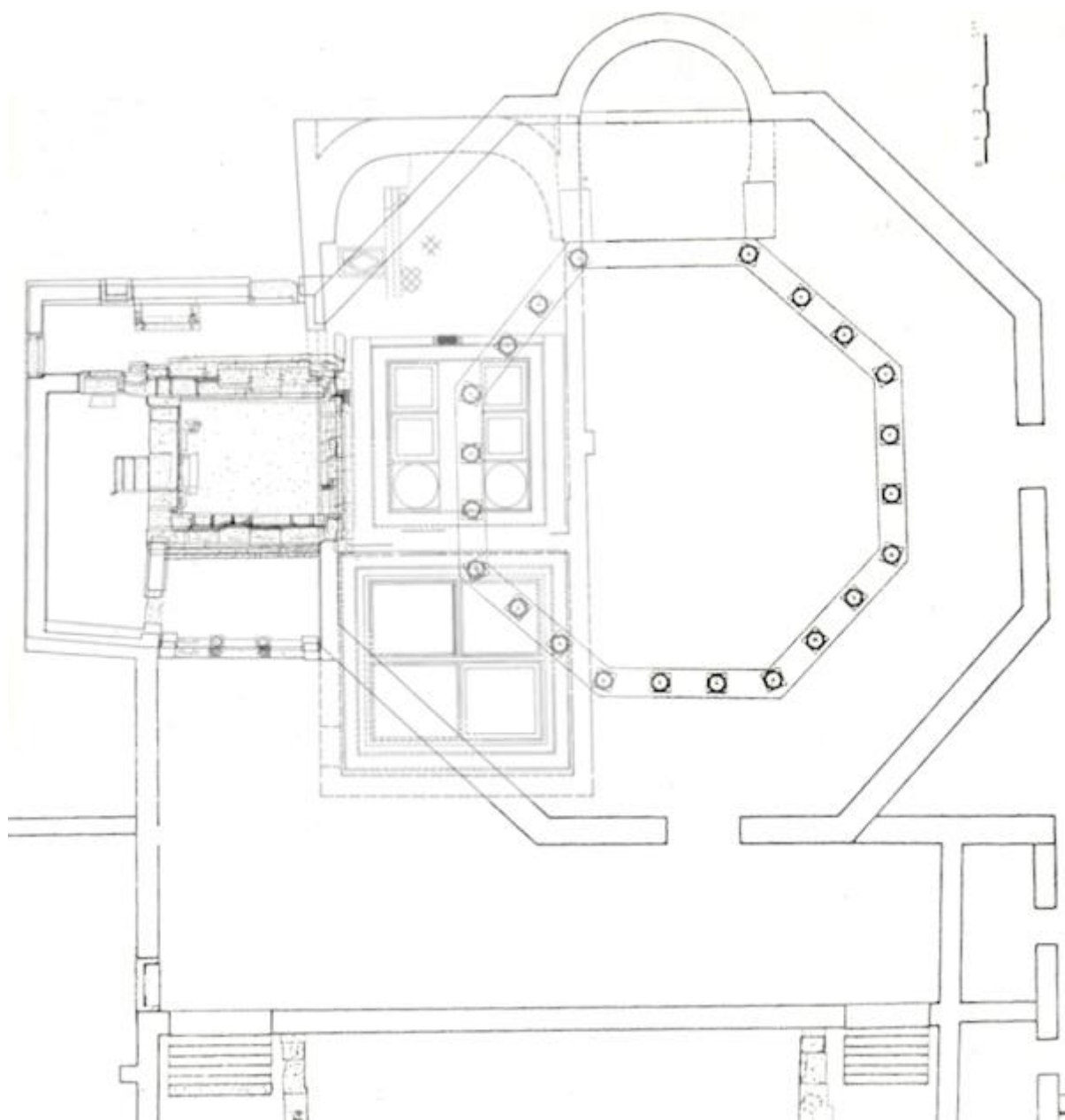
Πίναξ 6-2. Σύγκρισις διαστάσεων Ὀκταγωνικῆς Ἐκκλησίας (Ὀκτάγωνον Α).

	Ὀκτάγωνον Α	Βασιλικὴ Ἀποστόλου Παύλου	Βασιλικὴ Δαφνουσίων Λοκρίδος	Ι. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μήκος Ναοῦ (Ἀψίς-Νάρθηξ)	37.7	25.3	27.9 ⁴⁹	36.9
Πλάτος Ναοῦ	25.3	9.9	14.6	19.8
Μήκος κυρίως Ναοῦ ⁵⁰	21.4	16.8	12.0	18.7
Μήκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	-	5.1	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	-	18.0	28.5
Μήκος Σολέα	4.5	3.8	4.5	8.0
Πλάτος Σολέα	6.5	10.4	6.5	11.0 ⁵¹
Ἀκτίνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολὰς)	3.0	3.5	3.4	4.0
Χορδὴ (Διάμετρος) Ἀψίδος	6.5	8.3	5.0	7.0
Χορδὴ – Φράγμα Βήματος	0.0 ⁸⁶	0.0	0.0 ⁵²	2.2
Χορδὴ – Φράγμα Σολέα	4.5	3.8	4.5	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματ.	3.0	3.5	3.4	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	7.5	7.0	7.9	14.2
Ύψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0	0.0	0.0
Ύψος Κόγχης - Σολέα	0.2 ⁸⁵	> 0;	0.6	0.5 ⁵³

⁸⁵ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1979), σ. 93].

⁸⁶ Ἡ Χορδὴ ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

Πάνω στὴν κάτοψη τοῦ Ὑκταγώνου Α, τοποθετήσαμε τὴν Βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, γιὰ νὰ δοῦμε τὴν σχετικὴ τους θέση.

Εἰκ. 6-8. Ὑπέρθεσις τῆς Κατόψεως τῆς Βασιλικῆς ἐπὶ τῆς Κατόψεως τοῦ Ὑκταγώνου Α.

Σὲ συνέχεια τῆς παραπάνω υπερθέσεως τῶν κατόψεων, καὶ γιὰ τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ χώρου, ἔχουμε παρακάτω τὸ ὑπόλοιπον ψηφιδωτὸν τοῦ ἀρχαίου ναοῦ ὅπως ἀπεκαλύφθη το 1975 (πρβλ. ὑποσ. 77), καὶ δίνεται ἀπὸ ἀνατολᾶς.

κ. Τὸ σύνολον τοῦ εἰς τὸν βόρειον περίπατον τοῦ Ὀκταγώνου ἀποκαλυφθέντος ψηφιδωτοῦ δαπέδου. Εἰς τὸ ἄκρον ἀριστερὸν ἡ ἐπιγραφή.

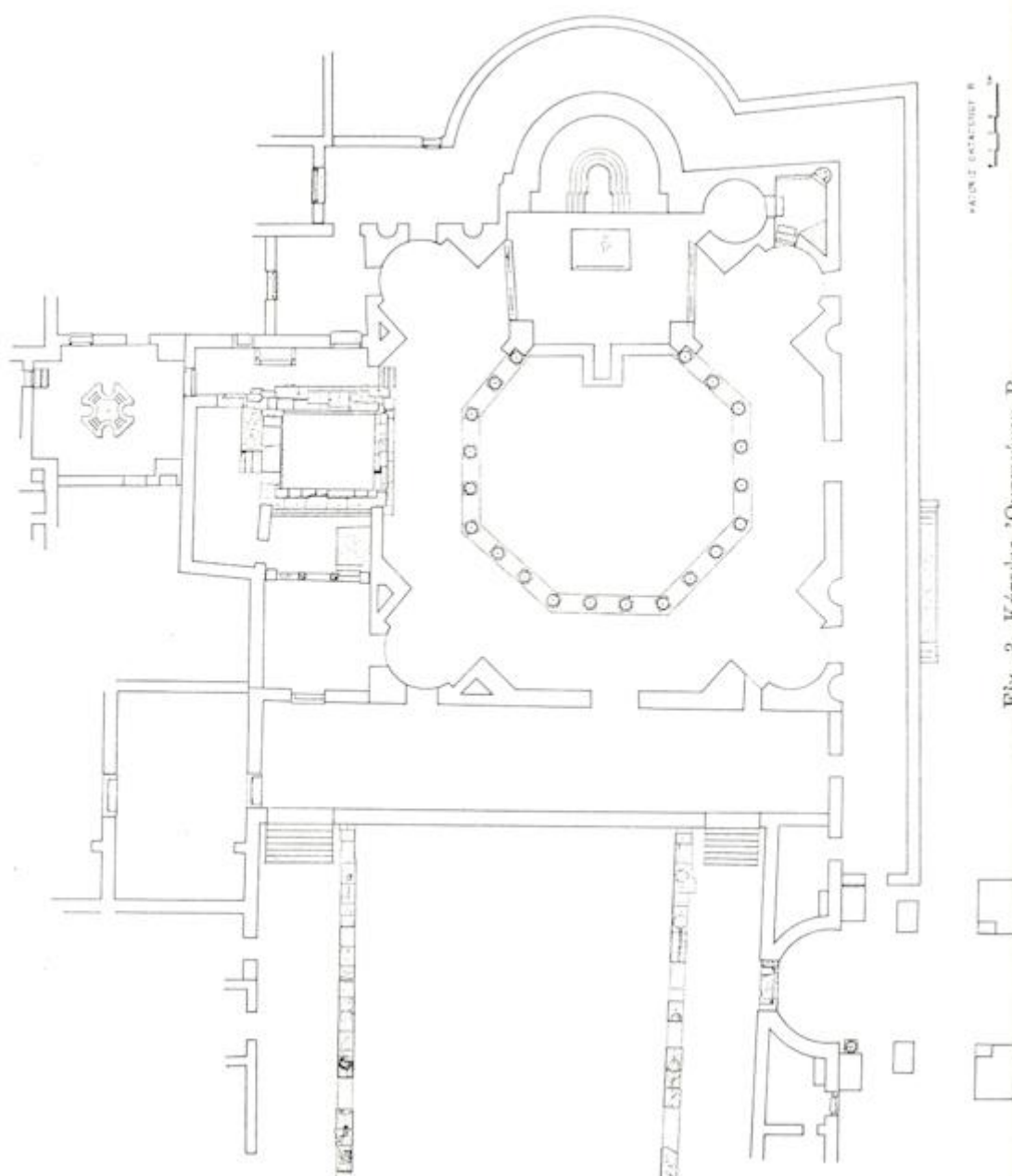
Εἰκ. 6-9. Ψηφιδωτὸ τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Ὀκταγώνου).⁸⁷ Ἡ μεγάλη δὴ πού φαίνεται εἶναι ἡ εἴσοδος σὲ ὑστεροελληνιστικὸ ἡρώον-τάφον.⁸⁸

6.3 Ὀκτάγωνος Ναός (Ὀκτάγωνον Β), μέσον 5^{ου} αἱ.

Ἀργότερα, περί τὸ μέσον τοῦ 5^{ου} αἱ., διευρύνθηκε (μετεσκευάσθη) τὸ (ἐλεύθερο) Ὀκτάγωνον Α, στὸ (ἐγγεγραμμένο ἐν τετραγώνῳ) Ὀκτάγωνον Β.

⁸⁷ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1975Α), Πίναξ 92α. Πρβλ. [ΠΑΕ(1967), σ. 82, πίν. 55, 56].

⁸⁸ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1975Α), σ. 101.

Εἰκ. 3. Κάτοψη Ὀκταγώνου Β.

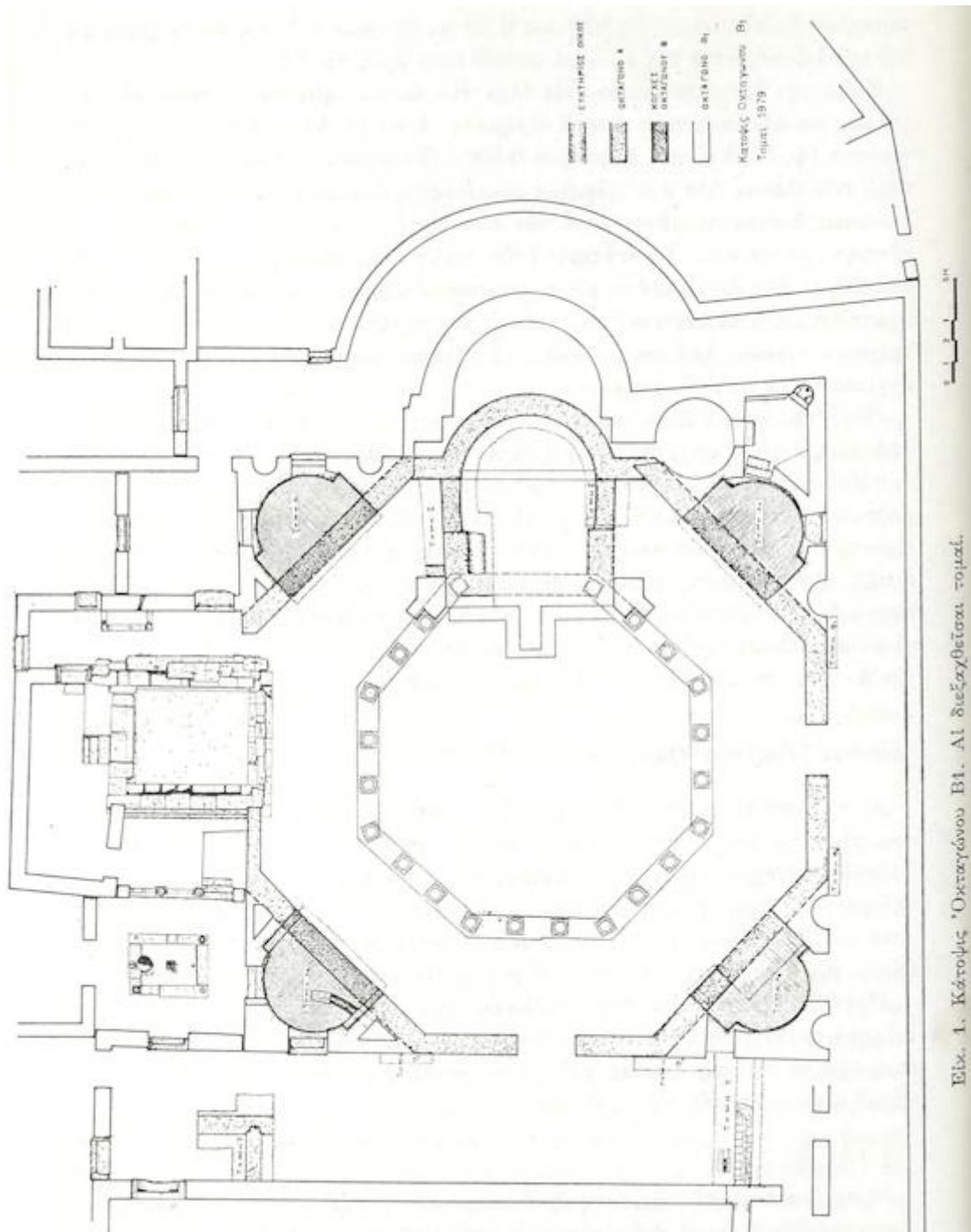
Εἰκ. 6-10. Ὀκταγωνικὴ Ἐκκλησία, Ὀκτάγωνον Β.⁸⁹

Ὅμως ἡ παραπάνω ἀπεικόνισις τῆς βορείου καὶ νοτίου πλευρᾶς τοῦ Σολέα (Ὀκτάγωνον Β) μὲ τὸν λεπτὸ στηλοβάτη δὲν εἶναι ὀρθή/πλήρης, διότι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλοι στυλοβάτες!

⁸⁹ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1979), σ. 98].

Ἐπίσης ὑπῆρχε καὶ ὁ Ἀμβωνας τοῦ Σολέα πού δὲν ὑπάρχει σὲ αὐτὸ τὸ σχέδιο. Θὰ ἐπανέλθουμε ἀργότερα.

Ἀργότερα εἰς τὸ Ὀκτάγωνον Β (ἀρχὰς 6^{ου} αἰ.), «ἐπῆλθον ὀλίγαι μορφολογικαὶ κατασκευαὶ εἰς τὸν κυρίως ναόν, τὰς ὁποίας ἐπέβαλον περισσότερον στατικοὶ λόγοι· αὗται περιωρίζοντο μόνον εἰς τὴν ἐνίσχυσιν μὲ λεπτοὺς πλίνθους τῶν γωνιαίων πεσῶν τῶν τεσσάρων κογχῶν»,⁹⁰ καὶ ἔχουμε τὸ Ὀκτάγωνον Β1.

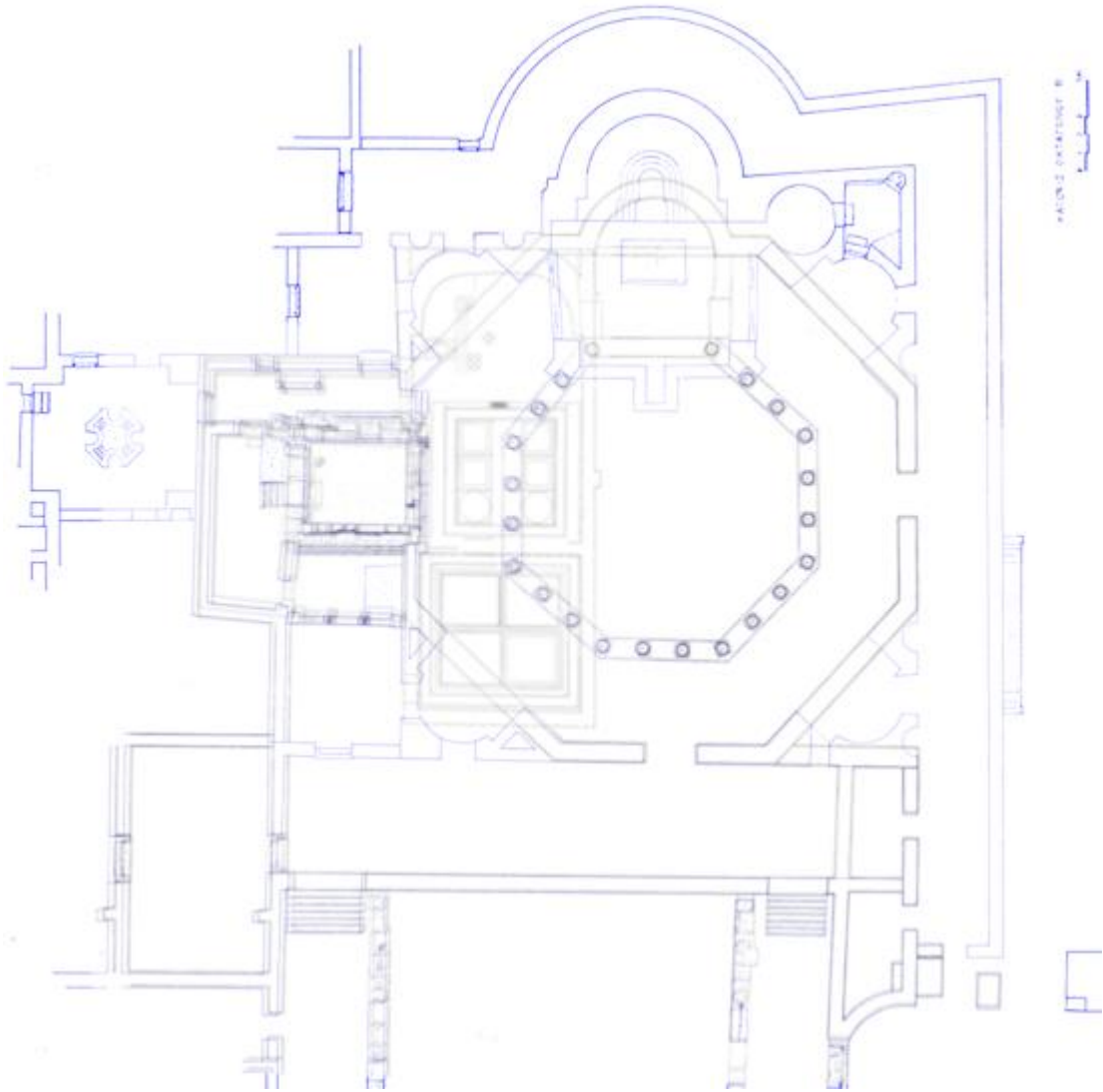

Εἰκ. 1. Κάτοψις Ὀκταγώνου Β1. Αἱ διεξαχθεῖσαι τομαί.

⁹⁰ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1979), σ. 99].

Εἰκ. 6-11. Ὁκτάγωνον Β1. Διακρίνεται καὶ τὸ Ὁκτάγωνον Α, καὶ οἱ διεξαχθεῖσες τομές ποὺ τὸ ἐντόπισαν.⁹¹

Πάλιν, πάνω στὴν κάτοψη τοῦ Ὁκταγώνου Β, βάλουμε τὴν Βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, καὶ τὸ Ὁκτάγωνο Α γιὰ νὰ δοῦμε τὴν σχετικὴ τους θέση.

Εἰκ. 6-12. Ὑπέρθεσις τῆς Κατόψεως τῆς Βασιλικῆς καὶ τοῦ Ὁκταγώνου Α, ἐπὶ τῆς Κατόψεως τοῦ Ὁκταγώνου Β (μπλέ χρώμα).

Παρατηροῦμε ὅτι ἀπὸ τὸ Α στὸ Β, κατεδαφίστηκαν οἱ δύο ἀνατολικώτερες κίονες τοῦ ὀκταγώνου, γιὰ τὴν διεύρυνση τοῦ Σολέα, καὶ κτίστηκαν δύο μεγάλοι πεσσοὶ στὶς ΒΔ καὶ ΝΔ ἄκρες τοῦ Σολέα (ἢ ἰσοδύναμα στὶς ΒΑ καὶ ΝΑ ἄκρες τοῦ Ὁκταγώνου). **Ἡ Κόγχη μεγάλωσε ὑπέρμετρα, καὶ ὁ Σολέας τὸ ἴδιο**, (ἢ Ἁγία Τράπεζα μετατέθηκε στὸν Σολέα καὶ ποῦ;), καὶ

⁹¹ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1979), σ. 92].

ταυτόχρονα ὑψώθηκε τὸ Τέμπλο, καὶ τὸ πολὺβαθμον ἀμφιθεατρικὸν Σύνθρονον (ἐὰν ὑπῆρχε ἀπλὸ ἐγινε πολὺβαθμο) κάλυψε ὅλον τὸν χώρον τῆς Ἀψίδος.

Οἱ διαστάσεις τοῦ Ὀκταγώνου Β (Β1), ὑποθέτοντας ὅτι τὸ Βῆμα εἶναι στὴν Κόγχη, ἔχουν ὡς ἑξῆς (προσεγγιστικά).

Πίναξ 6-3. Σύγκρισις διαστάσεων Ὀκταγωνικῆς Ἐκκλησίας (Ὀκτάγωνον Β).

	Ὀκτάγωνον Β	Ὀκτάγωνον Α	Βασιλική Ἀποστόλου Παύλου	Ι. Καθεδρ. Ν. Ἀπ. Παύλου Κορίνθου
Μῆκος Ναοῦ (Ἀψίς-Νάρθηξ)	42.4	37.7	25.3	36.9
Πλάτος Ναοῦ	25.3	25.3	9.9	19.8
Μῆκος κυρίως Ναοῦ ⁵⁰	20.3	21.4	16.8	18.7
Μῆκος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	-	-	2.2
Πλάτος Ἐγκαρσίου Κλίτους	-	-	-	28.5
Μῆκος Σολέα	8.0	4.5	3.8	8.0
Πλάτος Σολέα	10.5	6.5	10.4	11.0 ⁵¹
Ἀκτίνα Ἀψίδος (πρὸς ἀνατολάς)	5.6 ⁹²	3.0	3.5	4.0
Χορδὴ (Διάμετρος) Ἀψίδος	8.2	6.5	8.3	7.0
Χορδὴ – Φράγμα Βήματος	0.0	0.0 ⁹³	0.0	2.2
Χορδὴ – Φράγμα Σολέα	8.0+2.0	4.5	3.8	10.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Βήματ.	5.6	3.0	3.5	6.2
Ἄκρον Ἀψίδος – Φράγμα Σολέα	13.6+2.0 ⁹⁴	7.5	7.0	14.2
Ύψος Κόγχης - Βήματος	0.0	0.0	0.0	0.0
Ύψος Κόγχης - Σολέα	> 0.3 ⁹⁵	0.2 ⁸⁵	> 0;	0.5 ⁵³

⁹² Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1959), σ. 56]: βέλος τῆς Ἀψίδος 5.62 μ., καὶ χορδὴ 8.15 μ..

⁹³ Ἡ Χορδὴ ἦταν τὸ Φράγμα τοῦ Βήματος, ἥτοι τὸ Καταπέτασμα.

⁹⁴ Τὰ ἐπιπλέον 2.0 μ. εἶναι λόγῳ τῆς «τετράγωνης προχώρησης» (προστώ) μήκους 2.0 μ., [ΠΑΕ(1960), σσ. 81-82].

⁹⁵ Βλ. φωτογραφία, ὑποσ. 106. Ὁ Σολέας τοῦ τελικοῦ Ναοῦ ἦταν ὑψωμένος κατὰ 0.15 μ. ἀπὸ τὸν κυρίως Ναόν. Αὐτὸ ἐξάγεται ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ στυλοβάτης τοῦ Σολέα εἶναι ὕψους 0.15μ. [ΠΑΕ(1960), σ. 81].

6.4 Ἀρχαιολογικά θέματα τοῦ Ὁκταγώνου

Ὑπάρχουν διάφορα θέματα ἐπὶ τῆς ἀνασκαφῆς, τὰ ὁποῖα ἐκθέτουμε παρακάτω:

6.4.1 Τὸ Θριαμβευτικὸν Τόξον, καὶ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Πρεσβυτερίου τοῦ Ὁκταγώνου Α.

«Ὑπὸ τὸ Ὁκτάγωνον [B] κεῖται ἀρχαιότερα ἐκκλησία ἀγνώστου εἰσέτι σχήματος [Ὁκτάγωνον A]». «[...]. Συγχρόνως ἐγένετο τομὴ πρὸς τὴν δυτικὴν ἀκμὴν τῆς κρηπίδος τῆς Ἀγίας Τραπέζης [;] [τοῦ Ὁκταγώνου B] μήκους 2.70 μ., ἐνθα ὑπάρχει ἔξαρμα τοῦ δαπέδου, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπον εὑρίσκεται ἐν καθίζήσει. Εἰς βάθος 0.50 μ. εὑρέθη τοῖχος ἐκ λογάδων λίθων καὶ κεραμοκοι-
άματος, ὁ ὁποῖος συνδέει τὰς ὑποθεμελιώσεις τῶν κατὰ τὴν ΒΔ. καὶ τὴν ΝΔ. γωνίαν
βάσεων τῶν ἰσχυρῶν πεσσῶν, ἐφ' ὧν ἡδράζετο τὸ θριαμβευτικὸν τόξον³⁴ τῆς ἀνατολικῆς
πλευρᾶς τοῦ Ὁκταγώνου [A]. Ἐὰν ὁ τοῖχος οὗτος ἐχρησίμευεν ὡς πέλμα ἢ ἀντιστήριξις τῶν δύο
μεγάλων πεσσῶν ἢ ἀνήκει εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναὸν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ πρὶν ἢ διαπιστωθῇ
ἡ γενικὴ μορφή αὐτοῦ.». ⁹⁶

Ὁ κύριος σκοπὸς ὑπάρξεως τοῦ θριαμβευτικοῦ τόξου στὸ δυτικὸν ἄκρον τοῦ Σολέα (πέραν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς), εἶναι φυσικὰ ἢ στερέωσις Καταπετάσματος διαχωρίζον τὸν Σολέα ἀπὸ τὸν κυρίως Ναόν.

Ὁ Πελεκανίδης 13 χρόνια ἀργότερα, τὸ 1979, λέει ὅτι «ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὀκταγώνου στυλοβάτου ἐπεκάθητο πιθανῶς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου τοῦ Ὁκταγώνου Α». ⁹⁷

Ὅτι τὸ Βῆμα τοῦ Ὁκταγώνου Α ἐδραζόταν ὁλόκληρο στὴν Κόγχῃ τὸ ὑποστηρίζει ἐμμέσως πλὴν σαφῶς καὶ ὁ Πελεκανίδης: «Τὴν χορδὴν αὐτῆς [τῆς κόγχης τοῦ Ὁκταγώνου Α] ὀρίζει τοιχίον πλάτους 0.45 μ. ἔχον θέσιν ἀναλήμματος πρὸς συγκρότησιν τοῦ κατὰ 0.20 μ. ὑψηλότερου δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος⁹⁸».

⁹⁶ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1966), σσ. 56-57].

⁹⁷ Ὁ Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1979), σ. 93], λέγει ὅτι «ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὀκταγώνου στυλοβάτου ἐπεκάθητο πιθανῶς τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ φράγματος τοῦ πρεσβυτερίου τοῦ Ὁκταγώνου Α».

⁹⁸ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1979), σ. 93].

Ἄρα ἔχουμε συμφωνία, ὅτι στὸ Ὑκτάγωνον Α τὸ Βῆμα ἦταν στὴν Κόγχη, ἄρα καὶ ἡ Ἁγία Τράπεζα ἦταν στὴν κόγχη, καὶ τὸ ἀπὸ κάτω μέρος ἦταν τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Πρεσβυτερίου (ποὺ σήμερα καλεῖται Σολέας).

Εἰκ. 6-13. Διαχωρισμὸς Βήματος-Σολέας στὴν Ὑκταγωνικὴ Ἐκκλησία (Ὑκτάγωνον Α).

6.4.2 Οἱ ἐξωτερικοὶ Στηλοβάτες

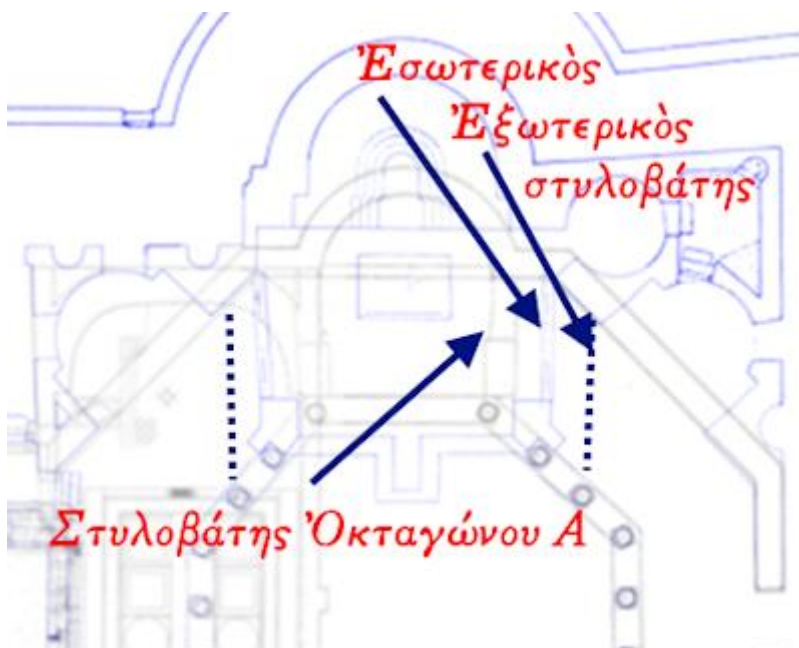
Ἡ Στουφῆ-Πουλημένου, ἀναφέρει ὅτι τὸ φράγμα ἔχει ὀρθογώνιο προστώο, καὶ ἦταν «πιθανὸν μικτό»⁹⁹, δηλ. ὑψηλὸ στὸ δυτικὸ μέρος (στὴν πρόσοψη), καὶ χαμηλὸ στὰ πλάγια. Ὁ μαρμαρίνος στηλοβάτης τοῦ φράγματος τοῦ Ἱεροῦ Βήματος εἶχε ὕψος 0.15μ, καὶ πλάτος 0.70μ.. Ἑβδομήντα (70) ἑκατοστὰ πλάτους στηλοβάτης, δεικνύει ὑψηλὸ φράγμα. Ὅμως γιὰ τὴν βόρεια καὶ νότια πλευρὰ ποὺ ὑποτίθεται ὅτι εἶχε χαμηλὸ φράγμα, οἱ ἐξωτερικοὶ στηλοβάτες γιὰτὶ δημιουργήθηκαν;

Γιὰ τοὺς ἐξωτερικοὺς στηλοβάτες, ποὺ προαναφέραμε καὶ δὲν ἀπεικονίζονται στὶς κατόψεις τοῦ Ὑκταγώνου Β, ὁ ἴδιος ὁ Πελεκανίδης διαπιστώνει: «Πρὸς τούτοις οἱ κατὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Ἱεροῦ Βήματος [Σολέα] ὑπάρχοντες καὶ σήμερον ἐξωτερικοὶ στηλοβάται ὡς καὶ τινες ἄλλαι κατασκευαὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐρμηνευθοῦν ἄλλως εἰμὴ ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν ἀρχαιότερον ναόν [ἦτοι Ὑκτάγωνον Α]»¹⁰⁰. Νομίζουμε δὲν ἔχει δίκαιον ὁ Πελεκανίδης:

⁹⁹ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 182.

¹⁰⁰ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1966), σ. 57].

Ὁ ἀρχαιότερος Ναὸς εἶχε στενότερο Σολέα, καὶ ἐπιπλέον δύο κίονες τοῦ ὀκταγώνου, ἄρα πῶς ἀνῆκαν οἱ ἐξωτερικοὶ στυλοβάτες τοῦ Σολέα σὲ ἀρχαιότερο Ναό;

Εἰκ. 6-14. Ἐσωτερικὸς καὶ ἐξωτερικὸς στυλοβάτης

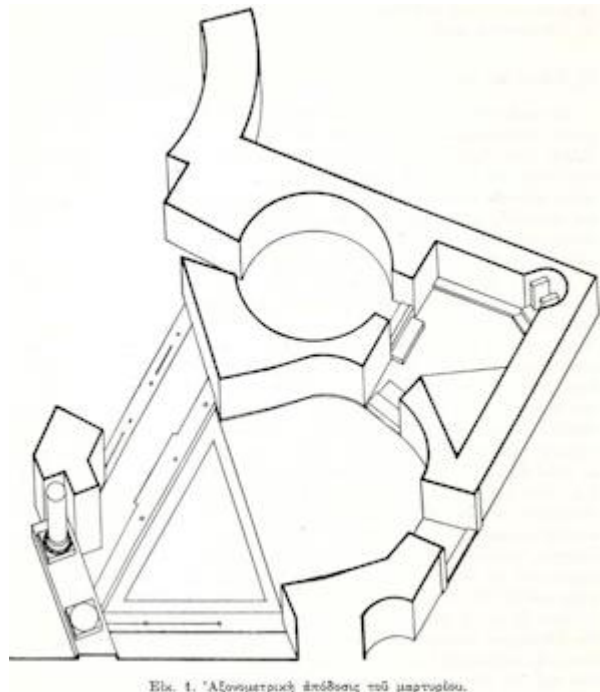

Εἰκ. 6-15. ΠΑΕ(1978), παρένθετος πίναξ Β'.

Ἡ θέσις τῶν ἐξωτερικῶν στυλοβατῶν (ποὺ φθάνουν μέχρι τὸν κίονα τοῦ Ὀκταγώνου) φαίνεται π.χ. στὰ [ΠΑΕ(1960), σ. 77], [ΠΑΕ(1978), παρένθετος πίναξ Β'] ὅπου βλέπουμε τὸ μωσαϊκὸ

τοῦ δαπέδου βόρεια καὶ νότια τοῦ Σολέα νὰ σταματᾷ σὲ ἀπόσταση 1.60 μ. ἀπὸ τὸ φράγμα τοῦ Σολέα (ἐσωτερικὸς στηλοβάτης).

Ἐπίσης φαίνεται ὁ ἐξωτερικὸς στηλοβάτης καθαρότερα στὴν παρακάτω ἀναπαράσταση.

Εἰκ. 6-16. Ἀξονομετρικὴ ἀπόδοσις τοῦ μαρτυρίου (Νοτιο-ἀνατολικά), δεικνύουσα καὶ τὸν ἐξωτερικὸν στηλοβάτην τοῦ Σολέα.¹⁰¹

Ἐπειδὴ λοιπόν, ὁ ἀρχαιότερος ὀκταγωνικὸς Ναὸς (Ὁκτάγωνον Α) εἶχε στενότερο Σολέα (κατὰ περίπου 1.60 μ. στὴν Νότια πλευρά, καὶ ἄλλα 1.60 μ. στὴν Βόρεια πλευρά) ἀπὸ τὸ Ὁκτάγωνον Β, δὲν μπορεῖ οἱ ἐξωτερικοὶ στηλοβάτες τοῦ Σολέα νὰ ἀνήκουν στὸ Ὁκτάγωνον Α ὅπως ὑπέθεσε ὁ Πελεκανίδης.¹⁰⁰

Ἄρα ὁ ἐσωτερικὸς στηλοβάτης καὶ τὸ χαμηλὸ φράγμα τοῦ Σολέα ἴσως νὰ ἀνήκαν σὲ μιὰ διαμόρφωση τοῦ Ὁκταγώνου ἀρχαιότερη τοῦ Ὁκταγώνου Β, καὶ νεώτερη τοῦ Ὁκταγώνου Α, ἔστω αὐτὸ ὅτι ἦταν τὸ Ὁκτάγωνον Β-.

Ὡς «Ὁκτάγωνον Β-» ὀρίζουμε μιὰ διαμόρφωση τοῦ Ὁκταγώνου, πρὸ τοῦ Ὁκταγώνου Β (ἔχοντα ὅμως τὶς διαστάσεις τοῦ Β), τρόπον τινὰ ἓνα ἐνδιάμεσο «Ὁκτάγωνο» μεταξὺ τῶν Α καὶ Β.

¹⁰¹ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1976Α), σ. 122].

Εἰκ. 6-17. Πεσσίσκος τοῦ χαμηλοῦ (φράγματος τοῦ Σολέα (ἐσωτερικὸς στηλοβάτης).¹⁰²

Κατὰ πᾶσα πιθανότητα, λοιπόν, οἱ ἐξωτερικοὶ στηλοβάτες ἀνήκαν στὸν τελευταῖο Ναό, Ὁκτάγωνον Β (Β1), γιὰ τοὺς ὁποίους ἐξωτερικοὺς στηλοβάτες, ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα δὲν μᾶς παρέιχε (ἐξ ὧσων γνωρίζουμε) κανένα συγκεκριμένο στοιχεῖο.

Στὸ Ὁκτάγωνον Β-, ἔχον τὶς διαστάσεις τοῦ Β, τὸ Βῆμα ἦταν μᾶλλον στὴν **υπερμεγέθη Κόγχη** (ποὺ ἦταν ὑπερυψωμένη, ἀλλὰ ἐπίπεδη), καὶ ἀπὸ κάτω ἦταν ὁ Σολέας μὲ τὸ χαμηλὸ φράγμα τοῦ (ἐσωτερικοὶ στηλοβάτες)¹⁰³, καὶ τὸν Ἀμβωνά του (θὰ τὸν δοῦμε παρακάτω).¹⁰⁴

Στὸ Ὁκτάγωνον Β (Β1), μᾶλλον κατέβηκε ἡ Ἁγία Τράπεζα στὸν Σολέα, ὁ ὁποῖος πλέον ἔγινε Βῆμα καὶ ὑψώθηκε τὸ δάπεδό του⁹⁵, τοποθετήθηκε Κιβώριον ἐπὶ τῆς Τραπεζῆς (θὰ τὸ δοῦμε παρακάτω), καὶ πρὸ πάντων ὑψώθηκε τὸ φράγμα τοῦ (τέως) Σολέα. Ἐπίσης τότε θὰ τοποθετήθηκε καὶ ὑψηλὸ φράγμα τοῦ Βήματος (τέως Σολέα) στοὺς ἐξωτερικοὺς στηλοβάτες (βόρεια καὶ νότια πλευρά).

¹⁰² Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1960), Πίναξ 68α].

¹⁰³ ἐξ οὗ καὶ ὁ εὐρεθεὶς πεσσίσκος τῆς νοτίας πλευρᾶς στὸν ἐσωτερικὸν στηλοβάτη.

¹⁰⁴ Ὑπάρχει φυσικὰ καὶ ἡ περίπτωσης ἡ Ἁγία Τράπεζα νὰ εἶχε κατεβεῖ στὸν Σολέα ἤδη ἀπὸ τὸ Β-, γιὰ νὰ γίνῃ στὴν Κόγχη τὸ πολύβαθμον ἀμφιθεατρικὸν Σύνθρονον.

6.4.3 Ἡ Ἀπόστασις Ἀψίδος-Σολέα

Ἄν ὑποθέσουμε ὅτι τὸ Βῆμα ἦταν μέχρι τὸν Σολέα, τότε 15 μ. (μαζὶ μὲ τὸ προστώο) ἀπόστασις Ἀψίδος-Φράγμα Σολέα=Βήματος, εἶναι τοῦλάχιστον ὑπερβολικὴ (στὸν Ἀπ. Παῦλο Κορίνθου, ἡ ἀπόστασις Ἀψίδος-Φράγμα Βήματος εἶναι μικρότερη ἀπὸ τὸ μισό, στὰ 6.2μ.).

Μὲ τὴν ἴδια ὑπόθεσι, Χορδὴ – Φράγμα Σολέα=Βήματος 10.0 μ., εἶναι πάλι ὑπερβολικὴ ἀπόστασις. Στὸν Ἀπ. Παῦλο Κορίνθου ἡ ἀπόστασις Χορδὴ - φράγμα Βήματος εἶναι 2.2μ..

Αὐτὲς εἶναι τεράστιες (μὴ λειτουργικὲς) ἀποστάσεις.

6.4.4 Τὸ πολύβαθμον ἀμφιθεατρικὸν Σύνθρονον, καὶ ἡ ὑπερμεγέθης Κόγχη τοῦ Ὁκταγώνου Β (Β-)

Ἡ Κόγχη τοῦ Ὁκταγώνου Α, ἐπεκτάθηκε στὴν ὑπερμεγέθη Κόγχη τοῦ Ὁκταγώνου Β- (Β), ἀκτίνος 5.6 μ., καὶ διαμέτρου 8.2 μ.⁹².

Οἱ νέες αὐξημένες διαστάσεις τοῦ Ὁκταγώνου Β- ἔγιναν μᾶλλον γιὰ νὰ μεγαλώσει τὸ Βῆμα ποὺ ἐδραζόταν ἐξ ὁλοκλήρου στὴν Κόγχη/Ἀψίδα.¹⁰⁴

Ἀργότερα, στὸ Ὁκτάγωνον Β (Β1), ὑψώθηκε τὸ δάπεδο τοῦ Σολέα, καὶ ὑπερυψώθηκε τὸ φράγμα του, ἐξ οὗ καὶ ὁ 70 ἐκ. πλάτους στυλοβάτης του, καὶ στὰ βόρεια καὶ στὰ νότια σίγουρα θὰ τοποθετήθηκε Καταπέτασμα ἢ θὰ ὑψώθηκε νέο ὑψηλὸ φράγμα στοὺς ἐξωτερικοὺς στυλοβάτες, καὶ «κατέβηκε» ἡ Ἁγία Τράπεζα στὸν Σολέα, γιὰ νὰ γίνει στὴν Κόγχη τὸ πολύβαθμον ἀμφιθεατρικὸν Σύνθρονον.

Τὸ Σύνθρονον στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1959 δίνεται στὴν παρακάτω φωτογραφία. Περιγράφεται ἀπὸ τὸν Πελεκανίδη:

«ἡμικυκλικὸν κατὰ τὸ ἀνατολικὸν τμήμα μετ' εὐθυγράμμων ἐν συνεχείᾳ πλευρῶν σύνθρονον ἐκ δύο βαθμίδων, ὕψους ἑκατέρας 0.25 μ.. Τὸ δάπεδον τῆς ἀψίδος πρὸ τοῦ συνθρόνου ἐπλακοῦτο δι' ἀτρακίων λίθων εἰς σχῆμα μεγάλων τριγώνων, ἐν τῶν ὁποίων παρέμεινεν ἀκέραιον κατὰ χώραν.

Εἰς τὸ κέντρον τῆς κόγχης καὶ ἐπὶ τοῦ κρηπιδώματος παρατήρησα ἴχνη προσθέτου τετραγώνου κτίσματος [;], τὸ ὁποῖον ὑποθέτω ὅτι ἦτο τὸ ὑπόβαθρον ἐπισκοπικοῦ θρόνου, πιθανώτατα κτιστοῦ ἢ ξυλίνου καὶ τοῦτο διότι οὐδὲν μαρμάρινον μέλος ἢ τι ἄλλο ἐκ τοῦ Θρόνου ἀνευρέθη», [ΠΑΕ(1959), σ. 56].

β. Ἡ κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ κτερίου μεγάλη ἀψὶς μετὰ τοῦ συνθρόνου.

Εἰκ. 6-18. Ἡ Ἀψίδα μετὰ τοῦ Συνθρόνου (1959).¹⁰⁵

β. Φίλιπποι. Ἡ ἀνάγχη τοῦ ἱ. Βήματος τοῦ Ὁσκαγάνου μετὰ τοῦ συνθρόνου καὶ τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς, μετὰ τὰς ἐργασίας συντηρήσεως.

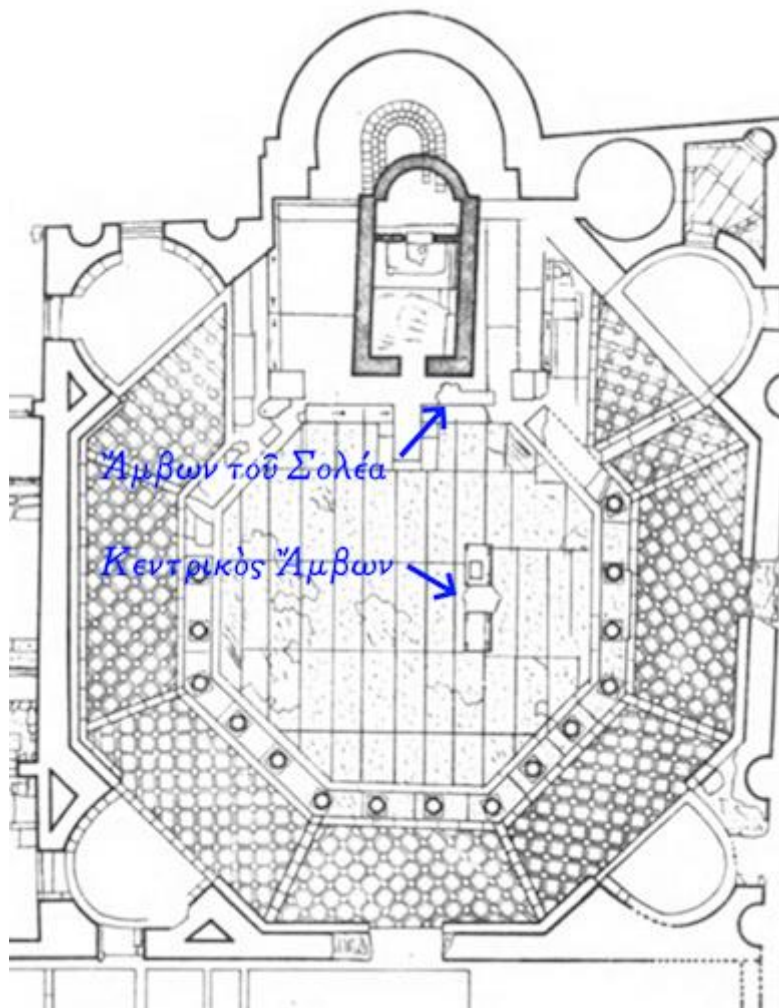
Εἰκ. 6-19. Ἀποκατάστασις τοῦ Συνθρόνου καὶ τῆς «νομιζομένης» κρηπίδος τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1959), Πίναξ 60β].

¹⁰⁶ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1976B), Πίναξ 283], [ΠΑΕ(1976A), σ. 129]: «Ἰδιαίτερα προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὴν συντήρησιν τοῦ συνθρόνου, Διὰ τῶν αὐτῶν ἀρχαίων ὑλικῶν, τὰ ὅποια ἀνήκον εἰς τὸ σύνθρονον, ἀπεκατεστάθη ἡ παλαιὰ αὐτοῦ μορφή εἰς τὸ ὕψος εἰς ὃ τὸ πρῶτον ἀνεφάνη. Ἐπίσης ἐστηρίχθησαν διὰ κεραμικοῦ κονιάματος αἱ πλίνθοι τοῦ κρηπιδώματος τῆς ἀγ. Τραπεζῆς, ἐγένετο ἐπάλειψις διὰ τοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὡς καὶ ἡ στερέωσις τοῦ ἐγκαινίου». Αὕτη πρέπει νὰ ἦταν ἡ μοναδικὴ ἀποκατάστασις στὴν ἀνασκαφὴ αὕτη.

6.4.5 Ὁ Ἄμβων τοῦ Σολέα (Ὀκτάγωνον Β-), καὶ ὁ κεντρικὸς Ἄμβων

Ἦδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἀνασκαφῆς (1960) εὐρέθη ὁ Ἄμβων τοῦ Σολέα, ποὺ μᾶλλον ἀνήκει στὸ Ὀκτάγωνον Β- (ἄρα δὲν ἦταν τὸ Βῆμα ἐκεῖ): «Ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος [κατὰ τὸν Πελεκανίδη, πρὸ σωστὰ ἐντὸς τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα)], ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρειάς τοῦ δυτικοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος καὶ νοτίως τῆς ωραίας πύλης, ἦτο ἱδρυμένος καὶ ὁ κτιστὸς ἄμβων».¹⁰⁷

Εἰκ. 6-20. Ὁ Ἄμβων τοῦ Σολέα, καὶ ὁ Κεντρικὸς Ἄμβων.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1960), σ. 83].

¹⁰⁸ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1960), σ. 77].

Εἰκ. 6-21. Ὁ Ἄμβων τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα). [ΠΑΕ(1960), Πίναξ 67β].

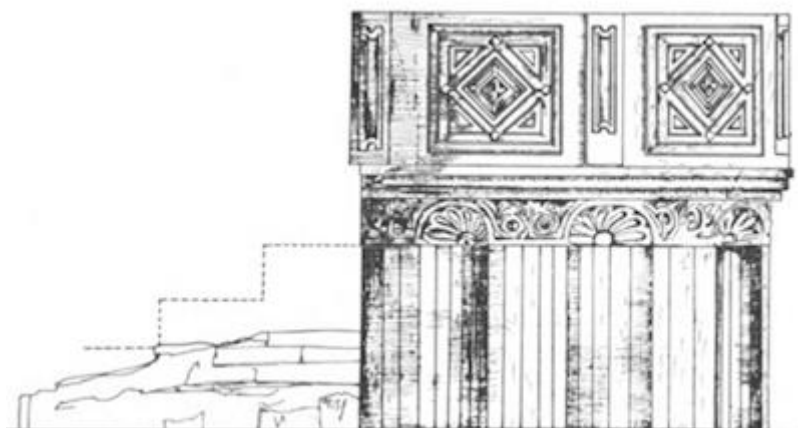

β. Τμήμα τοῦ ἐξώστου τοῦ ἁμβωνος καὶ θωράκια αὐτοῦ.

Εἰκ. 6-22. Τμήμα τοῦ ἐξώστου τοῦ Ἄμβωνος τοῦ Σολέα, καὶ θωράκια αὐτοῦ. [ΠΑΕ(1960), Πίναξ 69β].

Ὁ Ἄμβων τοῦ Σολέα εἶχε τὴν εἴσοδο ἀπὸ τὸν νότο, μέσῳ τριῶν βαθμίδων. Ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τοῦ Πελεκανίδη ἔχουμε ὅτι ἡ βάσις τοῦ Ἄμβωνος εἶχε ὕψος 0.60 μ., καὶ ὁ μαρμάρινος κυκλικὸς ἐξώστης εἶχε διάμετρο 1.22 μ..¹⁰⁹

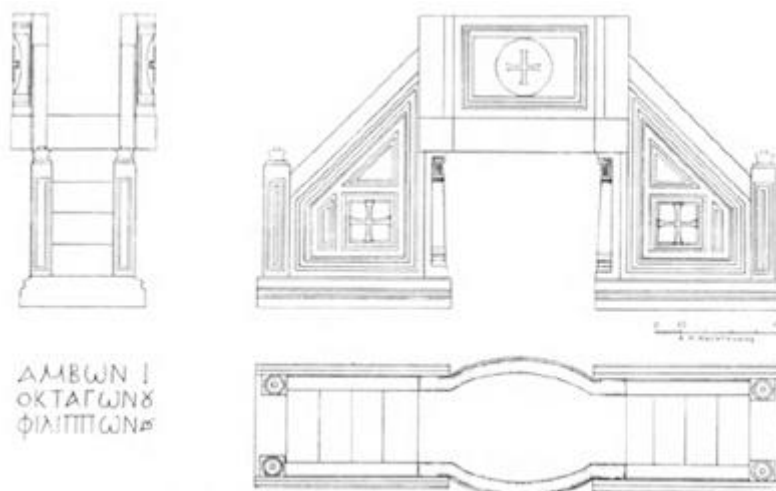
¹⁰⁹ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1960), σσ. 83-84].

Εἰκ. 6. Ἀποκατάστασις τοῦ ἁμβωνοῦ τοῦ Ὀκταγώνου.

Εἰκ. 6-23. Ἀποκατάστασις τοῦ ἁμβωνοῦ τοῦ Σολέα. [ΠΑΕ(1960), σ. 85].

Ἡ ἀποκατάστασις τοῦ κεντρικοῦ ἁμβωνοῦ, ἐγίνε σχεδὸν 10 χρόνια μετὰ, στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1970.

Εἰκ. 3. Ἀποκατάστασις τοῦ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ὀκταγώνου ἁμβωνοῦ.

Εἰκ. 6-24. Ὁ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ὀκταγώνου ἁμβων.¹¹⁰

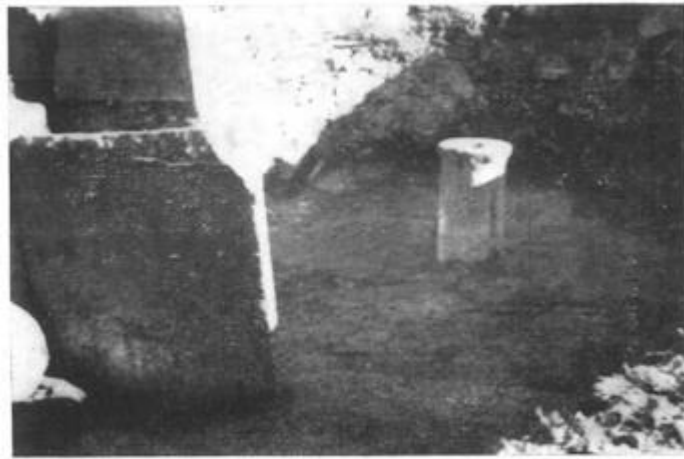
Ἀπὸ τὴν κλίμακα τοῦ σχεδίου, ἐξάγουμε ὅτι τὸ μῆκος τοῦ ἁμβωνοῦ αὐτοῦ ἦταν π. 4.14 μ., τὸ πλάτος (τοῦ ἐξώστου) π. 1.18 μ., καὶ τὸ ὕψος π. 2.28 μ..

Ὁ ἁμβων τοῦ Σολέα (δυτικοῦ Πρεσβυτερίου), εἶναι κατ'ἐμᾶς ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως τοῦ Ὀκταγώνου Β- (ποὺ ἔχουμε ἀναφέρει προηγουμένως). Σίγουρα τὸ Ὀκτάγωνον Β- θὰ εἶχε χαμηλὸ φράγμα Σολέα, γιὰ νὰ φαίνεται ὁ ἁμβων, ἀφοῦ τὸ Βῆμα τοῦ ἦταν μᾶλλον ἐπὶ τῆς Ἀψίδος/Κόγχης, καὶ περιφραζόταν ἀπὸ Καταπέτασμα.

¹¹⁰ Στυλ. Πελεκανίδης, [ΠΑΕ(1970), σσ. 63-65].

6.4.6 Τὸ κατεδαφισθὲν Ναῦδριον

«Ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἦτο ἰδρυμένον μεταγενέστερον μονόχωρον ναῦδριον [ἐσωτερικῶν διαστάσεων, μήκους 7.4 μ., πλάτους 3.2 μ., Ἀψίδα-Φράγμα Βήματος 2.5 μ.], τοῦ ὁποίου ὁ δυτικὸς τοῖχος εὑρίσκετο εἰς ἀπόστασιν 1.00 μ. ἀπὸ τοῦ στυλοβάτου τοῦ φράγματος, ἡ δὲ κόγχη αὐτοῦ εἰσέδυνεν εἰς τὴν κόγχην τοῦ Ὁκταγώνου. Οὐδὲν τὸ ἰδιαίτερον¹¹¹ παρουσίαζε τὸ πρόχειρον τοῦτο κατασκεύασμα. Κατεδαφισθὲν¹¹² ὁμῶς ἔδωκεν ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἐκ τοῦ παλαιοῦ ναοῦ, ἅτινα ἐχρησιμοποίηθησαν ὡς οἰκοδομικὸν ὑλικόν. Δύο μεγάλα ἀμφικίονα ἀπετέλουν τὰς βάσεις τῶν μακρῶν αὐτοῦ τοίχων, εἰς τοὺς ὁποίους ἦσαν ἐντοιχισμένα καὶ τὰ συνανήκοντα ἐπίκρανα».¹¹³

α. Ὁ κατὰ χώραν κιονίσκος τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς τοῦ μεταγενεστέρου ναυδρίου.

Εἰκ. 6-25. Μοναδικὴ φωτογραφία τοῦ κατεδαφισθέντος Ναυδρίου στὰ ΠΑΕ. Ὁ κατὰ χώραν κιονίσκος τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς τοῦ ναυδρίου.¹¹⁴ Δυστυχῶς δὲν κατεγράφη στὸ ΠΑΕ πλήρης φωτογραφία τοῦ Ναυδρίου.

Ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ ναυδρίου στὴν παρακάτω κάτοψη τοῦ Πελεκανίδου, γεννῶνται τὰ ἑξῆς ἐρωτήματα:

¹¹¹ Καὶ ὁμῶς, μόνο ὅτι ἦταν Ἐκκλησία, καὶ ἡ ἀρχαιότητά του, ἦταν κάτι τὸ ἰδιαίτερον.

¹¹² Ὁ Καββαδίας σὲ ἀντίστοιχη περίπτωση στὴν Βασιλικὴ Ἐπιδαύρου τὸ κράτησε τὸ βυζαντινὸν ναῦδριον τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου, καὶ δὲν τὸ κατεδάφισε.

¹¹³ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1960), σσ. 82-83].

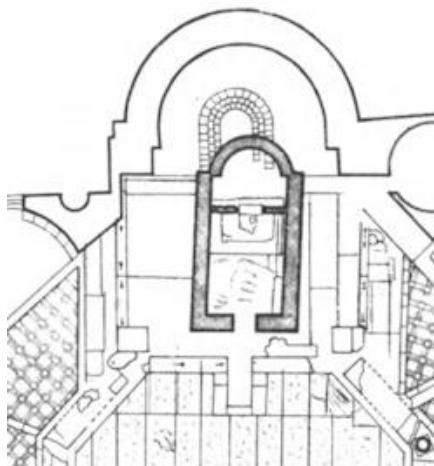
¹¹⁴ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1958), Πίναξ 64α].

Α. Γιατί τὸ Ἱερὸ τοῦ ναυδρίου δὲν εἶναι πλήρως εὐθυγραμμισμένο μετὰ τὴν ἀψίδα τοῦ Ὀκταγώνου Β;

Β. Ὁ Σολέας τοῦ Ναυδρίου, καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι εὐθυγραμμισμένος μετὰ τὴν ἀψίδα τοῦ Ὀκταγώνου, καὶ ὁ Σολέας αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ἡ νομιζομένη Κρηπίς τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς τοῦ Ὀκταγώνου Β ἀπὸ τὸν Πελεκανίδη.

Ἡ ἀπάντησις στό Α μπορεῖ νὰ εἶναι ὅτι εἶχε ἐντελῶς σκεπαστεῖ ἀπὸ χώματα τὸ Ὀκτάγωνον ὅταν ἐγίνε ἡ θεμελίωσις τοῦ Ναυδρίου, ὅποτε νὰ μὴν ἦταν ἀναγνωρίσιμη ἡ ἀκριβὴς θέσις τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς τοῦ Ὀκταγώνου.

Ἀπάντησις στό Β ἐρώτημα μέχρι στιγμῆς δὲν ἔχουμε βρεῖ. Δὲν εἶναι μόνον ὅτι ὁ Σολέας τοῦ Ναυδρίου εἶναι πλήρως εὐθυγραμμισμένος μετὰ τὴν νομιζομένη Κρηπίδα τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς τοῦ Ὀκταγώνου Β, ἀλλὰ καὶ αὕτη ἡ Κρηπίδα δὲν εἶναι καθόλου εὐθυγραμμισμένη, ὥς θὰ περίμενε κανεὶς, μετὰ τὴν Ἀψίδα τοῦ Ὀκταγώνου Β!

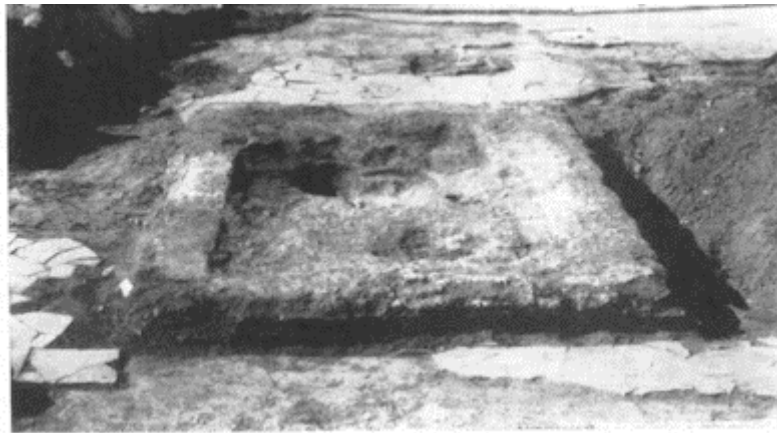

Εἰκ. 6-26. Κάτοψις καὶ θέσις τοῦ Ναυδρίου ἐπὶ τοῦ Ὀκταγωνικοῦ Ναοῦ (1960).¹¹⁵

¹¹⁵ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1960), σ. 77].

6.4.7 Ἡ Κρηπίς (Βάσις) τῆς Ἀγίας Τραπέζης ἢ τοῦ Κιβωρίου; (Ὁκτάγωνον Β)

«Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ ἐκκλησιδίου ἀνεφάνη εἰς τὸ μέσον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος καὶ εἰς ἀπόστασιν 1.55μ. ἀπὸ τῆς χορδῆς τῆς κόγχης συμπαγὲς χαμηλὸν κτίσμα, συγκείμενον ἐξ ἀργῶν λίθων, ὀπτοπλίνθων καὶ ἰσχυροῦ κεραμικοῦ κονιάματος, ὕψους 0.15 μ., μήκους 3.50 μ. καὶ πλάτους 2.45 μ. Τοῦτο κατὰ τὰς ἀκμὰς τῶν πλευρῶν φέρει πλαίσιον πλάτους 0.25 μ. καὶ ὕψους 0.03 μ., τὸ ὁποῖον περιτρέχει καὶ τὰς τέσσαρας πλευράς, καὶ τετραγώνους βαθύνσεις εἰς ἐκάστην τῶν τεσσάρων γωνιῶν. Εἰς τὸ κέντρον διεπιστώθη σκάμμα διαμέτρου 0.44 μ. καὶ βάθους 0.35 μ., τοῦ ὁποῖου ἡ πρώτη μορφή πιθανώτατα ἦτο σταυρική, ὡς δηλοῦται ἐκ τῶν περιβαλλόντων τοῦτο μεγάλων ὀπτοπλίνθων σταυροειδῶς διατεταγμένων (πίν. 68β).»¹¹⁶

β. Ἡ κρηπίς τῆς Ἀγίας Τραπέζης μετὰ τοῦ σκάμματος τῆς καταθέσεως.

Εἰκ. 6-27. Ἡ Κρηπίς. ΠΑΕ(1960), Πίναξ 68β.

«Ἐρευνα γενομένη ὑπὸ τὴν κρηπίδα πρὸς διαπίστωσιν ἐὰν κάτωθι αὐτῆς ὑπῆρχε τάφος ἢ μαρτύριον οὐδὲν ἀπέφερεν ὡς γίνεται δῆλον, ἡ κρηπίς αὕτη ἐκτίσθη ὡς βῆθρον τῆς Ἀγίας Τραπέζης, ἦτο δὲ ἐπενδεδυμένη διὰ μαρμαρίνων πλακῶν καὶ εἰς τὰς βαθύνσεις τῶν τεσσάρων γωνιῶν ἐστηρίζοντο κίονες ἐκ Φρυγίου κιτρινερόθρου μαρμάρου. Ἀρκετὰ τεμάχια κορμῶν τῶν κιονίσκων εὑρέθησαν εἰς τὸν χώρον τοῦ Ἱεροῦ Βήματος. Ἐπὶ τεσσάρων λοιπὸν κιονίσκων ἠδράζετο ἡ πλάξ τῆς Ἀγίας Τραπέζης, τῆς ὁποίας οὐδὲν ἔχνος διεσώθη, ὅπως δὲν διεσώθη καὶ τὸ εἰς τὴν κατάθεσιν ἐπὶ τῆς κρηπίδος λαρνακίδιον τῶν λειψάνων.»

Τὸ μεγάλο ἀναπάντητο ἐρώτημα (ποὺ εἶδαμε στὴν παρ. §6.4.6) γιὰ τὴν Κρηπίδα εἶναι γιὰτί (γιὰ κατασκευὴ τῆς τάξης τοῦ Ὁκταγώνου) δὲν εἶναι καθόλου εὐθυγραμμισμένη μὲ τὴν

¹¹⁶ Δὲν φαίνεται αὕτη ἡ λεπτομέρεια στὴν ἐκτεθεῖσα φωτογραφία.

Ἀψίδα: Καὶ πῶς ἦταν ἡ Κρηπίδα τῆς Ἀγίας Τραπέζης τοῦ Ὁκταγώνου Β, ἀκριβῶς στὸν Σολέα τοῦ Ναυδρίου;

Ἄς ἀφήσουμε τὸ ἐρώτημα, κι ἂς ὑποθέσουμε τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Πελεκανίδου ὅτι αὐτὴ ἦταν ἡ Κρηπίς (βάσις) τῆς Ἀγίας Τραπέζης τοῦ Ὁκταγώνου Β.

Τότε, ἂν ἐστηρίζοντο οἱ κίονες στὶς τέσσερις γωνίες (ὅπως λέει ὁ Πελεκανίδης, ὅπου ὑπῆρχαν τετράγωνες βαθύνσεις), τότε καὶ ἡ πλάξ τῆς Τραπέζης, ἡ Τράπεζα καθ'ἑαυτὴ δηλαδή, θὰ ἦταν τεραστίων (καὶ ἴδιων) διαστάσεων ὅσο καὶ ἡ κρηπίς, **3.50 μ. × 2.45 μ.!**

Ἐπίσης, σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν, δὲν θὰ μπορούσε νὰ σταθεῖ/λειτουργήσῃ ὁ Ἱερεὺς, καθότι οἱ πατούσες του θὰ ἔβρισκαν στὴν βάση.

Ἄρα αὐτὴ ἡ τεράστια κρηπίς (σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν), δὲν ἦταν καθεαυτὴ ἡ βάση τῆς Τραπέζης, ἀλλὰ ἦταν ἡ βάση πρωτίστως τοῦ Κιβωρίου, καὶ οἱ τετράγωνες βαθύνσεις ἦταν τῶν κιονίσκων τοῦ Κιβωρίου, καὶ ἡ Τράπεζα ἦταν ἀρκετὰ μικρότερη (ὡς συνήθως γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ὥστε νὰ χωράει ὁ Ἱερεὺς ἐντὸς μὲ κλειστὰ τὰ Παραπετάσματα τοῦ Κιβωρίου).

6.5 Πιθανή εξέλιξη τοῦ Ὁκταγώνου

Ἐκ τῆς προηγηθεῖσης ἀναλύσεως, ὑποθέτουμε ὅτι μετὰ τὸ Ὁκτάγωνον Α, ἔγινε τὸ Ὁκτάγωνον Β-, καὶ μετὰ τὸ Ὁκτάγωνον Β (Β1), ὡς ἑξῆς:

Ὁκτάγωνον Β- (ἴδιων διαστάσεων μετὰ τὸ Ὁκτάγωνον Β)

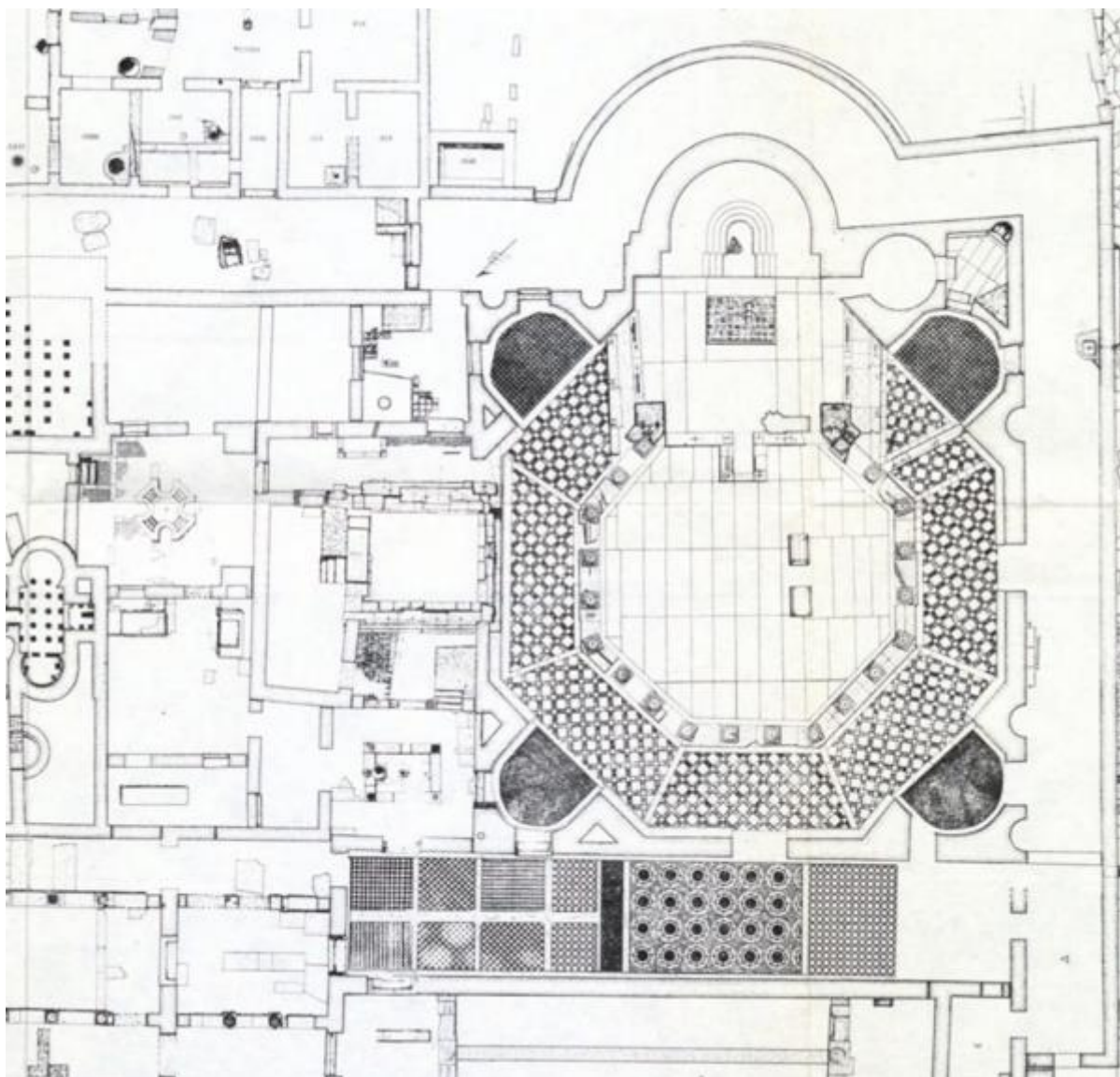
- Μεγάλωσε τὸ Ὁκτάγωνον Α καὶ ἔγινε ἐγγεγραμμένον ἐν τετραγώνῳ.
- Ἡ Ἀψίδα μεγάλωσε καὶ τὸ Βῆμα ἦταν μᾶλλον ἐξ ὁλοκλήρου ἐντὸς αὐτῆς.¹⁰⁴
- Ἡ Ἀψίδα ἦταν ὑπερυψωμένη.
- Ὑπῆρχεν Καταπέτασμα στὴν Χορδὴ τῆς Ἀψίδος/Κόγχης, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀρχαίαν Παράδοσιν.
- Καταργήθηκε τὸ θριαμβευτικὸν τόξον, καὶ οἱ δύο μεγάλοι ἀνατολικοὶ κίονες τοῦ Ὁκταγώνου Α, γιὰ νὰ προεκταθεῖ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Πρεσβυτερίου (ὁ Σολέας), τὸ δάπεδό του ἦταν στὸ ἴδιο ὕψος μετὰ τὸν κυρίως Ναόν.
- Ὁ Ἄμβων τοῦ δυτικοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέα) ἐγκαθιδρύθηκε.
- Προεκτάθηκε ὁ Σολέας (Πρεσβυτέριον), καὶ τοποθετήθηκε στὰ ὄριά του χαμηλὸ φράγμα.

Ὁκτάγωνον Β (Β1)

- Κτίζεται μεγάλος ὀγκώδης Στυλοβάτης πάχους 70 ἐκ., ὕψους 15 ἐκ., γιὰ νὰ στηριχθεῖ τὸ ψηλὸ φράγμα τοῦ νῦν Βήματος (τέως Σολέα).
- Ὁ τέως Σολέας ὑψώνεται (τὸ δάπεδό του) 0.15μ., καὶ γίνεται οὐσιαστικὰ Βῆμα.
- Ὁ βόρειος καὶ νότιος ἐξωτερικὸς στυλοβάτης δημιουργεῖται γιὰ νὰ στηριχθεῖ ἐκεῖ ψηλὸ φράγμα.
- Δημιουργεῖται τὸ ὑψηλὸ φράγμα τοῦ Βήματος.
- Παραπετάσματα μπαίνουν στὰ μετακίονια διαστήματα τοῦ Φράγματος.
- Τοποθετοῦνται ἅγια θύρια καὶ καταπέτασμα ἢ μεγάλη ἀμφίθυρα στὴν κεντρικὴ πύλη τοῦ Φράγματος.
- Δημιουργεῖται βάσις Κιβωρίου, καὶ Κιβώριον.
- Ἡ Ἀγία Τράπεζα ἀπὸ τὴν Ἀψίδα, «μετακομίζεται» στὸ δυτικὸν Πρεσβυτέριον (τέως Σολέα), στὸ (νέο) Βῆμα, ὑπὸ καὶ ἐντὸς τοῦ Κιβωρίου, μετὰ περιθώριο νὰ χωράει ὁ Ἱερεὺς μετὰ τὰ Παραπετάσματα τοῦ Κιβωρίου κλειστά.
- Ἡ Κόγχη/Ἀψίδα (ἀφοῦ ἔφυγε ἡ Ἀγία Τράπεζα) γίνεται ὅλη πολὺβαθμον ἀμφιθεατρικὸν Σύνθρονον.

- Ὁ Ἄμβων τοῦ Σολέα δὲν χρησιμοποιεῖται πλέον.
- Κτίζεται ὁ κεντρικὸς Ἄμβων τοῦ Ναοῦ.
- Χρησιμοποιεῖται ὁ χώρος ἔμπροσθεν τοῦ ὑψηλοῦ φράγματος ὡς νέος Σολέας.

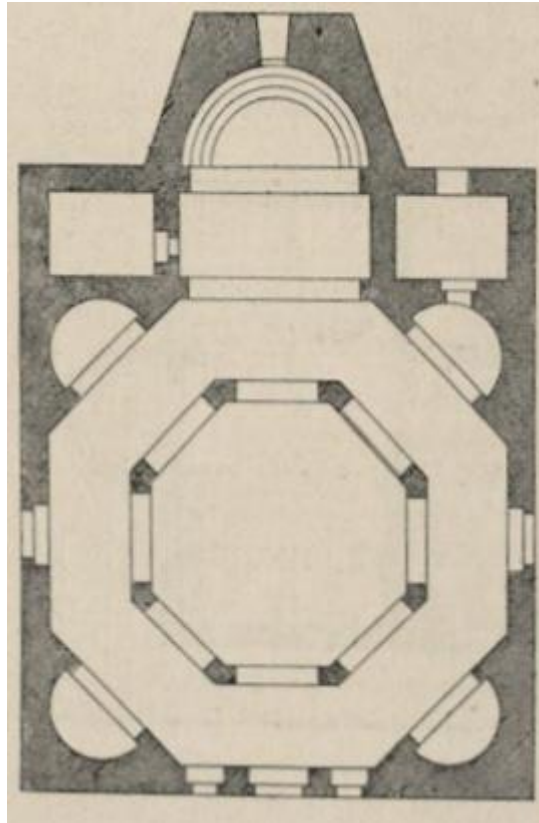
Τὸ Ὀκτάγωνον φαίνεται ὅτι καταστράφηκε στὴν τελευταία Βουλγαρικὴ ἐπιδρομὴ κατὰ τῶν Φιλίππων ὅπου ἔγινε ἡ ἄλωσις καὶ καταστροφὴ αὐτῶν (837).¹¹⁷

Εἰκ. 6-28. [ΠΑΕ(1978), Μέρος ἐκ τοῦ Παρενθέτου Πίνακος Β'].

¹¹⁷ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1972), σ. 76].

Ἀξίζει νὰ σημειώσουμε τὴν παρατήρηση τοῦ Πελεκανίδου: «Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ αὕτη μορφή [τῆς ὀκταγωνικῆς ἐκκλησίας] εἶναι μοναδική ἐν Ἑλλάδι τοῦλάχιστον μέχρι σήμερον, συγγενεύουσα πρὸς τὰ ὀκτάγωνα κτίσματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἰδιαιτέρως πρὸς τὸν Ἁγ. Γεώργιον εἰς Ἑσδρα τῆς Νοτίου Συρίας».¹¹⁸

Εἰκ. 6-29. Ὁ ὀκταγωνικὸς Ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου εἰς Ἑσδρα (Izra) τῆς Νοτίου Συρίας (515 μ.Χ.)¹¹⁹ πὺν ἀναφέρει ὁ Πελεκανίδης.¹¹⁸

¹¹⁸ Στυλ. Πελεκανίδης [ΠΑΕ(1959), σ. 57].

¹¹⁹ Howard Crosby Butler, *Early Churches in Syria – Fourth to Seventh Centuries*, Princeton University, 1929, σ. 122.

Εἰκ. 6-30. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, 515 μ.Χ. (Izra, Ἑσδρα Συρίας) σήμερα.¹²⁰

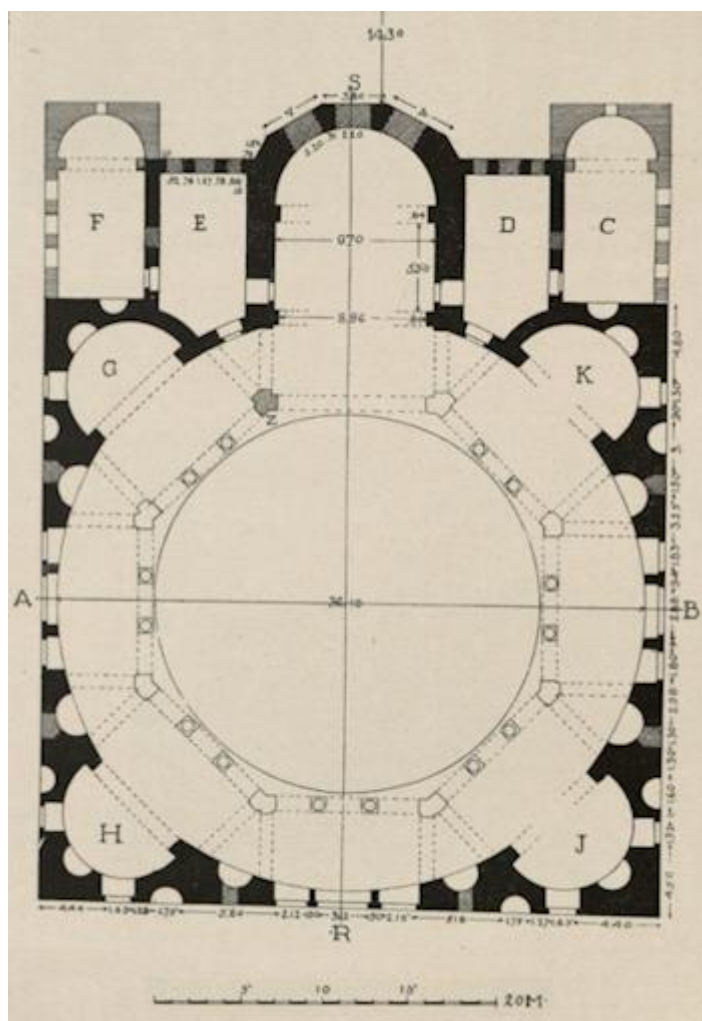

Εἰκ. 6-31. Τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (Izra, Ἑσδρα Συρίας) σήμερα, μὲ τὰ Καταπετάσματα τοῦ Ἱεροῦ καὶ στὶς 3 θύρες.¹²¹

¹²⁰ <https://orthochristian.com/116982.html> . 6/10/2023.

¹²¹ <https://sanasyria.org/en/?p=273198> . 6/10/2023.

Παρακάτω ἔχουμε τὴν Κάτοψη ἐτέρου ἐξίσου ἀρχαίου (512 μ.Χ.) ὀκταγωνικοῦ Ναοῦ, στὰ Βόστρα (Bosra) τῆς Συρίας.

Εἰκ. 6-32. Ὁ ὀκταγωνικὸς καθεδρικός Ναὸς στὰ Βόστρα (Bosra) τῆς Συρίας (512 μ.Χ.).¹²²

¹²² Howard Crosby Butler, *Early Churches in Syria...*, ὁ.π., σ. 124.

7 Βασιλική στὴν περιοχὴ τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Δήλου

Αὕτὴ ἡ μικρὴ Βασιλικὴ κοντὰ στὸ Ἀσκληπιεῖο Δήλου (ἀρχικὰ ἦταν τρίκλιτη, σήμερα εἶναι μονόχωρη - ἀποτελεῖται μόνο ἀπὸ τὸ κεντρικὸν κλίτος) χτίστηκε στὰ ἐρείπια ἐνὸς Ῥωμαϊκοῦ οἴκου. Ἦταν μιὰ φτωχὴ ἀγροτικὴ ἐκκλησία, ποὺ χτίστηκε μᾶλλον κατὰ τὴν διάρκειά τῆς εἰδωλολατρείας. Χρονολογεῖται ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος.

Τὸ Βῆμα καταλαμβάνει ὅλο τὸ χωρὸ τῆς Ἀψίδος. Ἡ Ἀψίδα βρίσκεται σὲ ὕψος κατὰ 1.23μ. ὑψηλότερα τοῦ (τότε) Σολέα (Πρεσβυτερίου), καὶ ἐπικοινωνοῦσε μὲ τὸν Σολέα μέσω 6 ἀναβαθμῶν.^{123, 124}

Fig. 16. — Abside et escalier
de la basilique voisine de l'Asclépieion.

*Εἰκ. 7-1. Βασιλικὴ στὴν περιοχὴ Ἀσκληπιείου Δήλου. Τὸ Ἱερὸν Βῆμα. Ὀρλάνδος, 1936.*¹²⁵

¹²³ Anastase K. Orlandos, Délos chrétienne, BCH (Bulletin de Correspondance Hellénique), vol. 60, 1936, σσ. 84-86.

¹²⁴ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 185.

¹²⁵ Anastase K. Orlandos, Délos chrétienne, ..., ὁ.π., σ. 85.

Ὁ Ναός αὐτὸς ἔχει τὴν μοναδικότητα, ὅτι εἶναι χωρισμένος μὲ τρεῖς ἐγκάρσιους τοίχους, ποὺ χωρίζει τὸν Ναό σὲ 3 μέρη. **Βλέπε εἰκόνα παρακάτω.** Ὁ Ὀρλάνδος λέει ὅτι τὰ τρία αὐτὰ μέρη ἦταν Ἀψίδα, [κυρίως] Ναός, Νάρθηκας¹²⁶. Ὅμως, ἂν εἶναι ἔτσι, τότε ὁ Νάρθηκας εἶναι μεγαλύτερος τοῦ κυρίως Ναοῦ! Ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι ὁ διαχωρισμὸς ἦταν Ἀψίδα, δυτικὸν τμήμα τοῦ Πρεσβυτερίου (Σολέας), [κυρίως] Ναός.

Ἡ Στουφῆ-Πουλημένου λέει ὅτι σώζονται στὴ χορδὴ τῆς ἀψίδος τμήματα ἀπὸ τὸ στυλοβάτη τοῦ φράγματος, καὶ τὸ φράγμα ἦταν «μᾶλλον χαμηλό», χωρὶς περαιτέρω στοιχεῖα. Στὴν βιβλιογραφία ἀναφέρεται μόνον ὁ Ὀρλάνδος (Délös).¹²⁷

Ὁ Ὀρλάνδος δὲν βρήκαμε νὰ ἀναφέρει στοιχεῖα γιὰ φράγμα ἢ στυλοβάτη¹²³. Ἀπὸ τὴν προηγούμενη εἰκόνα, ἂν δὲν κάνουμε λάθος, δὲν φαίνεται στυλοβάτης, πέρα ἀπὸ μισογκρεμισμένο τοῖχο στὴν χορδὴ, καὶ λευκοὺς μαρμάρινους λίθους ποὺ μᾶλλον ὀριοθετοῦσαν τὸ δάπεδον τῆς ὑπερυψωμένης Κόγχης/Ἀψίδος.

Ὑψηλότερο δάπεδο Ἀψίδος, σημαίνει ὅτι τὸ Ἱερὸ Βῆμα, ἢ Ἀγία Τράπεζα βρισκόταν στὴν Ἀψίδα, καὶ τὸ φράγμα τοῦ Βήματος ἦταν τὸ Καταπέτασμα ἐπὶ τῆς Χορδῆς.

¹²⁶ Anastase K. Orlandos, Délös chrétienne, ..., ὁ.π., σ. 85.

¹²⁷ Στουφῆ-Πουλημένου, ὁ.π., σ. 185.

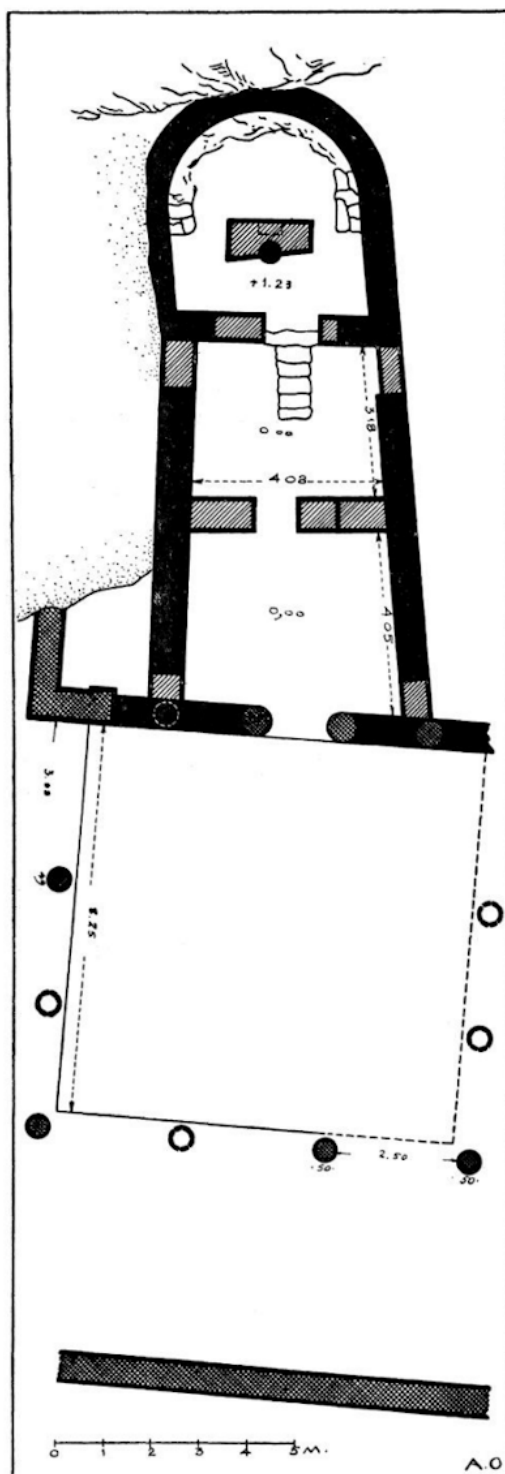

Fig. 15.
Plan de la basilique voisine de l'Asclépieion.

Εἰκ. 7-2. Βασιλική στὴν περιοχή Ἀσκληπιείου Δήλου, Κάτοψις. Ὁρλάνδος, 1936.¹²⁸

¹²⁸ Anastase K. Orlandos, *Délos chrétienne*, ..., ὁ.π., σ. 85.

8 Αναφορές

Οί κυριώτερες αναφορές δίνονται παρακάτω. Οί υπόλοιπες αναφορές, κυρίως από τὸ διαδίκτυον, καὶ ὄχι μόνον, δίνονται στοὺς οἰκείους τόπους στὴν ἐργασία.

Νικόλαος **Γκιολές**, Μάγδα **Ἀλβανοῦ**, Ἀνδρέας **Βλαχόπουλος**, Γεώργιος **Πάλλης**, *Ἄτλας τῶν Χριστιανικῶν Μνημείων τοῦ Αἰγαίου*, Γενικὴ Γραμματεία Αἰγαίου καὶ Νησιώτικης Πολιτικῆς, Ἀθήνα 2014.

Δ. Ρ. **Θεοχάρης**, *Δημητριάς (Νέα Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική)*, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 18 (1963): Χρονικά, σ. 139.

«Ἡ Διαθήκη τοῦ Κυρίου» (Testamentum Domini), Δ' - Ε' αἰ., βλ. Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλική ...*, ὁ.π., σσ. 28-29 - Testamentum Domini Nostri Jesu Christi, **Ignatius Ephraem II Rahmani**, 1899.

Π. **Καββαδίας**, *Ἀνασκαφαὶ ἐν Ἐπιδαύρῳ (1918 καὶ 1919)*, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς (ΑΕ) 1918, σσ. 172-195.

Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ ξυλόστεγος Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῆς Μεσογειακῆς Λεκάνης*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 36, ἔκδ. δευτέρα, Ἀθήναι 1994 (α' ἔκδ. 1952-1956).

Ἀναστ. Κ. Ὁρλάνδου, *Ἡ Παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τῶν Δαφνουσίων τῆς Λοκρίδος*, Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΑ), 23/5/1929, σσ. 226-231.

Δημ. Ἰ. **Πάλλας**, *Ἀνασκαφαὶ Λεχαίου (1956-1960)*, Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (ΑΔ) 17: Μέρος Β: Χρονικά, 1961-62.

Δημ. Ἰ. **Πάλλας**, *Ἡ βασιλικὴ τῶν Κεγχρεῶν*, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν (ΕΕΒΣ) ΜΖ', 1987.

Ἀπόστολος Ε. **Παπαφωτίου**, *Μνημειακὴ Τοπογραφία τῆς Πρωτοβυζαντινῆς Κορίνθου (Παλαιοχριστιανικοὶ Ναοί)*, ἐκδόσεις Καταγράμμα, Κόρινθος 2021.

Στυλ. **Πελεκανίδης**, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (ΠΑΕ) τῶν ἐτῶν 1958-1980.

Εὐστάθιος **Στίκας**, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (ΠΑΕ), 1961.

Εὐστάθιος **Στίκας**, Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (ΠΑΕ), 1962.

Ἰωάννα Στουφῆ-Πουλημένου, *Τὸ φράγμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος στὰ παλαιοχριστιανικὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος*, ἐκδ. Μπάστα, Ἀθῆναι 1999.

Γ. Α. Σωτηρίου, *Βασιλικὴ ἐπιδαύρου*, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς (ΑΕ) 1929, σσ. 198-201.

Γ. Α. Σωτηρίου, *Ἡ Βασιλικὴ τῆς Ἐπιδαύρου*, Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (ΠΑΑ), 7/3/1929, σ. 92.

Howard Crosby **Butler**, *Early Churches in Syria – Fourth to Seventh Centuries*, Princeton University, 1929.

V. **Milojčić**, *Bericht Über Die Deutschen Archäologischen Ausgrabungen In Thessalien* [Ἐκθεση γιὰ τὶς γερμανικὲς ἀρχαιολογικὲς ἀνασκαφὲς στὴ Θεσσαλία], Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον (Α.Δ.) 28 (1973): Χρονικά, σ. 344.

Anastase K. **Orlandos**, *Délos chrétienne*, BCH (Bulletin de Correspondance Hellénique), vol. 60, 1936, σσ. 84-86.

9 Σχετικά μας ἄρθρα

(διαθέσιμα εἰς τό [Ἀναλόγιον](#)¹²⁹, καὶ εἰς τό [Academia](#)¹³⁰):

1. [Πῶς ἐτέλεσε ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν «θείαν Εὐχαριστίαν» εἰς τὸν Μυστικὸν Δείπνον, μυστικῶς ἢ εἰς ἐπήκοον;](#), [PDF], [PDF], 2/12/2020.
2. [Τὰ τρία Ἀμήν \(Ἀμήν, ἀμήν, ἀμήν\) εἰς τὴν μυστικὴν στιγμὴν τῆς εὐλογήσεως τοῦ Ἁγίου Ἄρτου καὶ τοῦ Ἁγίου Ποτηρίου](#), [PDF], [PDF], 8/11/2020 (27/10/20).
3. [Ἐπιτρέπεται ἡ Γονυκλισία τῆς Κυριακῆς;](#) [PDF], [PDF], 2004/5.
4. [Διάταξις τῆς Θείας Λειτουργίας 1334, Ἁγίου Φιλοθέου, V.480](#) [ΔΘΛ], [PDF], [PDF], πρόχειρον, 23/11/2020.
5. [Διάταξις τῆς Πατριαρχικῆς Λειτουργίας 1386 \(Ἁγία Σοφία\), παρὰ τοῦ πρωτονοταρίου τῆς Ἁγίας Σοφίας, διακ. Δημητρίου Γεμιστοῦ, V.135](#) [ΔΘΛ], [PDF], [PDF], πρόχειρον, 22/11/2020.
6. [Σύγχρονοι \(Ἅγιοι\) Γέροντες καὶ οἱ Μυστικὲς Εὐχές](#), [PDF], [PDF], 8/2/2022.
7. [Ὁ ΙΘ' Κανὼν τῆς Συνόδου τῆς Λαοδικείας \(364\), καὶ ἡ ἀνάγνωσις τῶν Λειτουργικῶν Εὐχῶν](#), [PDF], [PDF], 3/4/2022.
8. [Ποιοῦντος τοῦ Διακόνου τὴν Εὐχὴν, ὁ Ἱερεὺς ἐπεύχεται τὴν Εὐχὴν](#), [PDF], [PDF], 30/10/2022.
9. [Εὐχή διὰ Προσφωνήσεως \(Διακονικά\)](#), [PDF], [PDF], 5/12/ 2022.
10. [Ἱερατικὸν Συλλεΐτουργον - σύγκρισις διατάξεων, Ἱερατικῶν, καὶ σχολία](#), [PDF], [PDF], 21/12/2022.
11. [Τὸ ἀθέατον τῆς Ἁγίας Τράπεζας, στὴν Κωνσταντινούπολη, στὴν Ἑλλάδα, καὶ ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση, τὴν ὥρα τῆς Ἀναφορᾶς — Τὰς θύρας, τὰς θύρας· Ποιὲς θύρες; Τὸ Ἱερόν Κιβώριον, τὰ Καταπετάσματα-Παραπετάσματα-Βῆλα, τὸ Φράγμα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος, τὸ Φράγμα τοῦ Πρεσβυτερίου \(Σολέα\), τὸ Σύνθρονον](#), [PDF], [PDF], 5/2/2024.

**Τέλος, καὶ τῷ Θεῷ
Δόξα πάντων ἕνεκεν**

¹²⁹ <https://analogion.gr/typikon/liturgic-articles>.

¹³⁰ <https://independent.academia.edu/ΠΔΠ/Liturgical>.